

AVRASYA ETÜDLERİ

37
2010-1

TİKA

T.C. BAŞBAKANLIK
Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı

*Turkish International Cooperation and
Development Agency*

Avrasya Etüdüleri hakemli bir dergidir.

Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi tarafından yılda iki kez yayımlanır.

Dergide ifade edilen görüş ve fikirler yalnızca yazarlarına aittir; Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığının düşünce ve politikasını yansıtan metinler olarak değeriendirilemez.

ISSN 1300-1604

İletişim

TİKA, Atatürk Bulvarı No:15 Ulus-ANKARA
Tel: +90(312)5081000 • **Faks:** +90(312)3098969
avrasyaetudleri@tika.gov.tr • www.tika.gov.tr

AVRASYA ETÜDLERİ

Yıl:16, Sayı:37 (2010/1)

TİKA adına sahibi
Musa KULAKLIKAYA
Başkan

Yayın Kurulu
Musa KULAKLIKAYA
Dr. Mehmet YILMAZ
Abdullah KAVAKLI
Selda ÖZDENOĞLU

Yazi İşleri Müdürü
Abdullah KAVAKLI

Editör
Dr. Mehmet KAHRAMAN
(m.kahraman@tika.gov.tr)
(uveyska@windowslive.com)

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Mustafa AŞKAR • *Ankara Üniversitesi*
Doç. Dr. Kemal BAŞLAR • *Polis Akademisi*
Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN • *TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi*
Prof. Dr. Ömer ÇAHA • *Fatih Üniversitesi*
Doç. Dr. Uğur DOĞAN • *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Büşra ERSANLI • *Marmara Üniversitesi*
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ • *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Ramazan GÖZEN • *Çankaya Üniversitesi*
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ • *Çankırı Karatekin Üniversitesi*
Doç.Dr. Nihat IŞIK • *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi*
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN • *Bartın Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet KARA • *Fatih Üniversitesi*
Doç. Dr. Hakan KIRIMLI • *Bilkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet ÖZ • *Hacettepe Üniversitesi*
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • *Ege Üniversitesi*
Prof. Dr. Nasuh USLU • *Kırıkkale Üniversitesi*
Prof. Dr. Ahmet UZUN • *Cumhuriyet Üniversitesi*
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ • *Hacettepe Üniversitesi*
Prof. Dr. Ekrem YILDIZ • *Kırıkkale Üniversitesi*

Baskı:

Öncü Basımevi, Basım Yayım Tanıtım Ltd. Şti.

Kazım Karabekir Cad. 85/2 İskitler/ Ankara

Tel: (0312) 384 31 20

Faks: (0312) 384 31 19

İçindekiler / Contents

Nargiza KAYUMOVA

Constructing the New Growth Model for Uzbekistan's Economy / **7- 36**

Özbekistan Ekonomisi İçin Yeni Büyüme Modelinin Oluşturulması

A. Sait SÖNMEZ

Moskova'nın Kutuplaşma Çabaları:

Putin Dönemi RusDış Politikası / **37-76**

Polarization Struggle of Moscow: Russian Foreign Policy During Putin Era

Savaş ÇEVİK

Geçiş Ekonomilerinde Kamu Maliyesi ve Mali Sistem Reformları / **77-100**

Public Finance and Fiscal System Reforms in Transitional Economies

Ali BAŞARAN

SSCB Dış Ticaret Rejiminden Rusya Federasyonu Dış Ticaret Rejimine Geçiş, Dış Ticaret Rejiminin Yapılandırılması, 1992-1996 / **101-134**

Transition from Foreign Trade Regime of USSR to Foreign Trade Regime of Russian Federation, Construction of RF Foreign Trade Regime, 1992-1996

Emre SARAL

Slovakya'daki Macar Azınlık ve Bunun Slovakya - Macaristan

İlişkilerine Etkisi / **135-165**

Hungarian Minority in Slovakia and Its Effect on Slovakia Hungary Relations

Constructing the New Growth Model for Uzbekistan's Economy

Nargiza Kayumova¹

Abstract

During the world-financial crises developed countries have been showing significantly low per-capita income growth rates comparing to emerging economies. This phenomenon can only be explained by endogenous growth theories. In the last decade of the last century new knowledge formations in developing countries occurring faster than those in high-income countries. Therefore, it is an imperative task to analyze current speed of knowledge-stock expansion in Uzbekistan. The research develops open-economy New Growth Model according to which economic growth is stimulated by domestic knowledge production and/or knowledge splits from abroad. Model concludes that the long run steady state per-capita income augmentation rests on growth rates of human capital. Knowledge indices of countries are calculated from normalized values of variables chosen by World Bank. Empirical evidences prove countries with high indices to have high per-capita incomes or vice versa as predicted by the model. Changes in total knowledge stock than those in human capital tend to increase nations' welfare more. Further validations of the model reveal knowledge-flows from abroad to have significant positive impacts. Information and Communication Technologies and Innovation indices possessed big favorable affects on economic well-being of nations in comparison to Economic Incentives and Education indices. Analyses determine all pillar indices to advance at slow rates comparing to other countries of the world. Sharp increase in global knowledge-soar-up competition tends relative knowledge stock of Uzbekistan to decline. Conclusions from the model recommended economic policy implications for Uzbekistan stressing mainly out foreign trade liberalization, domestic business-sphere improvements, area-based development plans, introducing e-government and e-business environments as well as investments in human capital.

Keywords: *economic growth, knowledge, pillars, innovations, ICT, growth theory*

¹ Nargiza Kayumova, PhD in Economics, Associate Professor at Tashkent State University of Economics, Uzbekistan; nora_uz@mail.ru

Özbekistan Ekonomisi İçin Yeni Büyüme Modelinin Oluşturulması

Özet

Küresel finansal kriz süresince gelişmiş ülkeler geliştirmekte olan ülkelere nazaran çok daha düşük kişi başı gelir büyüme oranları göstermiştir. Bu olay, sadece içsel büyüme teorileriyle açıklanabilir. Geçtiğimiz yüzyılın son 10 yılında geliştirmekte olan ülkelerdeki bilgi birikimi yüksek gelirli ülkelere nazaran daha hızlı gerçekleşmiştir. Bu yüzden, Özbekistan'daki bilgi birikimi büyüme hızının mevcut durumunun analizi zorunlu bir görevdir. Bu araştırma, yerel bilgi üretimi ve/veya yurtdışından farklı bilgi birikimiyle teşvik edilen ekonomik büyümeyi baz alarak açık ekonomiye göre Yeni Büyüme Modeli geliştirmektedir. Model, uzun dönemde ülke kişi başı gelir oranındaki düzenli büyümenin beşeri sermayedeki büyüme oranlarına dayandığı sonucuna varmaktadır. Ülkelerin bilgi endeksleri, Dünya Bankası tarafından seçilen değişkenlerin normalleştirilmiş değerlerinden hesaplanmaktadır. Deneysel bulgular, Modelin de öngördüğü gibi, yüksek endekslere sahip ülkelerin yüksek kişi başı gelire (veya tam tersi) sahip olduğunu göstermektedir. Beşeri sermayeden ziyade toplam bilgi birikimindeki değişimler ülke refahındaki artışa daha fazla etki etmektedir. Model, yurtdışından bilgi akışının da önemli pozitif etkilerinin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri endeksleri, ekonomik teşvikler ve eğitim endekslerine kıyasla ülkelerin ekonomik refahında çok daha büyük etkilere sahiptir. Analizler bütün temel endekslerin diğer ülkelere göre daha düşük oranlarda yükseleceğini göstermektedir. Küresel bilgi artışı rekabetindeki keskin yükseliş Özbekistan'ın bilgi birikiminde göreceli düşüşe yol açmaktadır. Model araştırmanın sonuçları, dış ticaretin serbestleştirilmesi, yerel ticaretin geliştirilmesi, alan bazlı iyileştirme planları yapılması, e-hükümet ve e-ticarete geçiş, insan kaynaklarına yatırım yapılması konularında Özbekistan'a ekonomi politikası tavsiyelerinde bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: *ekonomik büyüme, bilgi, temel maddeler, yenilik, ICT, büyüme teorisi*

1. Introduction

Acceptance of knowledge by recent theories as crucial factor of economic growth has made classical phenomenon of factor scarcity, therefore, limited output expansion doubtful. Although formulated growth models have considered labor and capital as given they do not speculate to explain where these two general types of inputs have originated from: what creates capital and what turns people into 'labor'. Knowledge has emerged as the source of innovations, production efficiencies, technological advancements, competitive advantages in international trade and creation of both human and physical capital. While current globalization is taking place through the transmission of countries' economies into knowledge economies, knowledge and technology are playing the roles of heart and mind for this global movement.² New Growth Theory can also be called as Knowledge-Based Growth Theory³ introduces knowledge as the key variable affecting economic well-being of countries⁴ in this article, Uzbekistan. It is, therefore, vital to analyze the constituents within the theory and influential degrees of participating variables and draw conclusions about economic and social policies whose target shall be to accelerate the transmission of Uzbek economy into knowledge-economy.⁵ In this article an attempt was made to construct a model for Uzbek economy and to assess the formation of the knowledge based economy.

2. The Modelling Background

Origins of classical production functions are built on the monotonic assumption that output is a function of capital and labor which are in turn limited by nature: $Y=F(K, L)$. More specified form of production function was presented by Cobb-Douglas as $Y=AK^{\alpha}L^{1-\alpha}$ ⁶ where A represents technological development and held constant⁷ K and L- respectively are

² World Bank, *Building Knowledge Economics* [online] Available from: <http://siteresources.worldbank.org/KFDLP/Resources/4611971199907090464/BuildingKEbook.pdf> Accessed: October 26, 2008.

³ John Cortright, *New Growth Theory, Technology and Learning: A practitioner's Guide*, USA: Inpresa Co., 2001.

⁴ Center for Economic Research of Uzbekistan. *Knowledge Economics and Its Implication on Uzbekistan*. Tashkent: CER Publishing, 2004.

⁵ Bakhodur Eshonov, *Knowledge Economy* [online] 2008. Available from: <http://www.un.uz/download.php?type=file&parent=2265&doc=9835> Last Accessed: January 12, 2009

⁶ I- investment and s - marginal propensity to save, WIUT 2009.

⁷ Gregory Mankew, *Macroeconomics*, The United States: New York, 2003. New Ec.Index Org., *The Knowledge Economy: Knowledge Producers and Knowledge Users* [online] 2007. Available from: <http://www.neweconomyindex.org/knowledge.html> Last Accessed: January 6, 2009.

capital and labor. Holding the same property, Solow created neo-classical growth model basing on the Keynesian AS-AD cross where $I=S$ (simplified closed economy) generated $S=s*Y=s*Y(K, L)^x$ and stated that economy stays on steady-state output level resulting from capital stock formation.⁸ However, Solow's model is not complete in a sense that it takes the level of employment fixed at natural level, thus, unable to explain short run output fluctuations. Model, also, lacks on determining the reasons which shift the economy from one steady-output level to another. To fulfill the classical models, erected the fundamentals for New Growth Theory, opening the new knowledge economics (KE) era according to which output is a function of knowledge: $Y=F(K)$.

3. Explanation of the Model and Its Components

New Growth Theory (NGT) completes classical Cobb-Douglas and Solow models by including knowledge as new factor explaining technological development.⁹ Before moving onwards, specifying the characteristics of knowledge as an economic good would be plausible:

Unlike physical products, knowledge is such a good that its use by one cannot prevent the use by another¹⁰ also, divides the knowledge into: codified and tacit. The former meaning knowledge that can be in written form and the latter representing knowledge belonging to special person (acquired by experience, skills etc.). Knowledge is also a public economic good that as new idea, invention are created everyone can benefit from it. Therefore, it can be used unboundedly and possess increasing returns to scale.¹¹

Last characteristic of knowledge is crucial to distinguish NGT as input factors in classical models are exposed to diminishing returns. Cortright cites that decreasing returns and increasing marginal costs have been basic 'hands' of classical growth models bringing economies into equilibrium: optimal output-price levels. His microeconomic view of knowledge production implies that once knowledge is created its marginal cost will

⁸ M. Gertner, *Macroeconomics*, 2ed. Edenburg: Prentice Hall, 2006.

⁹ M. Paul Romer, *Endogenous Technological Change* [online], 1990. *The Journal of Political Economy*, Available from: <http://www.jstor.org/stable/2937632> Accessed: October 26, 2008.

¹⁰ M. Polanyi, *The Tacit Dimension*, New York: Doubleday co., 1967.

¹¹ M. Paul Romer, *Endogenous Technological Change* [online], 1990. *The Journal of Political Economy*, Vol. 98, No. 5, Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise Systems (Oct., 1990), pp. S71-S102. Published by: The University of Chicago Press Available from: <http://www.jstor.org/stable/2937632> Accessed: October 26, 2008.

be almost zero. Thus, within knowledge-based growth theory equilibrium analysis shall be different.

Being intangible asset knowledge must be quantified to make yearly and country-based comparisons. Kgomotso¹² states that indigenous knowledge, being key-stream of globalization, can only be measured relatively and no pure measurement scale can be applied. However, World Bank proposed its Knowledge Assessment Methodology (KAM) according to which knowledge-economy index (KEI) is a composite of four key pillars: economic and institutional regime, education and skills, information and communication infrastructure and innovation system. Malhotra¹³ finds KAM as strictly relative because of the utilization of normalization process to calculate indices for these four pillars. According to him normalization from 0 to 10 (from worst to best) does not take individual importance of used variables.

Saisana¹⁴ presents number of methods to create composite indicators that can be used to calculate indices for four pillars of KEI. She emphasizes that “composite indicators are based on sub-indicators that have no common meaningful unit of measurement and there is no obvious way of weighting these sub-indicators.” According to her, calculating KEI for Uzbekistan and deriving comparative conclusions may possess following limitations:

- KEI could be misleading and expose non-robust policy messages if poorly constructed

- While making policy suggestions, as a result of KEI analysis, all four pillars and their sub indicators must be taken into account, because, just KEI provides a ‘big picture’ only.

- KEI calculation within the project is highly dependent on choice of method to construct the indices. Different choices may bring different results.

Desai¹⁵ suggests simple weighted sum method that can be used to generate both.

¹² H. Kgomotso, MOAHI, *Globalization, Knowledge Economy and imlecation for Inigenouse Knowledge*(online), 2006. Available from:<http://www.i-r-i-e\inhalt\007\06-moahi>

¹³ UN, Round Table report on Knowledge-Based Economy, 2005

¹⁴ Saisana, *Composite Indicators-The Controversy and the way Forward*, European Comission, Joint Research Centre of Ispra, 2005.

¹⁵ Preyas Desai, *Strategic Decentralization and Channel Coordination*, Quantative Marketing and Economics, 2(1) 55-22, 2004.

KEI itself and its pillars using: $\text{Index} = \sum_{i=1}^n w_i x_i$ and he used this to calculate Human.

Development Index where x_i is sub-indicators and w_i is their respective weights. Saisana¹⁶ suggests multiple regression analysis, principal components analysis and cronbach alpha methods to calculate weight values and gives preference to the first because of its simplicity and making relatively more econometric sense.

4. Models and Theoretical Debates

Romer¹⁷ emphasizes that knowledge input with increasing returns and zero marginal cost creates incentives for unlimited potential growth for all economies. This fact, nowadays worldwide globalization process is making all countries keen to transit from ‘resource-based economy’ into ‘knowledge-based economy’. Current Welfare Improvement Strategy of Uzbekistan outlines government’s investment plans in human capital and knowledge expansion programs as fundamentals for transition of economy into KE.¹⁸ However, Uzbek economy is performing slow transition speed comparing to other countries: country was on 92nd rank with KEI=3.27 in 2007 but was 95th place with only 0.01 point increase in KEI.¹⁹ Therefore, analyzing individual affects of variables of NGT on Uzbekistan’s GDP growth and targeting policies towards the improvement of variables with most influential and statistically significant coefficients is what is needed to improve the speed of country’s transition

First research on Knowledge Economics for Uzbekistan was undertaken by Center for Economic Research group of Uzbekistan in 2004. The project concentrated on analyzing role of knowledge in country’s economic growth and determined the competitiveness of Uzbekistan within the globalization. Keeping in mind that current development program of our

¹⁶ Saisana, *Composite Indicators-The Controversy and the way Forward*, European Comission, Joint Research Centre of Ispra, 2005.

¹⁷ M. Paul Romer, *Endogenous Technological Change* [online], 1990. *The Journal of Political Economy*, Vol. 98, No. 5, Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise Systems (Oct., 1990), pp. S71-S102 Published by: The University of Chicago Press Available from: <http://www.jstor.org/stable/2937632> Accessed: October 26, 2008.

¹⁸ *Welfare Improvement Strategy Paper for 2008-2010*, Ministry of Economics, Uzbekistan, 2007, WIUT 2009.

¹⁹ World Bank, *Knowledge Economy Index (KEI) 2008* [online], 2008. Available from: http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/KEI2008Highlights_final12052008.pdf Last Accessed: January 17, 2009.

country is to intensify the economy towards knowledge-based-production growth; this research is to be a helpful course testing Uzbekistan's current competitive position in its transition. Project intends to elaborate necessary suggestions in order to increase the speed of transition into knowledge-based economy.

Identifying proper and reasonable method to measure knowledge was tough. As stated in literature review, choice of method would be an important factor affecting comparisons and conclusions of Knowledge-based growth model. Two alternative ways to measure knowledge index were commonly presented in literatures:

1) Fredeunberg²⁰ in European Union's State of Art Report. Knowledge index can be calculated as sum of products of each variable and their respective weights:

Knowledge Index = $\sum_{i=1}^n w_i x_i$ where x_i - variables used to calculate knowledge index and w_i - the weights of corresponding variables. The weights can, in turn, be calculated within knowledge-economy as:

$$GDPPC_i = a_{0i} + a_{1i}x_{1i} + a_{2i}x_{2i} + \dots + a_{ni}x_{ni} + u_i$$

Regressing GDP-per-capita on all variables available to calculate knowledge index will provide estimated coefficients for those variables. Coefficients represent affects of each variable on income-per-capita level and, thus, can also be used as weights. This method is reasonable and makes economic sense, hence, can be employed to calculate each pillar of knowledge economy and overall knowledge index of each country.

2) Knowledge Assessment Method of World Bank each time each variable for all countries are set in descending order. The countries are ranked in descending order: 1 for country with highest value on the variables, 2 for next highest and so on. Normalized value of the variable is then calculated as Normalized variable = $10 * (1 - N_H / N_C)$ will be between 0 and 10. Each index is then calculated as average of respective variables' normalized values. The second method was preferred to the first because of availability of data, simplicity and easiness of cross-country comparisons. In addition, in the 1st method coefficients of variables are greatly subject to being insignificant when regressed and if more variables are included in the regression the degrees of freedom for the linear model would be eaten-up.

²⁰Michael Freudenberg, *Composite Indicators of Country Performanse: A Critical Assessment*, OECD Science, Technology and Industry Working Papers, 2003.

5. Basic Models

Constructing knowledge-based growth model was the extension of closed-economy version of Chen and Kee (2005)²¹ model to open economy case: $y = a * m + b * n$ - ($a > 0$) growth of output per-capita in the long run is positively related to human capital growth (m) and population growth (n) rates. Classical Cobb-Douglas output production function was employed for both output and knowledge production sectors of economy: $Y = AK^a L^{1-a}$ where Y -output, A -technological growth, K and L - capital and labor with a and $1 - a$ respective contributions on output growth. Steady-state condition level of income-per capita growth was then derived by the steps of Solow's growth model: $i = s * y$ that economy is steady-level when depreciation of capital is just equally compensated by investments. As economy was assumed to be open, the net exports (or equivalently net capital outflow) were kept while constructing the complete model.

Realization of the objectives required, mainly, both qualitative and quantitative secondary data be gathered on statistical inferences and economic views on New Growth Theory to explore and evaluate the growth model for Uzbekistan. 83 variables for 134 countries were available in the KAM of World Bank.²²

Assessing the movement of economy of Uzbekistan towards knowledge-based growth will be based on statistical inferences, thus, secondary data will be used predominantly. Therefore, there was no need for sampling methods to be used to gather primary data for the article.

Following fundamental theories, knowledge-based economic growth model for Uzbekistan will take the look of: $Y_t = F(K_t, L_t, Knowledge_t)$ where K and L - amounts of available capital and labor, $Knowledge_t$ is the measure of accumulation of knowledge in economy at year t . The model will distinguish from classical ones with three distinct economic characteristics:²³

- 1) Concreteness - knowledge is either created or not.
- 2) Non-excludability - once knowledge is created, it is available for everyone.

²¹ Derek H. C. Chen and L. H. Kee, *A Model on Knowledge and Endogenous Growth* [online], 2005. Available from: <http://www.worldbank.org/publications> Last Accessed: March 27, 2009.

²² World Bank, *Knowledge Economy Index (KEI) 2008* [online], 2008. Available from: http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/KEI2008Highlights_final12052008.pdf Last Accessed: January 17, 2009.

²³ Center for Economic Research of Uzbekistan, *Knowledge Economics and Its Implication on Uzbekistan*. Tashkent: CER Publishing, 2008.

3) Non-rivalry - knowledge does not end when someone consumes it because it is information good.

The non-rivalry feature of knowledge makes this input possess increasing returns to scale implying to the possibility that country's economic growth can be unlimited. However, in reality, creation of knowledge is limited by the factors of production of knowledge, in turn. Following assumptions are made:

- There is K and L amount of capital and labor available in country. The labor refers to workers who do not create knowledge, but uses it only.

- H represents the human capital - skilled labor and they are the creators of knowledge in economy.

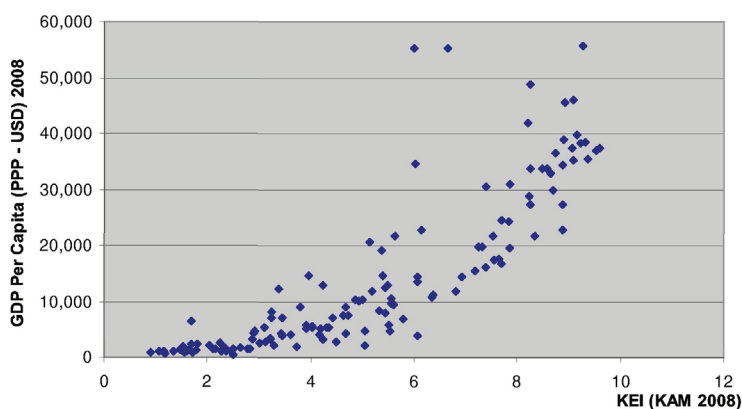
- Economy is divided into two parts: production of goods-services and production of knowledge.

- f - fraction. If, $f_K K$ amount of capital is used in knowledge production, $(1-f_K)K$ amount of capital is used in production of goods and services. Similar intuition applies to L and H .

- Both sector productions follow Cobb-Douglas production function.

6. The Empirical Importance of Knowledge in the Uzbekistan's Economy

Taking into account the purchasing power parity (PPP), income per capita indicators of 134 countries as of 2008 were scattered against their respective knowledge economy indices generated by the Knowledge Assessment Methodology,²⁴ **Diagram 1:**

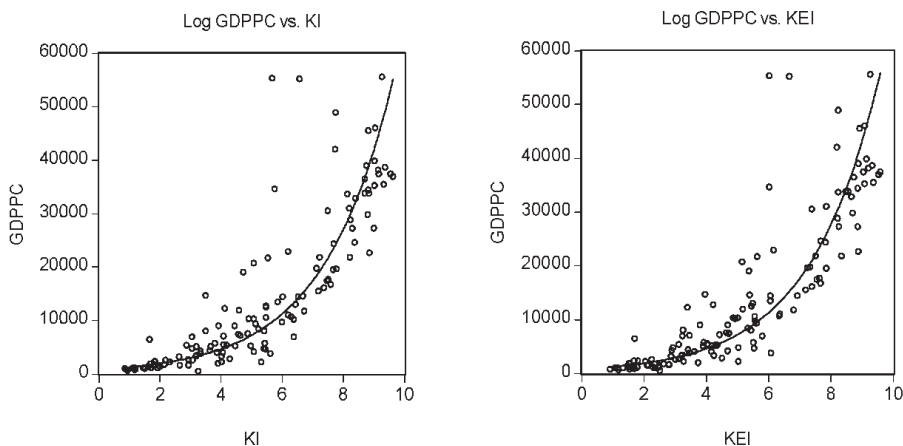

²⁴ World Bank, *Knowledge Economy Index (KEI) 2008* [online], 2008. Available from: http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/KEI2008Highlights_final12052008.pdf Last Accessed: January 17, 2009.

Analysis showed that for 134 observations average GDP per capita (GDPPC) and KEI was \$14345 and 5,16 respectively. The shape of spread of KEI around GDPPC and theoretical propositions of New Growth Theory depicted that log-lin model would best explain the relationship between GDPPC and KEI (or KI):

$$\log(\text{GDPPC}_x) = a_0 + a_1 \text{KEI}_x + u_x \quad \text{and} \quad \log(\text{GDPPC}_x) = f_0 + f_0 \text{KI}_x + e_x$$

Diagram 2

Using Eviews4 software, regressions of $\log(\text{GDPPC}_t)$ on both KEI_t and KI_t verified the hypothesis that per capita incomes in 134 countries are empirically correlated with the knowledge bases of those countries. Regression results are presented below:

$\log(\text{GDPPC}_t) = 6.6447 - 0.4473 \text{KEI}_t + u_t$		$\log(\text{GDPPC}_t) = 6.6979 + 0.438 \text{KI}_t + e_t$
Std.error (0.1) (0.0175)		Std.error (0.09) (0.0172)
t-stat 66.15 25.54		t-stat 67.56 25.39
p-value 0 0	and	p-value 0 0
$R^2 = 0.8317$ SSR = 34.18		$R^2 = 0.83$ SSR = 34.51
DW = 1.76 F-stat = 652.6 (p=0)		DW = 1.87 F-stat = 644 (p=0)

From this point on, First Pillar - Economic Incentives is assumed to explain the contribution of knowledge flew from abroad to overall knowledge accumulation within an open economy. This assumption is based on the fact that Economic Incentives is composed of factors affecting mostly foreign trade of countries e.g. tariff and non-tariff barriers, trade as % of GDP etc. Following conclusions are drawn from this assumption:

- KEI measures the total knowledge accumulation
- KI measures the knowledge produced within economy

Estimated coefficients of the Log(GDPPC)-KEI and Log(GDPPC)-KI models are statistically significant that t-stats are greater than 2, applying 2-rule-of-thumb (Gujarati, 2004). The same conclusion can be reached as p-values < 1%. When KEI and KI are both zero, no knowledge is available, former and latter models estimate the average GDPPC for 134 countries in 2008 to be $e^{6.6447} = \$768,69$ and $e^{6.6979} = \$810,7$, respectively. When KEI increases by one unit, other factors being constant, income per person grows by 44,73% on average in each country. Whereby, one unit increase in KI brought 43.8% average rise in GDPPC in each country as of 2008. Note that fluctuations of per-capita-income growth rates of 134 countries in 2008 were explained by 83,17% fluctuations of KEI_i and by 83% changes in KI_i .

Testing for serial correlation: H_0 - no serial correlation among u_i 's or e_i 's $DW_u = 1.611$ and $DW_l = 1.637$.

As both estimated DW values lie between $DW_U = 1.611$ and $4 - DW_U = 22.363$, H_0 hypothesis is not rejected, thus, no residual-autocorrelation threats appear in both estimated models.

In long run per-capita income growth (gy) is positively related to overall knowledge and human capital growth(m) and negatively correlated with population growth (n).

$$g_{y_i}^* = \frac{(1 - \alpha - \beta)}{(1 - \alpha)} g_{A_i}^* + \frac{\beta}{(1 - \alpha)} m - \frac{\beta}{(1 - \alpha)} n$$

Where α and β -the coefficients of elasticities of K and L.

Following the assumptions in Part C that $A_i = KEI_i$ and $H_i = KI_i$ simultaneous estimations of $\ln(GDPPC_i) = y_0 + y_1 \ln(KEI_i) + y_2 \ln(KI_i) + u_i$ and $\ln(GDPPC_i) = x_0 + x_1 n + v_x$ would be sufficient to test the proposed model. Regression results:

$\ln(GDPPC)$	=	6.152	+	1.3191	$\ln(KEI)$	+	0.5631	$\ln(KI)$	+ u_i
<i>Std.error</i>		(0.281)		(0.405)			(0,377)		
<i>t - stat</i>		47.84		3.25			1.49		
<i>p - value</i>		0		0.0015			0.1379		
<i>adjusted - R²</i>	=	0.8252		<i>SSR</i>	=	34.98			
<i>DW</i>	=	1.694		<i>F - stat</i>	=	314		$(p=0)$	

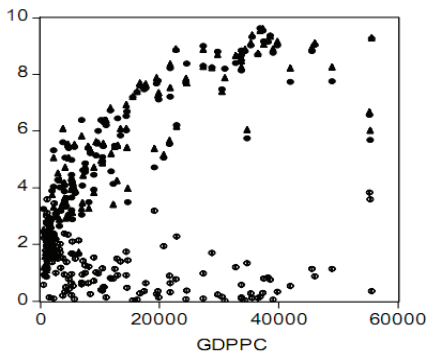
Signs were positive as expected. With no knowledge and human capital growth, on average country would have $e^{6.152}=\$469,6$ income-per capita. Any one % rise in overall knowledge level and human capital would increase the GDPPC by 1,31% and 0,56%, on average. However, unlike other estimated coefficients, the one of $\ln(KI_i)$ was not significant even at 10% level ($p=13,79\%$). At adjusted level, 82,5% changes in GDPPC growth rates were explained by the estimated model with no serial correlation problems ($DW=1,69$).

$$\ln(GDPPC)_i = 9.78 - 0.69 n + v_i$$

<i>se</i>	(0.149)	(0.098)
<i>t - stat</i>	65.34	- 7.018
<i>p - value</i>	0	0
R^2	= 0.2717	$DW = 1.11$
<i>F - stat</i>	= 49	($p=0$)

One % rise in population would decrease the mean income-per-capita of each country by 69%. With no population growth, countries would enjoy $e^{9.78}=\$17676$ /person on average. Even though both coefficients are statistically significant, only 27% changes in $\ln(GDPPC)$ was caused by changes in population growth rates. Estimated model lacked on positive autocorrelation among v residuals ($DW=1,11 < DW=1,61$).

Diagram 3

The positive correlated trends of KEI and KI with GDPPC can also be witnessed in the scatter plot.

n - population's growth values concentrate more and more as GDPPC is lowered.

7. Testing the Role of Foreign Trade in Knowledge Accumulation Within Human Capital Growth Model

7.1. First Method: Output Sector

Economic Incentive (Eli) reveals the contribution of foreign trade to domestic knowledge accumulation, thus, economic growth. Model developed was:

Per Capita $g_{Y_i}^* = \chi^* m + n \frac{\varphi_1(1-\alpha-\beta) - \beta}{(1-\alpha)}$ where $\chi^* > 0$ Regression on data:

$\ln(GDPPC_i)$	=	5.75	+	1.98	$\ln(KI_i)$	+	0.22	$n_i + u_i$
<i>Std.error</i>		(0.208)		(0.096)				(0.065)
<i>t - stat</i>		27.6	-	20.66				3.4
<i>p - value</i>		0		0				0.0009
$R^2 = 0.8289$		$SSR = 34.74$		$adjusted R^2 = 0.8263$				
$DW = 1.59$		$F - stat = 317$		($p = 0$)				

Resulting from one percent increase in the human capital (or equivalently KI), income-per-person will rise by 1.98%. All coefficients are significant at 1% level. However, model does not take knowledge splits from abroad into account. Therefore, Ramsey's RESET Test is utilized to see whether model is statistically mis-specified. The estimated $\ln(GDPPC_i)$ calculated from above regression was introduced back into the regression in linear form:

$$\ln(GDPPC_i) = a_0 + a_1 \ln(KI_i) + a_2 n_i + a_3 \ln(GDPPC_i) + u_i$$

$$R^2_{new} = 0.8673$$

$$F = \frac{(R^2_{new} - R^2_{old}) / \text{number of new regressors}}{(1 - R^2_{new}) / (n - \text{number of parameters in the new model})} =$$

$$F = \frac{(0.8673 - 0.8289) / 1}{(1 - 0.8673) / (134 - 4)} = \frac{0.0384}{0.1327 / 130} = 37.61$$

Because calculated F is significant, at 1% level, one can verify that initial model is misspecified. Therefore $\ln(EI)$ variable is introduced in the model and regressed: $\ln(GDPPC_i) = 5,75 + 1.75\ln(KI_i) + 0,18n_i + 0,26\ln(EI_i) + v_i$

$\ln(GDPPC_i)$	=	5.75	+	1.75	$\ln(KI_i)$	+	0.18	$n_i + 0.26\ln(EI_i) + v_i$
<i>Std.error</i>		(0.2)		(0.11)				(0.08)
<i>t - stat</i>		28.6		15				3.32
<i>p - value</i>		0		0				0.0038
$R^2 = 0.8423$		$SSR = 32.03$		$adjusted R^2 = 0.8386$				
$DW = 1.61$		$F - stat = 231$		($p = 0$)				

Coefficient of added variable was statistically significant ($t=3,32>2$) and the adjusted- R^2 did also rise from 0,8263 to 0,8386 in the new model. Therefore, the affects of knowledge coming from abroad on countries' GDP per capita are statistically significant.

7.2. Second Method: Knowledge Sector

Knowledge is either created at home (KI) and/or adapted from abroad (EI). Regressing total knowledge growth on growth of knowledge produced domestically and that of coming from abroad:

$$\ln(KEI)_i = 0.082 + 0.771\ln(KI)_i + 0.181\ln(EI)_i + v_i$$

p - value 0 0 0

$R^2 = 0.993$ $SSR = 0.29$

$DW = 1.57$

As of 2008, each country would achieve average 0,77% and 0,18% rise in their overall knowledge base if their KI_i and EI_i were one unit higher than average. The impact of foreign knowledge adoption played, thereof, crucial role.

8. Testing the Individuality of Four Pillars of Knowledge Economy

The importance of each pillar in per-capita GDP growth in 2008 was deducted by linearly regressing countries' GDPPC changes on changes of cross-country pillar indices:

Dependent Variable: LOG(GDPPC) Method: Least Squares

Included observations: 134

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LOG (EI)	0.235482	0.082585	2.851389	0.0051
LOG (INNOVATION)	0.756480	0.172691	4.380530	0.0000
LOG (ICT)	0.765958	0.147762	5.183725	0.0000
LOG (EDUCATION)	0.098908	0.104302	0.948280	0.3448
C	6.223507	0.128497	48.43304	0.0000
R-squared	0.847815	Mean dependent var		8.951978
Adjusted R-squared	0.843096	S.D. dependent var		1.235993
S.E. of regression	0.489590	Akaike info criterion		1.446104
Sum squared resid	30.92113	Schwarz criterion		1.554232
Log likelihood	-91.88897	F-statistic		179.6631
Durbin-Watson stat	1.652084	Prob (F-statistic)		0.000000

Estimated all coefficients are statistically significant, except education, at 5% confidence level. Other conditions held constant, if EI, Innovation, ICT and Education did not grow at all within 2008, each country on average would have $e^{6.22} = \$502,7$ per-person or income-per-capita would show 6,22% increase. One % increase of the Economic Incentives pillar

of any country would stimulate 0,23% increase of its per-person spending rate. The same change in Innovation and Information and Communication Technology Indices caused 0,75% and 0,76% elevation of per-capita income of any country, *ceteris paribus*.

R^2 was adequately high showing that 84,7% changes of GDP-per-capita from country to country were explained by the estimated log-log model. No serial correlation was reported among unexplained changes of dependent variable, Durbin-Watson=1,65 (with 5% confidence).

Even though, affect of Education pillar did not appear to be empirically significant on crosscountry basis analysis, it is neither sufficient nor proper to conclude that educational level can be omitted from knowledge-based growth model. Note that output-sector model was built on the fact that GDP is a function of both human capital and available stock of knowledge at time t . Henceforth, it is predicted that the coefficient of constant term $C=6,22$ did sponge-off the affects of available knowledge at the beginning of 2008, thus, the *true* affect of Education index. This was confirmed when GDPPC was regressed on Education pillar alone:

$$\ln(GDPPC) = 7.09 + 0.368 \text{ Education}_i + u_i$$

<i>Std.error</i>	(0.12)	(0.022)
<i>p - value</i>	0	0
$R^2 = 0.6742$	$SSR = 66.18$	
$DW = 1.85$	$F - stat = 273 (p = 0)$	

Nevertheless 67% changes in per-capita income were explained by the changes in Education index, coefficient of $\ln(\text{Education}_i)$ was significant with $se=0,022$ proving existence of cross-sectional relationship between economic growth and education level of 134 countries as of 2008.

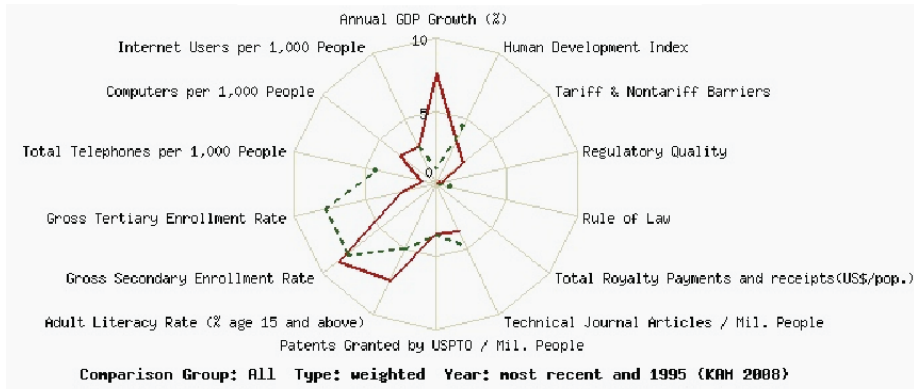
9. Assessing Uzbekistan's Readiness and Competitive Position Within Knowledge-Based Growth Theory

Tools for undertaking the tests are adopted fully or partially from KAM of World Bank and Center for Economic Research of Uzbekistan. Results are purely relative to performance of all countries in transition to knowledge economies. Uzbekistan is compared to one developing country (Kyrgyzstan) and one developed country (The United States of America) on population-weighted-basis in order to eliminate affects of varying population and make precise conclusions.

Checking for Readiness:

Three key variables that best represent each pillar are used to construct the Score Card which demonstrates the readiness of Uzbekistan's transition to knowledge economy.

Diagram 4. Basic Score Card of Uzbekistan

Data used in score card are provided in Appendix II. Decline in value of any normalized variable can be the result of either absolute decrease in the real value or because Uzbekistan has developed at relatively lower speed than average of all countries. Overall economic condition in Uzbekistan has improved: yearly income growth rate has much overlapped that of 1995, nonetheless, Human Development Index progress rate has been sluggish. Adult literacy and gross secondary enrollment rates as well as computer per 1000 person variables have demonstrated absolute advancements. Considerable erosions were observed in total telephones per 1000 and gross tertiary enrollment variables within 1995-2008. Only Economic Incentive index has improved in Uzbekistan from 1995 to KAM 2008. Innovation, Education and ICT pillars have been slower than that of average world levels. Therefore, when normalized their values as of KAM 2008 was lower than those recorded for the year 1995.

10. Evaluation of Knowledge-Economic Competitiveness of Uzbekistan

Uzbekistan's KEI illustrates Uzbekistan's overall competitive position in global transition to knowledge-economy. Country's KEI=3,28 has declined by 0,53 points moving from 1995 to 2008 and is at a lower level than average KEI=4,1 of Lower Middle Income group where Uzbekistan

belongs to. Although Kyrgyzstan and the United States possessed higher 3,74 and 9,08 KE indices, respectively, as of 2008, both countries in line with Uzbekistan deteriorated their KEI by 0,12 and 0,42 points, in that order comparing to 1995. Europe and Central Asia group – Uzbekistan's geographical location - exposed knowledge economy indices that are 3,07 and 2.25 points larger than those of Uzbekistan in 2008 and 1995, respectively.

The USA dominated almost all variables of four knowledge economy pillars and, therefore, possessed highest Human Development and KE indices. ICT and Education pillars as well as Human Development Index are on, average, same levels in both developing countries. Economic Incentives index consisted of rule of law, regulatory quality and tariff-nontariff barrier variables are noticeably high in Kyrgyzstan 0,79; 2,14 and 6,81 comparing to Uzbekistan 0,36; 0,29 and 2,44 respectively. Leaning on the conclusions and assumptions of Knowledge-Base Growth Model constructed, the foreign trade of Kyrgyzstan is much more liberalized in comparison to that of Uzbekistan. Freely flowing Knowledge from abroad, in terms of imports, has been the reason why Kyrgyzstan is on 89th rank with 3,74 KEI while Uzbekistan is on 95th with 3,28 KEI in Appendix II.

11. Basis Policy Implications for the Republic of Uzbekistan

Constructed Knowledge-Based Growth Model proposed the long run stable income growth and socio-economic well-being of population of Uzbekistan to be in positive relationship with domestic knowledge accumulation or equivalently human capital development. The conclusive theory of the model did in fact comply with fundamental predictions of Endogenous Growth Theory originated by Romer and initiated the extension of endogenous growth model of Chen and Kee to open economy case.

When knowledge indices calculated as of KAM 2008 plotted against per-capita incomes of all countries (under Purchasing Price Parity assumption) in 2008, countries with high knowledge levels tend to have higher per-person incomes. For instance, Denmark (1st rank with KEI=9,8) and Taiwan (17th rank with KEI=8,2) had \$37400 and \$42000 GDPPCs, respectively (see Appendix II). On the other side, nations with relatively low knowledge stocks were subject to small GDPPC levels e.g. Uzbekistan (95th rank with KEI=3,28) and Tajikistan (107th rank with KEI=2,79) encountered \$2200 and \$1600 per-person annual expenditures. High knowledge, therefore, was associated with high incomes and higher standards of living.

Both KEI and KI demonstrated positive and statistically significant affects on income-per capita growth rates when tested on empirical cross-country data. One point increase in KEI of Uzbekistan would cause country's per-capita-GDP by 45%, on average. In other words, taking GDPPC of Uzbekistan \$2200 at PPP level, if government maintains to increase overall knowledge accumulation level by one-normalized-unit within the framework of KAM (WB), each person in Uzbekistan would have ~\$990 more to spend annually. Equal increase in Knowledge Index of Uzbekistan, would expand yearly per-capita-income by 43% or ~\$940, stating \$ at PPP level. Finally, estimated model indicated that if both KEI and KI diminish to zero for Uzbekistan, per capita income stays at around \$800 that is one third of one person spending each year today, on average. Therefore, transition of Uzbek economy towards knowledge-based growth by means of encouraging knowledge accumulation has been set as one of the top tasks of Welfare Improvement Strategy of Uzbekistan until 2015.

Implication of the developed Knowledge-Based Growth Model determined the differentiated impacts of overall knowledge base from that of human capital generation on economic growth of Uzbekistan. Not surprisingly, if available human capital stays unchanged from its current level in Uzbekistan i.e. no-more skilled labor graduate from universities, no-more experience is attained etc. and no-more innovations and discoveries take place, GDPPC will be ~\$450 that is, on average, each inhabitant will have 5 times less money to spend yearly, in the long run. Encouraging 1% rise of current KEI=3,28 and KI=4,03 (by 0,033 or 0,04 normalized points, respectively) would rise current GDPPC by \$29 (1,31%) and \$13 (0,56%) as for Uzbekistan, in line with other countries.

If everything else stays constant and population of Uzbekistan continues to grow at current 1,71% rate annually, each year GDPPC is forecasted to diminish by 1,2% on average. This relationship was significant at 10% level. *Ceteris paribus* does not happen to be true in reality, however. Because 'two head is better than one', more population creates higher probabilities for both human capital growth and faster knowledge accumulations (perfect example would be China). Testing this intuition extracted expected outcomes: 1% population growth, when regressed together with human capital growth, on average had positive and significant affect on economic growth, GDPPC rose by 0,22%. Keeping in mind, human capital growth is

always a fraction of population growth in Uzbekistan, basing on the CER report (2004)²⁵, if human capital growth is about 1,4% of workforce within the country, GDP/person is estimated by the constructed model to grow at $1,4 \cdot 1,98 = 2,78\%$ annually. Thereof, in order to achieve stable 7% per-capita GDP growth rates in the long run as aimed by, according to constructed Human-Capital Growth Model growth of human capital should be -3%, at 1,75% population growth rate. In fact, Uzbek government has initiated policies to 'train highly qualified workers with abilities to reproduce knowledge... increase number of working-age population with university degrees, primarily in engineering and with a technical education'. Subject areas such as economic, physics, chemistry, medicine, programming, and engineering where innovations mostly emerge should be under greater interest of government's human-capital expansion policies.

Human Capital Growth Model outlaid affects of human capital and domestic population growth rates on GDPPC changes without considering accumulative affects of knowledge that may flow into Uzbekistan from abroad though. Prevailing instinct about inter-country knowledge splits created inducement to utilize Ramsey's RESET test to check whether or not model is subject to mis-specification error of omitting relevant variable. Economic Incentive index was presumed to represent knowledge flows from abroad as it consisted of variables such as trade and gross capital formation as % GDP, tariff-nontariff barriers unlike other pillars. Ramsey's test found the model omitting a relevant variable - EI. Re-assessing the Human Capital Growth Model introducing EI, one percent rise of EI index would expand GDPPC by average 0,26%. The empirical relationship between economic well being and foreign trade, thus, was more significant than that between the former and population growth. The inflow of knowledge from abroad is due to imports. Government of Uzbekistan should, henceforth, continue trade liberalization policies and gradually avoid import-substitution policies by eliminating tariffs and other import barriers. Before investing into innovations and R&D sector, opportunity costs of the capital in terms of availability of those innovations and R&D purposes in international markets must be strongly assessed. In other words, if it is cheaper to import the bicycle than re-inventing it, bicycle should be imported after trading-off long-term social costs and benefits. R&D investments should be undertaken after collecting all possible knowledge-splits

²⁵ Center for Economic Research of Uzbekistan, *Knowledge Economics and Its Implication on Uzbekistan*, Tashkent: CER Publishing, 2004.

from the world into Uzbekistan. Regressing total knowledge accumulation on domestic knowledge creation and foreign-knowledge inflows extracted that average 77% of new knowledge in 134 countries, is created within the country and mean 18% is due to knowledge coming from abroad. The results were highly significant. In 2008, approximately 75% knowledge was created in Uzbekistan while 25% was adopted from abroad²⁶. This is the fact that country has more opportunities and capabilities than world's average to adopt more knowledge from abroad.

By now it is a fact that more and faster knowledge accumulation improves, at least in the long run, welfare of Uzbek nation. In order to rationalize faltering about knowledge-formation within Uzbekistan, affects of each knowledge economics' pillar was estimated. Changes in Economic Incentives, Innovation and Information and Communication Technology indices did have statistically significant (at 1% confidence) and positive affects on per-capita income growth trends from the experiences of 134 countries analyzed. Affect of ICT was the largest among them that 1% improvement in that pillar-index would cause per-capita income to go up by 0,77%, on average, for all countries including Uzbekistan. In the same manner, next largest impact was of Innovation index with 0,76% affect on GDPPC changes followed by Economic Incentives whose mean influential degree was 0,24%. Note that coefficient of EI has been similar around 0,20-0,25% in all regressions making the conclusions of the models consistent with each other. The reason why ICT and Innovations appeared with considerably larger affects in comparison to EI and Education indices is that, once I&C Technology is developed/introduced or any innovation is created/privileged they are immediately added to available knowledge stock or they create direct favorable affects on knowledge-producing sector of economy. On the other hand, the fact that number of people with education increases or amount of imports rises does not necessarily mean that each educated person creates some new knowledge or each imported good brings together all the knowledge used in its production into Uzbekistan. Henceforth, government of Uzbekistan should prioritize the pillars of knowledge economy in following order while preparing long-term transition plans towards knowledge-based economy (recommendations are as of 83 variables in Appendix I):

²⁶ 25 Author's approximated calculation using simple weighting method: KEI=3,28, Economic Incentives=1,03 with w weight and Knowledge Index=4,03 with 1-w weight, thus, w=0,25 or 25% for Economic Incentives as of 2008 for Uzbekistan.

1. First Priority - ICT. In creation, adoption, improvement and spreading knowledge both inter-countries and intra-Uzbekistan role of information and communication technologies is vital. The development and wide scale use of modern digital information systems in order to create effective mechanisms for generating and disseminating information, knowledge, research and technical process' is the core factor that is to accelerate the speed of Uzbekistan's transition into knowledge based one. Government's specific tasks in utilizing modern ITC should include:

- Encouraging domestic competition among both mobile service providers and main telephone service providers to ensure competitive prices and high quality services (as this variable has very low 1,07 normalized value comparing to the USA).
- Internet usage opportunities should be widened especially within secondary educational system. This variable is one third of USA's as of KAM normalization.
- Electronic Government system should be implemented in order to ensure efficiency within the sphere (Variable is NA within KAM).
- Projects should be initiated to inform domestic businesses about the benefits of ebusiness and usage of internet in both domestic and international markets.

2. Second Priority - Innovations. Establishing both government and private innovation institutions is a must for new knowledge to be created. The former can be used to undertake state-sponsored R&D projects. While private innovations should be encouraged by providing strict copyrights and trade marks. Those institutions must also serve to gather scientists and skilled human capital. Specific tasks should be:

- Exports of (high-tech) manufactured goods should be encouraged by subsidies, so that, domestic producers are encouraged towards international competitions.
- Investing in R&D must be paid special attention by government. Because local companies are afraid of achieving nothing out-of R&D's.
- University-Government and University-Businesses collaboration trends should be granted as universities are 'creators' of human capital released into economy.

3. Third Priority - Economic Incentives. Government's foreign tra-

de liberalization should target reorientation of exports from raw-goods (cotton) and low-priced agricultural products to high value added. Import restrictions on should be gradually removed, before protected industries turns to 'sleeping babies' of the government - they sleep unless disturbed. Specific task recommended:

- Banks operating in Uzbekistan should be freed of government deep intervention (respective normalized variable in KAM is 0,56 - to low than average).

4. *Fourth Priority - Education.* Regression results showed education index to be statistically insignificant (p-value=0,34) referring, once again, to the fact that having one % more educated people does not mean 1% increase in knowledge level. Education index of Uzbekistan has been highest among the four pillars in 1995 and 2008 (Diagram 4). However, its affect on GDPPC growth rates was the lowest of all. Therefore, following reformations are recommended to Uzbek government within education system:

- Specialization of students should be more favored - policies ought to ensure specialization from early schooling in certain areas of interest so that specialized experts will have more probabilities to create innovations and new knowledge.

- Improve current teaching qualities of universities.

Because employed assessment methodology of knowledge was relative measure, competitiveness of Uzbekistan in its transition to knowledge-based economy was also evaluated relatively. Kyrgyzstan with similar income and geographical opportunities as of Uzbekistan and the United States, one of the most developed countries, were chose to be benchmarks. To eliminate the bias from significant affects of countries' population differences (see above), all knowledge economy indices were weighted relative to populations. Relative readiness of Uzbekistan for full adjustment to knowledge-based growth was checked by score card: overall economic improvements were represented by real GDP growth rate and human development index which outlaid noticeable increase and decrease, respectively, in comparison to 1995. Lower human-development index, however, was because of Uzbekistan's slow speed of advancements within the variable relative to others. More developments can be achieved in overall economic welfare by developing plans that cover all regions of the Republic

as huge differences persist. One option would be to make effective use of existing recourses in each region ‘linked with local employment creation’ and SME promotions.

Competitive position of the country was mainly drawn back by lethargic improvements of Economic Incentives and Regime variables such as tariff-non tariffs, regulatory quality, rule of law, political stability and SME developments comparing to the USA. These unfavorable factors have strongly distracted domestic and, mostly, foreign knowledge adaptations into Uzbekistan.

Encouraging foreign direct investments, giving tax/subsidy privileges for SME’s and ease-upping current account convertibility to help importers should be prioritized government tasks.

Further analysis showed that transitions into knowledge-based economy have been strongly competitive among all countries, income and geographical groups worldwide. To stay in the competition and achieve faster globalization, increasing both private and public savings must be maintained. Government and private investments into both human capital and R&D can be increased through increasing savings rate (Solow’s model). Implications of the created model will result in estimated outcomes, if and only if free market hypothesis apply to the knowledge accumulation of reality.

BIBLIOGRAPHY

- Adams, D. James. *Fundamental Stocks of Knowledge and Productivity Growth* [online], 1990. *The Journal of Political Economy*, Vol. 98, No: 4 (August 1990), pp. 673-702 Published by: The University of Chicago Press Available from: <http://www.jstor.org/stable/2937764> Accessed: October 25, 2008.
- Center for Economic Research of Uzbekistan. *Knowledge Economics and Its Implication on Uzbekistan*. Tashkent: CER Publishing, 2004.
- Chen, Derek H.C. and L. H. Kee. *A Model on Knowledge and Endogenous Growth* [online], 2005. Available from: <http://www.worldbank.org/publications> Last Accessed: March 27, 2009
- Cortright, John. *New Growth Theory, Technology and Learning: A practitioner’s Guide*. USA: Inpresa Co., 2001.
- Desai, Preyas. *Strategic Decentralization and Channel Coordination, Quantative*

Marketing and Economics, 2(1) 55-22, 2004.

Eshonov, Bakhodur. *Knowledge Economy* [online] 2008. Available from: <http://www.un.uz/download.php?type=file&parent=2265&doc=9835> Last Accessed: January 12, 2009

Freudenburg, Michael. *Composite Indicators of Country Performanse: A Critical Assessment*, OECD Science, Technology and Industry Working Papers, 2003.

Gertner, M. *Macroeconomics*, 2ed. Edenburg: Prentice Hall, 2006.

Jones, A. *Macroeconomic Analysis: Endogenous Growth: Romer Model* [online], 2002. Available from: www.hull.ac.uk/php/ecskrb/M_ANALYSES/Romer-model-6.ppt Last Accessed: October 25, 2008.

Kamilov, Ildus. *Cer, WIS process in Uzbekistan: building framework for partnership and cooperation* [online], 2008. Available from: <http://www.google.com/search?client=opera&rls=en&q=W.I.S+of+Uzbekistan&sourceid=opera&ie=utf-8&oe=utf-8> Last Accessed: January 12, 2009

Kgomotso, H, MOAHI. *Globalozation, Knowledge Economy and imlecation for Inigenouse Knowledge* [online], 2006. Available from:[http\www.i-r-i-e\inhalt\007\06-moahi:pdf](http://www.i-r-i-e\inhalt\007\06-moahi:pdf)

Mankew, Gregory. *Macroeconomics*. The United States: New York, 2003.

New Ec.Index Org. *The Knowledge Economy: Knowledge Producers and Knowledge Users* [online], 2007. Available from: <http://www.neweconomyindex.org/knowledge.html> Last Accessed: January 6, 2009.

Polaniy, M. *The Tacit Dimension*. New York: Doubleday co., 1967.

Romer, M. Paul. *Endogenous Technological Change* [online], 1990. *The Journal of Political Economy*, Vol. 98, No. 5, Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise Systems (Oct., 1990), pp. S71-S102 Published by: The University of Chicago Press Available from: <http://www.jstor.org/stable/2937632> Accessed: October 26, 2008.

Romer, M. Paul. *Ideas and Thins: the Concept of Production is Being Retooled* [online], 1993. *The Economist*. (September 11, 1993) F70(3) Available from: www.theeconomist.com/search&romer%growththeory1993archive. Accessed: October 24, 2008.

Saisana. *Composite Indicators-The Controversy and the way Forward*, European

Comission, Joint Research Centre of Ispra, 2005.

Shodiyev, Tursun. *Bilimlar Iqtisodiyotining Nazariy Asoslari, Tamoyillari va O'zbekistonda Shakllanishi*, Tashkent: WIUT (WIUT Conference: May 21, 2008).

Statistics Org. *Knowledge Economy Index Indicators* [online], 2008. Available from: http://kei.publicstatistics.net/KEI%20D5_1.pdf Last Accessed: January 6, 2009

Tsutomu, Sh. *Japan, Moving toward a More Advanced Knowledge Economy - Lessons for developing countries-*. Vietnam: World Bank publishing, 2007. Available from: <http://www.ficci.com/media-room/speeches-presentations/2004/oct/gfbi/session1/oct15-gfbi-saurabh.ppt> Accessed: October 25, 2008

UN. *Round Table report on Knowledge-Based Economy*, 2005.

Wikipedia Org. *Knowledge Economics* [online], 2008. Available from: www.wikipedia.org/economics/knowledge-basedeconomics/ Accessed: October 25, 2008.

World Bank. *Building Knowledge Economics* [online], Available from: <http://siteresources.worldbank.org/KFDLP/Resources/4611971199907090464/BuilingKEbook.pdf> Accessed: October 26, 2008.

World Bank. *Key Variables Used to Calculate Knowledge Economy Index* [online], 2008. Available from: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/WBI/WBIPROGRAMS/KFDLP/EXTUNIKAM/0,,contentMDK:20588132~menuPK:1453369~pagePK:64168445~piPK:64168309~theSitePK:1414721,00.html> Last Accessed: January 12, 2009.

World Bank. *Knowledge Assessment Methodology and Knowledge Economy Index Knowledge for Development Program* [online], 2008. Available from: http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/KAM_v4.pdf Last Accessed: January 15, 2009.

World Bank. *Knowledge Economy Index (KEI) 2008* [online], 2008. Available from: http://siteresources.worldbank.org/INTUNIKAM/Resources/KEI-2008Highlights_final12052008.pdf Last Accessed: January 17, 2009.

World Bank. *Towards a Knowledge Economy in Central Asia* [online], 2008. Available from: [http://www.wiut.uz/wp/wpcontent/uploads/2008/05/Knowledge%20Eco%20conference%20\(May%2015,%202008\)%20_%20Eng.pdf](http://www.wiut.uz/wp/wpcontent/uploads/2008/05/Knowledge%20Eco%20conference%20(May%2015,%202008)%20_%20Eng.pdf) Last Accessed: January 12, 2009.

APPENDIX I

Country Cross Sectional Normalized Values of KEI, KI and Four Pillars of Knowledge Economy as of 2008 KAM

Country	GDP Per Capita (PPP USD)	KEI	KI	Econ. Incentive	Innovation	Education	ICT	Population Growth
Denmark	37.400	9,58	9,55	9,66	9,57	9,8	9,28	0,3
Sweden	36.900	9,52	9,63	9,18	9,79	9,4	9,69	0,16
Finland	35.500	9,37	9,33	9,47	9,66	9,78	8,56	0,11
Netherlands	38.600	9,32	9,36	9,18	9,48	9,26	9,36	0,75
Norway	55.600	9,27	9,27	9,25	9,06	9,6	9,16	0,35
Canada	38.200	9,21	9,14	9,42	9,43	9,26	8,74	0,83
Switzerland	39.800	9,15	9,03	9,5	9,89	7,69	9,52	0,33
United Kingdom	35.300	9,09	9,03	9,28	9,18	8,54	9,38	0,28
United States	46.000	9,08	9,05	9,16	9,45	8,77	8,93	0,88
Australia	37.500	9,05	9,17	8,66	8,72	9,64	9,16	0,8
Ireland	45.600	8,92	8,82	9,23	9,04	9,08	8,33	1,13
Austria	39.000	8,89	8,76	9,3	8,9	8,53	8,85	0,06
Iceland	22.700	8,88	8,87	8,92	7,98	9,44	9,18	0,78
Germany	34.400	8,87	8,83	8,99	9	8,46	9,04	0,04
New Zealand	27.300	8,87	9	8,48	8,65	9,79	8,56	0,97
Belgium	36.500	8,73	8,7	8,82	8,96	9,14	8,02	0,11
Taiwan, China	29.800	8,69	8,8	8,35	9,24	7,91	9,26	0,24
Luxembourg	32.800	8,65	8,4	9,42	8,91	6,66	9,62	1,19
Japan	33.800	8,56	8,84	7,71	9,15	8,71	8,66	0,14
France	33.800	8,47	8,69	7,82	8,61	9,08	8,38	0,57
Estonia	21.800	8,34	8,22	8,68	7,49	8,27	8,9	0,63
Slovenia	27.300	8,25	8,29	8,11	8,31	8,24	8,33	0,09
Spain	33.700	8,24	8,13	8,58	8,14	8,21	8,04	0,1
Singapore	48.900	8,24	7,75	9,71	9,56	5,19	8,5	1,14
Israel	28.800	8,22	8,24	8,16	9,34	6,72	8,03	1,71
Hong Kong, China	42.000	8,2	7,73	9,6	8,64	5,3	9,26	0,53
Italy	31.000	7,86	8,19	6,84	8,04	7,86	8,68	0,02
Hungary	19.500	7,85	7,67	8,39	8,14	7,62	7,25	0,25
Czech Republic	24.400	7,83	7,7	8,23	7,6	8,11	7,39	0,08

Lithuania	16.700	7,68	7,6	7,94	6,59	8,36	7,84	0,28
Korea, Rep,	24.600	7,68	8,38	5,57	8,47	7,97	8,71	0,37
Latvia	17.700	7,64	7,51	8,04	6,4	8,41	7,73	0,63
Cyprus	17.500	7,55	7,47	7,77	7,65	6,45	8,32	0,36
Portugal	21.800	7,52	7,22	8,44	7,43	6,83	7,39	0,31
Greece	30.500	7,38	7,48	7,08	7,63	8,2	6,62	0,15
Poland	16.200	7,38	7,37	7,39	6,92	7,94	7,25	0,05
Slovak Republic	19.800	7,33	7,12	7,99	6,86	6,98	7,51	0,14
Barbados	19.700	7,25	7,78	5,66	7,51	8,4	7,44	0,36
Croatia	15.500	7,19	7,19	7,16	7,54	6,44	7,61	0,04
Chile	14.400	6,92	6,53	8,11	6,81	6,31	6,46	0,91
Bulgaria	11.800	6,8	6,73	7,01	6,43	7,42	6,33	0,81
United Arab Emirates	55.200	6,66	6,57	6,95	6,74	4,78	8,18	3,83
Romania	11.100	6,37	6,2	6,87	5,66	6,3	6,63	0,14
Uruguay	10.700	6,35	6,31	6,49	5,26	7,18	6,48	0,49
Qatar	22.900	6,15	6,2	5,99	5,77	5,29	7,56	2,28
Dominica	3.800	6,07	5,61	7,46	3,76	6,24	6,82	0,2
Costa Rica	13.500	6,06	5,85	6,7	6,24	5,01	6,3	1,39
Malaysia	14.400	6,06	6,02	6,18	6,83	4,14	7,08	1,74
Bahrain	34.700	6,02	5,75	6,84	4,2	5,82	7,22	1,34
Kuwait	55.300	6,01	5,68	7,01	5,05	4,87	7,13	3,59
Ukraine	6.900	5,8	6,38	4,06	5,77	7,91	5,45	0,65
Trinidad and Tobago	21.700	5,64	5,54	7,02	5,67	4,38	5,38	1,01
Turkey	9.400	5,61	5,14	4,3	6,07	5,84	6,08	0,98
Brazil	9.700	5,57	6	5,81	6,92	4,51	4,98	0,5
South Africa	10.600	5,55	5,47	5,77	5,66	5,49	5,21	2,34
Jordan	4.700	5,53	5,46	5,71	6,17	6,32	3,84	0,08
Armenia	5.700	5,51	5,44	2,63	6,85	6,49	5,98	0,92
Argentina	13.000	5,49	6,44	5,38	5,82	4,85	5,77	1,14
Mexico	12.500	5,45	5,48	5,51	5,98	5,27	5	0,64
Thailand	8.000	5,44	5,41	1,55	6,89	7,09	6,08	0,47
Russian Federation	14.600	5,4	6,69	5,61	4,76	4,87	6,06	0,26
Oman	19.100	5,37	4,72	6,95	3,7	4,09	5,96	0,8
Macedonia, FYR	8.400	5,33	5,23	5,39	4,04	4,87	6,29	1,95
Mauritius	11.900	5,18	4,58	3,99	5,36	4,1	6,74	0,78

Saudi Arabia	20.700	5,15	5,07	4,19	4,39	6,4	5,17	0,09
Jamaica	4.800	5,04	5,4	4,82	3,77	7,21	4,25	0,37
Moldova	2.200	5,04	5,32	0,55	5,54	8	5,63	0,39
Kazakhstan	10.400	5,01	5,08	4,7	4,69	4,76	5,27	1,15
Belarus	10.200	4,93	6,39	5,26	4,58	4,1	5	0,99
Lebanon	10.400	4,86	4,91	5,39	5,45	4,86	3,04	1,53
Tunisia	7.500	4,73	4,56	3,54	5,38	5,97	3,85	0,33
Panama	9.000	4,69	4,45	3,98	3,88	5,57	5,12	1,26
Georgia	4.200	4,69	5,07	5,18	2,06	6,31	4,46	1,49
Peru	7.600	4,64	4,86	3,83	4,26	4,79	4,8	1,41
Mongolia	2.900	4,5	4,28	4,01	5,12	4,11	4,16	0,63
Colombia	7.200	4,42	4,62	2,33	4,47	5,8	4,64	0,21
China	5.300	4,35	4,46	4,95	3,63	4,76	3,66	1,73
Guyana	5.300	4,31	4,97	0,51	5,73	5,27	5,41	1,5
Philippines	3.300	4,25	4,02	7,14	3,3	2,57	3,74	0,95
Venezuela, RB	12.800	4,23	5,47	4,44	4,44	4,91	2,85	0,94
Namibia	5.200	4,19	3,2	3,91	3,1	4,94	4,2	0,54
Sri Lanka	4.100	4,16	4,07	3,57	4,55	4,35	3,66	1,68
Albania	5.500	4,04	4,08	5,34	4,34	2,58	3,59	1,43
Egypt, Arab Rep,	5.400	4,03	4,19	4,24	2,91	4,11	4,42	1,5
Botswana	14.700	3,96	3,5	4,7	3,19	3,26	4,5	1,68
Dominican Rep.	5.800	3,92	3,81	3,25	2,7	6,25	2,75	1,38
El Salvador	5.200	3,91	3,65	2,87	3,47	4,2	3,93	2,39
Azerbaijan	9.000	3,81	3,93	1,58	3,55	3,77	4,93	0,94
Kyrgyz Rep,	2.000	3,74	3,9	3,8	3,67	2	4,32	1,51
Paraguay	4.000	3,62	3,87	2,78	3,05	4,76	3,09	1,38
Ecuador	7.100	3,46	4,08	1,18	3,02	3,89	5,48	0,79
Morocco	3.800	3,45	3,33	1,03	3,51	6,17	2,4	1,75
Bolivia	4.400	3,42	3,63	2,53	3,48	3,64	3,37	1,21
Iran Islamic Rep,	12.300	3,39	4,13	3,36	3,32	3,42	2,82	1,18
Uzbekistan	2.200	3,28	4,03	3,3	3,3	3,17	3,06	2,02
Algeria	8.100	3,25	3,5	3,67	3,97	2,26	2,59	1,58
Cape Verde	7.000	3,24	3,05	3,81	2,25	2,96	3,96	0,6
Indonesia	3.400	3,23	3,19	3,36	3,32	3,42	3,82	1,18
Honduras	3.300	3,21	3,18	3,3	3,3	3,17	3,06	2,02
India	2.700	3,12	2,94	3,67	3,97	2,26	2,59	1,58
Guatemala	5.400	3,11	2,88	3,78	2,47	2,21	3,97	2,11

Vietnam	2.600	3,02	3,08	2,85	2,83	3,32	3,08	0,99
Swaziland	4.800	2,93	3,05	2,56	4,55	1,73	2,88	0,41
Syria	4.300	2,9	3,34	1,55	3,44	2,91	3,68	0,5
Nicaragua	3.200	2,87	2,64	3,57	1,99	2,93	3,02	1,83
Kenya	1.600	2,82	2,65	3,31	3,87	1,49	2,6	2,76
Tajikistan	1.600	2,79	2,93	2,37	2,33	5,34	1,1	1,89
Senegal	1.700	2,63	2,15	4,07	2,77	0,92	2,75	2,58
Zimbabwe	500	2,51	3,25	0,29	4,09	2,38	3,29	0,57
Ghana	1.400	2,5	2	3,97	2,08	1,8	2,13	1,93
Uganda	1.100	2,46	1,93	4,04	2,72	1,16	1,92	3,6
Madagascar	1.000	2,37	1,51	4,93	2,54	0,76	1,25	3,01
Mauritania	1.800	2,35	1,83	3,89	1,75	0,94	2,8	2,85
Tanzania	1.100	2,28	1,72	3,98	2,39	1,05	1,7	2,07
Pakistan	2.600	2,24	2,18	2,43	2,75	1,07	2,72	1,81
Lesotho	1.500	2,15	1,99	2,65	2,7	1,73	1,53	0,13
Benin	1.500	2,1	1,8	3	2,33	1,14	1,93	2,62
Nigeria	2.200	2,04	2,33	1,16	2,72	1,87	2,41	2,38
Yemen	2.400	1,8	1,83	1,72	1,68	1,83	1,99	3,46
Mali	1.200	1,78	1,18	3,58	1,69	0,66	1,19	2,73
Mozambique	900	1,71	1,2	3,24	1,86	0,33	1,41	1,79
Angola	6.500	1,7	1,67	1,76	2,44	0,88	1,7	2,14
Cameroon	2.300	1,69	1,85	1,2	2,49	1,36	1,7	2,22
Burkina Faso	1.200	1,64	1,11	3,24	2,15	0,26	0,93	3,11
Nepal	1.100	1,61	1,46	2,06	2,04	1,5	0,84	2,1
Malawi	800	1,55	1,17	2,71	2,11	0,87	0,53	2,39
Lao PDR	1.900	1,53	1,68	1,08	1,43	2,01	1,59	2,34
Bangladesh	1.400	1,49	1,63	1,1	1,71	1,52	1,66	2,02
Myanmar	1.200	1,48	1,52	1,35	1,17	2,58	0,82	1,7
Rwanda	1.000	1,34	0,85	2,8	1,47	0,35	0,74	2,78
Ethiopia	700	1,18	0,93	1,95	1,57	0,73	0,48	2,23
Djibouti	1.000	1,15	1,14	1,19	1,29	0,49	1,63	1,95
Eritrea	1.000	1,07	1,2	0,68	1,56	0,81	1,22	2,45
Sierra Leone	800	0,91	0,92	0,87	1,7	0,67	0,39	2,28

APPENDIX II

SROCE CARD Data of Uzbekistan Variables	KAM 2008		1995	
	(Group: All)		(Group: All)	
	actual	normalized	actual	normalized
Annual GDP Growth (%), 2002-2006	6,04	7,63	-0,3	1,15
Human Development Index, 2005	0,7	3,26	0,71	4,43
Tariff & Nontariff Barriers, 2008	68,4	2,44	n/a	n/a
Regulatory Quality, 2006	-1,66	0,29	-1,78	0,21
Rule of Law, 2006	-1,44	0,36	-0,99	1,07
Total Royalty Payments and receipts(US\$/pop.) 2006	n/a	n/a	n/a	n/a
Scientific and Technical Journal Articles / Mil. People, 2005	6	3,6	12,95	4,75
Patents Granted by USPTO / Mil. People, avg 2002-2006	0,03	3,43	0,03	3,57
Adult Literacy Rate (% age 15 and above), 2007	99,3	7,34	86,4	4,89
Gross Secondary Enrollment Rate, 2006	102,41	8,68	94,47	7,84
Gross Tertiary Enrollment Rate, 2006	9,8	2,48	35,79	7,83
Total Telephones per 1,000 People, 2006	100	1,07	68	4,29
Computers per 1,000 People, 2005	30	3,19	n/a	n/a
Internet Users per 1000 People, 2006	60	2,93	0	2,86

Moskova'nın Kutuplaşma Çabaları: Putin Dönemi Rus Dış Politikası

A. Sait SÖNMEZ¹

Özet

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Rusya Federasyonu sancılı bir geçiş süreci yaşamıştır. Bu süreçte ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda birçok buhran ortaya çıkmıştır. Bu buhranlar sonucunda ülkenin ekonomisi gerilemiş, iç ve dış politikasında ise bir takım belirsizlikler baş göstermiştir. Böylece Rusya için dışarıda olumsuz bir ülke imajı oluşmuştur. Pragmatist bir çizgi takip eden Vladimir Putin yönetimi ise öncelikli olarak Rusya'nın ekonomik durumunu düzeltmiş ve iç politikada merkezi idarenin gücünü artırıcı önlemler almıştır. Böylece içerde güçlenen Rusya dışarıda da etkin bir dış politika izleme imkânına kavuşmuştur. Bu makalede Putin yönetiminin Rus dış politikasında önceliği olan aktörlerle kurduğu ikili ilişkiler analiz edilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Rus dış politikası, Putin yönetiminin dış politikası, Rusya ve Batılı ülkeler, Rusya ve Asya ülkeleri, Rusya-BDT ilişkileri.*

¹ Yrd. Doç. Dr., AİBÜ, Mudurnu Süreyya Astarıcı MYO, İktisadi ve İdari Programlar Öğretim Üyesi, sonmez1975@gmail.com

Polarization Struggle of Moscow: Russian Foreign Policy During Putin Era

Abstract

In the post-cold war era, Russia has experienced a painful transformation period. In this period, a lot of economic, social and political crisis have been encountered. As a result of those crises, the economy of the country went into regression, and, some uncertainties were experienced in both internal and external politics. All those caused a pessimistic image for the country in the external world. Vladimir Putin's administration who followed pragmatic policies, has started with the fixtue of economic conditions, and has taken some measures to enhance the power of central government. Thus, Russia, by enhancing its internal situation, has had the ability to follow an efficient foreign policy. In this paper, Putin's administrations bilateral relations, with the actors who have priority in Russian foreign policy have been analyzed.

Keywords: *Russian foreign policy, foreign policy of Putin's administration, Russia and Western states, Russia and Asian states, Russia-CIS relations.*

1. Giriş

Gorbaçov'un uygulamaya koyduğu Glastnost (şeffaflık) ve Prestroyka (yeniden yapılanma) politikaları sonrasında Rusya'da sancılı bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Özellikle Boris Yeltsin ve ekibi tarafından oldukça kapsamlı bir ekonomik ve siyasi dönüşümün gerçekleştirildiği bu süreçte, birçok alanda buhranlar baş göstermiştir. Siyasi ve kültürel alanda sarsıcı bir aidiyet krizi yaşanmış, buna paralel olarak ekonomik ve sosyal alanlarda çok daha fazla çarpıcı sonuçları olan buhranlar ortaya çıkmıştır. Öncelikle planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş ve hızlı bir şekilde uygulamaya konulan özelleştirme programı² sonucunda, Rus toplumu köklü ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Yine bu sürecin doğal bir sonucu olarak çarpık bir ekonomik yapılanma oluşmuş, oldukça küçük fakat güçlü bir sermaye sınıfının yanı sıra, yoksul halk kitleleri ortaya çıkmıştır.³ Ayrıca 1997 yılında Güney Doğu Asya'da patlak veren ekonomik krizin Rus ekonomisinde oluşturduğu hasar, sürecin daha da sarsıntılı geçmesine neden olmuştur. Diğer yandan yine bu geçiş sürecinde Rusya'da ortaya çıkan medya tekelleri, oligarklar⁴ ve suç örgütleri⁵ adeta ülkenin modern derebeyleri haline gelmişlerdir.

Bu dönemde “şok tedavi” olarak adlandırılan ekonomik reformlara paralel olarak, siyasi ademi merkezîliğe geçiş süreci de başlatılmıştır. Bunun sonucunda Rusya'ya bağlı idari bölgeler hızlı bir şekilde güçlenerek merkezden uzaklaşmışlardır. Aralık 1993'te kabul edilen

² Yeltsin yönetimi 1992-1994 yılları arasında özelleştirme programını tamamlamıştır. Batılılar tarafından desteklenen bu program sonucunda makul bir orta sınıf oluşturulamamıştır. Programı yöneten Anatoil Chubais'in şu ifadesi bu acil özelleştirme gerekçesini açıklamaya yetmektedir: “Her şeyi çalıyorlar ve onları durdurmak imkânsız. Fakat bırakınız çalsınlar ve mülkiyetlerine geçirsinler. Onlar sonra malik olurlar ve mülklerinin münasip yöneticilerine döndürürler.” (Ahmet Sapmaz, *Rusya'nın Trans Kafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 101.)

³ 1991-2000 yılları arasında ulusal gelir % 40 oranında gerilemiş, sanayi ve tarım çökmüş, yatırımlar azalmış ve halkın alım gücü düşmüştü. Nüfusun % 40'ı yoksulluk sınırının altında yaşamaktaydı. Bunlara ek olarak işsizlik ve enflasyon kronikleşmiş sorunlar haline gelmişti. “Putin Döneminde Rusya: Reelpolitik'in Dönüşü”, 27.11.2005. <http://www.nartajans.net/nuke/modules.php?name=News&file=article&sid=1888> Erişim: 20. 04. 2009.

⁴ Gorbaçov yönetimi tarafından yürürlüğe konan liberalleşme çalışmaları ve reformlar sayesinde sayıları oldukça az olan bir kesim ilk birikimlerini gerçekleştirerek, sermaye sınıfı haline gelmişlerdir. Yeltsin döneminde uygulanan özelleştirme programı sırasında bu sınıf, genelde hukuk dışı yollarla ve piyasa fiyatlarının çok altında bir karşılıkla, ülke kaynaklarının önemli bir kısmını ele geçirmişlerdir. Oligarklar olarak adlandırılan bu sınıf daha sonra ülke içinde politik güç haline gelmişlerdir. (Sapmaz, *age*, s. 122-123)

⁵ Bu konuda bkz: Mim Kemal Öke, “Kremlinoloji”den Kriminolojiye Rusya Kaynaklı Postmodern Global Tehdit”, (ed.) Mim Kemal Öke, *Geçiş Sürecinde Türk Cumhuriyetleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s. 1-10. Suç örgütlerinin enerji sektöründeki faaliyetleri için bkz: Mert Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları*, I Q Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 105-118.

Rusya Federasyonu Anayasası'na göre ülke 89 cumhuriyet, eyalet, il ve özerk bölgeden oluşmaktaydı.⁶ Aslında bu durum Yeltsin'in Mihail Gorbaçov'a karşı başlattığı iktidar mücadelesi sırasında “herkese istediği kadar egemenlik” vaat etmesinin bir sonucuuydu.⁷ Ancak I. Çeçenistan Savaşı sonrasında Moskova'nın içerde ve dışarıda kaybettiği itibar, sorunun Dağıstan'a yayılması ve Yakutistan ve Başkurdistan gibi farklı etnik grupların yaşadığı bölgelere sıçrama ihtimali, ademi merkeziyetçi idari yapılanmanın sorgulanmasına neden olmuştur.

Yeltsin yönetiminin üstesinden gelemediği bir başka sorun ise Rusya'nın jeopolitik nüfuz alanının daralmasının durdurulamamasıdır. Geri çekilme hareketi 1989 yılında Afganistan'da başlamıştır. 1991 yılına gelindiğinde bu ülkenin batı sınırları, Almanya'nın ortalarından Moskova'nın 200 km yakınına kadar gerilemiş, böylece 1772 yılındaki Rusya-Polonya sınırına geri dönmüştür. Doğuda Kuril Adaları nedeniyle Japonya ile tartışmalı bir durumla karşılaşmıştır. Güneyde ise Çarlık Rusyasının Kafkasya'daki XVIII. yüz yıl ve Orta Asya'daki XVII. yüz yıl sınırlarına geri dönmüştür.⁸ Ayrıca bu ‘de jure’ geri çekilişe ek olarak Moskova, Doğu Avrupa, Orta Doğu, Latin Amerika, Asya, Pasifik ve diğer bölgelerdeki müttefikleriyle yollarını ayırmıştır. Bu ülkelerden bir kısmı izolasyona mahkûm olurken, başta Doğu Avrupa'dakiler olmak üzere diğer bir kısmı ise Batı'nın nüfuz alanına girmeye başlamıştır.

Diğer yandan yönetimdeki ‘Yeni Batıcılar’ uyguladıkları reformlarla Rusya'yı Batı dünyasının saygın bir üyesi haline getirmeye çalışmışlardır. Ancak bu dönemde ortaya çıkan bazı gelişmeler, Rusya ve Batılı güçler arasında yeni krizlerin yaşanmasına neden olmuştur. Çeçenistan krizi, Bosna ve Kosova'ya yapılan müdahaleler, Avrupa Birliği'nin (AB) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) doğuya doğru genişlemeleri ve Batılıların Rusya'nın ‘yakın çevre’sine göz dikmeleri bunların başta gelenleridir. Dolayısıyla Soğuk Savaş koşullarında ‘ideolojik’ nedenlerle izah edilen Moskova – Batı rekabeti, Sovyetler Birliği sonrasında değişik olgular etrafında sürmüştür.

⁶ Fırat Karabayram, *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası*, Lalezar Kitapevi, Ankara, 2007, s. 89.

⁷ Fırat Purtaş, *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Platin Yayınları, Ankara, 2005, s. 42.

⁸ Nazim Cafersoy, “Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyön Arayışları”, *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, C. 8, No: 4, 2002, s. 59-60.

Yukarıda ana hatlarıyla ortaya konan tablo Yeltsin yönetiminin karşılaştığı temel açmazlardır. Halefi Vladimir Putin'e koltuğuyla beraber, yukarıda belirtilen sorunları miras bırakan Yeltsin, henüz görev süresi dolmadan, 2000 yılının başında istifa etmiştir. Putin ise geçiş döneminde ortaya çıkan ekonomik, idari ve siyasi sorunların üstesinden gelmek ve dış politikada karşılaşılan handikapları aşmak üzere yeni projeler geliştirmiştir. Makalede ülkesini uluslararası sistemde yeniden saygın bir aktör haline getirmeye çalışan Putin yönetiminin, Rus iç siyasal sistemine verdiği çeki düzen ve Rus dış politikasına nasıl bir taze kan empoze ettiği analiz edilmektedir.

2. Putin Yönetimi'nin Dış Politikasına İlişkin Kuramsal Tartışmalar

Rusya'yı uluslararası arenada bölgesel süper güç ve enerji gücü haline getirmeye çalışan Putin yönetimi, Rusya'nın 'yakın çevre', Balkanlar, Uzak Doğu ve diğer bölgelere yönelik politikasını yeniden belirlemiştir. Putin yönetimi Gorbaçov-Yeltsin döneminden farklı olarak Batıyla ilişkileri ortaklık yerine pragmatizm ekseninde yürütmeye çalışmıştır. Yeni Batıcılık, Aşırı Avrasyacılık ve Rus Milliyetçiliği gibi akımlardan farklı bir çizgi takip eden Putin yönetiminin dış politikası için ılımlı veya pragmatist Avrasyacılık, demokratik devletçilik (statizm) ve uzlaşmacı/uzlaştırıcı jeopolitik akım gibi tanımlamalar yapılmıştır.⁹

Demokratik Devletçilik veya Pragmatist Avrasyacılık şeklinde yapılan tanımlamalar, Putin yönetiminin dış politikada pragmatist bir çizgi takip etmesi ve maceracı politikalara atılmamasına işaret etmektedir. Putin'in dış politika yaklaşımı genel olarak; çıkara dayalı işbirliği ve medeni bir rekabetin hakim olduğu çok kutuplu uluslararası sistemde Rusya'nın bir kutup haline gelmesidir. Özellikle Putin iktidarının ilk yıllarında geçici de olsa, Rusya'nın bir dünya gücü olmaktan çok bir Avrasya gücü olduğu imajı verilmiştir.¹⁰Bu dönemde ABD, uygulamakta olduğu 'süper güç stratejisi'nin gereği olarak jeopolitik açıdan Avrasya'ya hâkim olmak istemektedir. Buna karşın Putin, beklenenin aksine Gorbaçov-Yeltsin yönetimlerince uygulanan Rus dış politikasının Avrupa yönelimini sürdürmüş, AB ve hatta

⁹ Putin'in dış politikasında öne çıkan Avrasyacı ve jeopolitik unsurlar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Vügar İmanov, *Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı*, Küre Yayınları, İstanbul, 2008, s. 275-288; Ömer Göksel İşyar, *Global ve Bölgesel Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Dağlık Karabağ Sorunu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 51-53; Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", *age*, s. 94-99.

¹⁰ İşyar, *age*, s. 51-52.

ABD ile daha yakın ilişkiler kurmuş; Çin’le ilişkileri geliştirerek ‘Asya kartı’ını aktif olarak kullanmıştır. Ayrıca artan petrol fiyatlarını da göz önünde bulundurarak, enerjinin kontrolünün sağlanmasını dış politikasının en önemli unsuru haline getirmiştir. Enerji politikaları dışında, silah ve teknoloji ihracatını artırarak ekonomiyi geliştirmek, Rus şirketlerinin ve Rus vatandaşlarının ülke dışındaki faaliyetlerini desteklemek gibi faaliyetler,¹¹ Putin Yönetimi’nin pragmatist uygulamalarına örnek gösterilebilir. Nitekim Putin uyguladığı dış politikanın temel felsefesini şu şekilde özetlemiştir: *“Bizim dış politikamızın bağımsızlığı kuşku doğurmamaktadır. Bu dış politikanın temelini pragmatizm, ekonomik verimlilik ve ulusal meselelerin önceliği oluşturmaktadır”*.¹²

Diğer yandan Putin siyasal söyleminde, ‘güçlü devlet’, ‘vatanperverlik’ ve ‘toplumsal dayanışma’ gibi geleneksel Rus değerlerini referans alan Avrasyacılık düşüncesinin temel görüşlerini, değişik tonlarda vurgulamıştır. Hazırladığı ulusal güvenlik belgelerinde ve yaptığı resmi açıklamalarda, Rusya’nın bir Avrasya ülkesi olduğunun altı açıkça çizilmiştir. Özellikle 11 Eylül olayları sonrasında ABD ile kurduğu özel ilişkiler ile aşırı Avrasyacılar arasında farkını ortaya koyan Putin, zamanla Batıcılık felsefesinden de giderek uzaklaşmıştır. *“Putin’in yaklaşımı; karşılıklı olarak hayati milli menfaatlere saygı gösterilmesini, özellikle savunma, güvenlik ve ekonomi alanlarında olmak üzere çeşitli siyasi faaliyetlerde karşılıklı menfaate dayalı bir işbirliğini ve uluslararası sistem içinde medeni bir rekabeti gerektirmektedir.”*¹³

Putin’in yapmış olduğu açıklamalarda özgürlük, özel mülkiyet, pazar ekonomisi, çok kutuplu dünya hedefi ve yakın çevre gibi unsurların öne çıkması dış politika felsefesinin Avrasyacılık’ın farklı bir tonu olduğunu göstermektedir. Putin henüz göreve gelmeden önce yayımladığı mesajında, Prestroyka öncesinden başlayarak uygulanan ekonomik reformları sert bir dille eleştirmiştir. Yeni yönetim özellikle başka ülkeleri taklit etmeden, Rusya’ya özgü ekonomik kalkınma planı hazırlanmasını savunmuştur. Bu anlayışa göre ülke ekonomik açıdan “ideolojik, ahlaki ve manevi ölçüler” içinde gelişmeli idi. Putin’e göre Rusya özgürlük, özel mülkiyet ve pazar ekonomisi prensiplerine dayanarak yapılanmalı ve bunun yanı sıra geleneksel değerlerinin de bilincinde olmalı idi. Bunun için de,

¹¹ Fatih Akgül, “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları’nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl 3, S. 5, Haziran 2007, s. 133.

¹² Purtaş, *age*, s. 179.

¹³ İşyar, *age*, s. 51-52.

gelişmenin merkezi ve düzenliliğin garantörü olan ‘güçlü devlet’ gereklidir. Zira değişimi bu güçlü devlet sağlayacaktır.¹⁴ Putin ancak güçlü, etkin, demokratik, yurttaşlarının haklarını, ekonomik özgürlüklerini savunabilen ve onlara uygun yaşam koşulları sağlayabilen bir devletin dış meydan okumalara karşılık verebileceğini vurgulamıştır. Böylece iç politikada güçlü bir devlet hedeflenmiş, dış politika ise öncelikli olarak iç sorunların çözümüne yönelik esaslar çerçevesinde yürütülmüştür. Nitekim bu ‘güçlü devlet’in gerekliliği pragmatist nedenlerle izah edilmiştir. Putin yönetiminin ilk dışişleri bakanı Igor Ivanov dış politikadaki hedeflerini şu şekilde özetlemiştir: “*güvenliğin ve sürdürülebilir kalkınma için uygun koşulların sağlanması, nüfusun ve yaşam standartlarının yükseltilmesi, ülkesel birlik ve bütünlüğün korunması, anayasal düzenin sağlanması, sivil toplumun oluşturulması ve yurtdışındaki Rusların haklarının korunması.*”¹⁵

Uzlaşmacı jeopolitik yaklaşım ise Batıcılık, Milliyetçilik ve Avrasyacılık akımlarından oluşan ılımlı bir milliyetçiliktir. Bu model ayrıca Rusya’nın tarihsel rolü ve mevcut durumu arasında makul bir denge kurmayı amaçlamaktadır. Bu modelin yandaşları Rus dış politikasının realizm ve pragmatizme dayanmasını ve ülkenin mevcut imkânlarının küresel koşulları etkilemesi için etkin kullanımını savunmaktadırlar. Temel hedefleri Rusya’yı ve onun uluslararası arenadaki konumunu güçlendirerek ülkelerinin jeopolitik bağımsızlığını sağlamak olan bu modelin yandaşları, ekonomik yaptırımlar ve Avrupa’ya entegrasyon karşılığında taviz verilmesine karşı çıkmaktadırlar. Bu akımın önerileri şu şekilde özetlenebilir:

- Rusya’nın eski Sovyet alanındaki lider pozisyonunun özellikle ekonomik araçların kullanılarak güçlendirilmesi.

- Sovyetler Birliği’nden miras kalan jeopolitik kaynakların etkin bir şekilde kullanılması: Bu ilke nükleer silahları caydırıcı unsur olarak elde tutmayı, BM Güvenlik Konseyi üyeliğinin sağladığı veto hakkını ulusal çıkarlar doğrultusunda kullanmayı, Rusya doğal kaynaklarının ihracat ve transit geçişinden dış politikada yararlanmayı, Rus askeri üslerini güçlendirmeyi ve eski müttefiklerle -Angola, Mısır, Suriye, Irak, Libya, Küba- ilişkileri sürdürmeyi öngörmektedir.

¹⁴ Asem Nauşabayeva, “Yeltsin’den Sonra Putin’le Yeni Rusya”, *Stratejik Analiz*, C. 1, No: 1, Mayıs 2000, s. 6.

¹⁵ Nazim Cafersoy, “Rusya’daki Jeopolitik Model Arayışlarında Putin Yönetimi”, *Stratejik Analiz*, C. 4, No: 37, Mayıs 2003, s. 65-66.

• Rusya'nın Batı dünyasıyla olan ilişkilerini farklı bir zeminde sürdürmek: Böylece Rusya'nın Avrupa ile ilişkilerini geliştirmesi daha makul gözükmede ve Rusya için tek taraflı bağımlılığa neden olmayacak bir ilişki benimsenmektedir. Avrupa ile ilişkilerin geliştirilmesi her fırsatta teşvik edilirken ABD'nin küresel egemenlik çabaları eleştirilmekte ve engellenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Yine de bu olumsuzluğun ABD ile çatışmaya dönüşmemesine özen gösterilmektedir.

• Rusya'nın Asya ile ilişkilerini Batı ile ilişkilerine paralel biçimde geliştirerek denge kurması: Bu bağlamda, Çin, Hindistan, Türkiye ve İran'la ilişkilerin geliştirilmesi öne çıkmaktadır.

• Rusya'nın transit geçiş olanaklarının kullanılması: Bununla Avrupa ve Asya Pasifik arasında bağlantı kurulması amaçlanırken, enerji koridoru vasfının kazanılması ve Hazar petrolünün Batı pazarlarına taşınmasına da ev sahipliği yapılması planlanmaktadır.¹⁶

Putin yönetimi tarafından dış ve güvenlik politikalarına yönelik iki önemli belge kabul edilmiştir: Ulusal Güvenlik Stratejisi (21 Nisan 2000) ve Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti (28 Haziran 2000). Her iki belgede de Avrasyacı motifler göze çarpmaktadır. Ulusal güvenlikle ilgili belgede 1993 yılında ilan edilen Yakın Çevre Doktrini'nde belirtilen Sovyet sonrası dönemde Moskova'nın hassas olduğu güvenlik sorunları yeniden vurgulanmıştır. Özellikle yurt dışındaki Rus vatandaşlarının hakları ve Rus dilinin kullanımının önemi belirtilmiştir. Doktrinde BDT ülkeleri için "Rusya'nın geleneksel müttefikleri" değerlendirilmesi yapılmış ve bu ülkelerle olan ilişkilerin geliştirilmesinin önemi belirtilmiştir.¹⁷ Dış Politika Konsept'inde ise Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde ABD'nin öne çıkmasından, NATO'nun genişlemesinden ve yeni üyelerinin topraklarına nükleer ve konvansiyonel silahların konuşlandırılmasından ve BM Güvenlik Konseyi'nin onayı olmadan gerçekleştirilen operasyonlardan duyulan rahatsızlıklar özellikle vurgulanmıştır. Hatta BM'nin günümüz koşullarına göre yeniden yapılandırılması önerilmiştir. Bütün bunlara ek olarak Rusya'nın eski Sovyetler Birliği mekânında tekrar öne çıkması öngörülmüştür. Sovyetler Birliği döneminde tesis edilen ilişkilerin sürdürülmesinin önemi vurgulanmıştır.¹⁸ Her iki belgede de BDT ülkelerinin

¹⁶ Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", *age*, s. 97.

¹⁷ Osman Metin Öztürk, *Rusya Federasyonu Askeri Doktrini*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001, s. 27-28. Doktrin'in tam metni için bkz: *Age*, s. 57-86.

¹⁸ *Age*, s. 33-34.

Rusya için arz ettiği önemin altı çizilmiştir. Dış politika konseptinin IV. Bölümünde (Bölgesel Öncelikler) BDT ülkelerine yer verilmiştir.¹⁹

3. Putin Yönetiminin İç Politikadaki Öncelikli Uygulamaları

İktidarının ilk yıllarında uygulamaya koyduğu politikalar göz önüne alınırsa, Putin yönetiminin iki önemli konuda başarı sağladığı ortaya çıkmaktadır. Putin, iç politikada Federasyonu dağılmaya kadar götürebilecek merkezkaç kuvvetlerini bertaraf ederek, merkeziyetçi devlet yapısını yeniden tesis etmeyi²⁰ ve uluslararası politikada etkinliğini kaybeden Rusya'yı XXI. yüz yıla başat güçlerden biri olarak sokmayı başarmıştır.²¹ Şüphesiz ekonomi alanında kaydedilen başarı Rusya'nın dış politikasına da yansımıştır.

Rusya'da iktidarın 'dikey' bir şekilde merkezileşmesini hedefleyen Putin, öncelikle Rusya Parlamentosu'nun üst kanadı olan Federasyon Konseyi'nin bölge valilerinden oluşması sistemine son vermiştir. Böylece bölgelerin ülke politikasındaki etkisi azalmıştır. Bunun dışında Putin parlamentodan geçirdiği kanunlarla bölge yöneticilerini kontrol etme imkânına kavuşmuştur.²² Ayrıca doğrudan atamalarla yönetilen yedi 'süper bölge' oluşturulmuştur. 89 özerk cumhuriyet ve bölgenin yetkileri sınırlandırılmış ve bu idari birimler 'süper bölge'lere bağlanmıştır. Bunlara ek olarak, yerel valiler ve yöneticilerin yetkilerinin önemli bir kısmı merkeze devredilmiştir. Bu yöneticilerin, Federasyon Konseyi'ndeki üyelikleri düşürülmüştür. Birçok cumhuriyet ve bölgenin başına, seçimle ya da atamayla, merkeze bağlı asker kökenli politikacılar getirilmiştir. Böylece özerk cumhuriyet ve bölgelerin üzerinde merkezin kontrolü artmıştır.²³

Diğer yandan bütün cumhuriyetlerden, anayasalarını, Rusya Federasyonu Anayasası ile uyumlu hâle getirmeleri istenmiştir. Ayrıca bütün federe cumhuriyetlerde Kiril alfabesinin kullanılacağına dair karar

¹⁹ Tam metin için bkz: "Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti", (ed.) Yılmaz Tezkan, *Kadim Komşumuz Yeni Rusya*, Ülke Kitapları, 2001, s. 224-238.

²⁰ Archie Brown, "Vladimir Putin ve Merkezi Devlet Gücünün Yeniden Tesisi", (ed.) Yılmaz Tezkan, *age*, s. 191-200.

²¹ Cem C. Oğuz, "Bir Anka Kuşunun Ayak Sesleri mi? V. Putin'in Bir Yıllık İcraatlarının Değerlendirmesi", *Stratejik Analiz*, C. 1, No: 10, Şubat 2001, s. 50.

²² Anar Somuncuoğlu, "Rusya Federasyonu'nda Merkez-Bölge İlişkilerinin Ekonomik Boyutu", (ed.) Yılmaz Tezkan, *age*, s. 34.

²³ "Putin Döneminde Rusya: Realpolitik'in Dönüşü", <http://www.nartajans.net/nuke/modules.php?name=News&file=article&sid=1888>

alınmıştır. Böylece Latin alfabesine geçmek isteyen bazı cumhuriyetlerin bu isteklerine engel olunmuştur. Bunların yanı sıra merkeziyetçi politika çerçevesinde Rusya’da sivil toplum ve diğer kuruluşların faaliyetleri devlet kontrolü altına alınmıştır. Bütün sivil toplum kuruluşları yaptıkları işler ve harcamalar gibi konularda belirli sürelerle yönetime rapor vermek zorundadırlar.²⁴

Putin yönetiminin öncelikleri arasında yer alan bir başka konu ise geçiş döneminde uygulanan ‘şok terapi’ programı sırasında ortaya çıkan ekonomik sorunlardır. Ekonomik geri kalmışlık, özellikle Asya krizi sonrasında yükselişe geçen enflasyon, Batılı ülke ve kurumlardan alınan borç yükü ve hızlı bir şekilde uygulamaya konan özelleştirme sonucunda ortaya çıkan oligarkların gücü, temel ekonomik sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik sorunların üstesinden gelmek için Putin yönetimi öncelikle, askeri-sanayi kompleksini ve Rusya’daki enerji hammaddesi kaynaklarını harekete geçirmiştir. Dünyanın enerji bölgelerinde yaşanan istikrarsızlıklar, petrol ve doğal gaz fiyatlarının yükselmesi, Putin yönetiminin enerji alanında mevcut pazarlara yapılan ihracatı artırması ve yeni pazarlar bulması, Rusya’nın ekonomik kalkınmasının en önemli nedenleridir.²⁵

Ekonomideki düzelmeye Putin’in iktidarının ilk yıllarından itibaren halkın refah seviyesine yansımıştır. Öncelikle yüksek enflasyon durmuş, ücretler ve rublenin satın alma gücü artmıştır. 2000 yılında 2 bin 270 dolar olan kişi başına milli gelir, 2002’de 9 bin 700 dolara, 2007 yılında ise yaklaşık 13 bin dolara yükselmiştir. Putin yönetiminin sonu itibariyle Rusya, her yıl ortalama yüzde 8 büyümüş, iç ve dış borçlarını ödemiş ve döviz rezervlerini 280 milyar dolara, altın rezervlerini ise 400 tona kadar çıkarmıştır. Böylece Uluslararası Para Fonu’na (IMF) bağımlılık son bulmuş ve kişi başına düşen milli gelir yaklaşık altı kat artmıştır.²⁶

Putin ayrıca oligarklar ve siyasi çevreler arasında oluşan zıtlaşmayı

²⁴ İlyas Kamalov, “Putin’in Ardından Rusya”, *Stratejik Analiz*, C. 8, No: 96, Nisan 2008.

²⁵ Rusya petrol ve doğalgaz üretimi bakımından dünyada sırayla ikinci ve birinci konumundadır. Rusya’nın doğalgaz rezervi dünyanın % 25-28’ini oluşturmaktadır. Rusya 2003’te dünya genelindeki enerji üretiminin % 15’ini gerçekleştirmekteyken, 2005 yılında bu rakam % 35’e yükselmiştir. Avrupalıların enerji alanında kendisine bağımlı hale getiren Putin yönetimi, Asya’da Çin, Hindistan ve Japonya ile de aynı alanda anlaşmalar imzalamıştır. Putin yönetimi ayrıca, dünyanın diğer enerji bölgeleri olan Ortadoğu, Hazar Denizi ve Orta Asya’da etkinliğini artırmaya çalışmıştır. (Erkin Ekrem, “Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Çin”, 12.01.2006 <http://www.turksam.org/tr/a723.html> Erişim: 1.12.2008).

²⁶ Hakan Güneş, “Yükselen Rus Kapitalizminin Yeni Çatı”, http://siyagazete.net/sayi_12/index.php?SayfaX=20 Aralık-Ocak 2005 Erişim: 20.04.2009, Kamalov, “Putin’in Ardından Rusya”, *age*, s. 71-72.

sona erdirmeye çalışmıştır.²⁷ Öncelikle en önemli oligarklardan B. Berezovski ve V. Gusinski'nin mal varlıklarına el konulmuş ve bu kişiler yurt dışına kaçmışlardır.²⁸ Bunların dışında bir kısım oligarklar gözaltına alınarak, haklarında yolsuzluk soruşturmaları açılmış ve bu yolla etkisiz hale getirilmişlerdir. Bu dönemde ayrıca Lukoil, Norilsk Nikel ve Avtovaz gibi önde gelen şirketlere şok baskınlar düzenlenmiştir. Böylece oligarkların en önemlileri kontrol altına alınmıştır.²⁹ İç politikadaki bu uygulamalar sayesinde devlet kurumları arasındaki çatışma ortadan kaldırılmış ve merkez-çevre ilişkileri yeniden düzenlenmiştir. Böylece Rus ekonomisinde devlet kontrolü sağlanmış ve oligarkların Rus siyasetindeki etkisi asgari seviye indirilmiştir.³⁰

4. Batılı Ülkelerle İlişkiler

Putin'in işbaşına gelmesiyle beraber, Yeltsin döneminin ilk yıllarına damgasını vuran Batıcıların yönetimdeki etkisi iyice zayıflamıştır. Ancak bu durum Moskova'nın Batıyla ilişkileri askıya aldığı veya tamamen Batı karşıtı bir dış politika izlediği anlamına gelmemektedir. Zira Putin her ne kadar Avrasyacılar ile dirsek temasında olmuşsa da, 2004 yılında Dışişleri Bakanlığına Batıcılara yakın bir kişi olan Sergei Lavrov'u getirmiştir.

Putin yönetimi 11 Eylül olaylarına kadar kıta Avrupa'sı ağırlıklı bir Batı politikası izlemiştir. Ancak 11 Eylül sonrasında belirli bir süre Washington – Moskova ilişkilerinde yaklaşıma görülmüştür. 11 Eylül saldırılarından hemen sonra ABD Başkanı Bush'u arayan Putin, Washington yönetimine her türlü desteği sağlamaya hazır olduklarını ifade etmiştir. Nitekim radikal Avrasyacıların tüm tepkilerine rağmen Moskova, Washington'un terör karşıtı kampanyasının aktif bir ortağı olmuştur. Hatta bu çerçevede Rusya, Soğuk Savaş yıllarından kalan iki askeri tesisini (Küba'daki Lourdes ile Vietnam'daki Cam Ranh Bay) sembolik olarak kapatmıştır. Ayrıca Orta Asya'daki Rus etkisinin bir şekilde devam ettirilebilmesi amacıyla Putin Afganistan'a düzenlenen operasyona aktif katılım kararı almıştır.³¹ Bu doğrultuda Putin yönetimi ABD'ye uluslararası terörle mücadelede destek için bir plan sunmuştur. Buna göre:

²⁷ Elnur Soltan, "Rus Dış Politikasının Siyasi İktisadı", *Stratejik Analiz*, C. 3, No: 29, Ekim 2002, s. 57-59.

²⁸ Sapmaz, *age*, s. 123.

²⁹ "Putin Döneminde Rusya: Reepolitik'in Dönüşü", <http://www.nartajans.net/nuke/modules.php?name=News&file=article&sid=1888>

³⁰ Oğuz, "Bir Anka Kuşunun Ayak Sesleri mi? ...", *age*, s. 51.

³¹ İşyar, *age*, s. 53.

- Rusya ve ABD istihbarat birimleri arasında sıkı temas kurulacak,
- Afganistan operasyonu sırasında insani yardım taşıyan uçaklara hava operasyonunun gidişine göre bu konuda ek kararlar alınabilecek,
- Rusya İlgili bölgelerde gerçekleştirilecek arama ve kurtarma operasyonlarına katılmaya hazır olacak,
- Rusya tarafından Afganistan’da resmi iktidar kabul edilen Rabbani iktidarına, Putin yönetimi askeri ve siyasi desteğini sürdürecektir.

Putin yönetimi bu doğrultuda bölge ile ilgili önemli istihbarat bilgilerini ABD’ye aktarmış, bir dağ tümenini Tacikistan’a yollamış ve Özbekistan ile Kırgızistan’daki üslerini ABD’nin kullanımına vermiştir.³² Rus dış politikasında meydana gelen değişimin nedenleri şunlardır: ABD ile ters düşmeme, Kuzey İttifakı ile yakınlaşma, Orta Asya ülkeleri üzerinde askeri alanda söz sahibi olma, BDT sınırlarını daha iyi kontrol etme, Çeçenistan sorunu dolayısıyla maruz kaldığı iç ve dış baskıyı azaltma ve NATO ile yeni perspektif oluşturma.³³

Putin yönetimi ayrıca, ABD’ye verdiği destek karşılığında Amerikan şirketlerinin özellikle enerji alanında Rusya’ya yaptığı yatırımları artırmasını talep etmiştir. Bunların yanı sıra, NATO’nun genişlemesi ve İttifak’ın operasyonları gibi konularda daha fazla söz sahibi olmak istemiştir. Putin yönetimi son olarak, Orta Asya’da etkili olmaya çalışan Çin’in faaliyetlerinin ABD’nin bölgeye girmesiyle dengeleneceğini düşünmüştür.³⁴ Moskova-Washington yakınlaşması Bush ve Putin’in 13-15 Kasım 2002 tarihinde düzenledikleri zirve ve bu zirvede alınan kararlarla somutlaşmıştır.³⁵

11 Eylül sonrasında Bush yönetiminin terörizme karşı ilan ettiği sonsuz savaş ve yukarıda bahsedilen yakınlaşma sonucunda, Putin yönetimi bazı kazanımlar elde etmiştir. Öncelikle Rusya, Batı toplumuna biraz daha yaklaşarak Batı camiası içinde belli bir prestije sahip olmuştur. Çeçenler

³² Nazlı Maç, *İki Kutuplu Sistem Sonrası ABD-Rusya Federasyonu İlişkileri Bağlamında Uluslararası Sistem Analizi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2004, s. 156.

³³ Fatma Taşdemir, “Taliban Bağlamında Bölgesel ve Küresel Güvenlik Sorunları Üzerine Değerlendirme”, (ed.) Rafet Yinanç, Hakan Taşdemir, *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 294.

³⁴ Maç, *age*, s. 157.

³⁵ Elnur Soltan, “Bush-Putin Zirvesi: Soğuk Savaşın İkinci Bitişi”, *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 20, Aralık 2001, s. 5-27.

ve Kuzey Kafkasya'daki diğer ayrılıkçı hareketlerle mücadele konusunda daha serbest hareket etmiştir. AGİT İstanbul Zirvesinde (1999) Clinton ve Yeltsin arasında tartışma konusu olan Çeçenistan'daki insan hakları ihlalleri, 11 Eylül sonrasında Washington'un literatüründen çıkarılmıştır. Moskova-Washington yaklaşması Rusya- NATO ilişkilerine de yansımıştır. 29 Mayıs 2002'de Roma Zirvesi'nde NATO-Rusya Konseyi kurulmuştur. 1997'de kurulan Rusya-NATO Daimi Ortaklık Konseyi'nin yerini alan Konsey'de Rusya'ya daha geniş yetkiler verilmiştir. Roma Zirvesi'nde Putin yönetimi ayrıca, ABD ve NATO ile BDT coğrafyasının güvenliği konusunda işbirliği için anlaşmıştır.³⁶ Bunlara ek olarak bu dönemde, Batılılar Rus ekonomisine pazar ekonomisi statüsü tanımışlar ve Rusya'ya Dünya Ticaret Örgütüne üyelik için destek sözü vermişlerdir.³⁷

Aslında Rusya ve Batı dünyası arasında uzun vadeli bir ittifakı gerektirecek ortak menfaatlerden söz etmek oldukça güçtür. Tarihsel, kültürel ve jeopolitik açıdan Rusya ve Batı dünyası arasında derin fay hatları mevcuttur. Tarafların ortak tehdit algılamaları için de, benzeri bir durum söz konusudur. Birisi için hayati öneme haiz bir güvenlik sorunu, diğeri için fırsat olabilmektedir. 11 Eylül sonrası dönemde Rusya'nın Batı dünyası ile ilişkilerinde ortaya çıkan manzara ise yalnızca konjonktürel bir yakınlaşmadır. Kısa vadeli menfaatler ekseninde şekillenen bu yakınlaşma, sağlam temeller üzerine oturmamıştır. Nitekim 2003 yılından itibaren Moskova – Washington ilişkileri rekabeti esas alan sıfır toplamlı oyuna dönüşmüştür. Aleksei Pushkov, Rusya ve Batılı ülkeler arasında sağlıklı ilişkiler kurulamamasının nedenlerini şu şekilde izah etmektedir: *“...(Sebep)Batı'nın Rusya'ya düşman oluşu ve Rusya'nın kendini tecrit etme arzusu değildir. Sebep, Batı İttifakı ile Rusya'nın stratejik bir ittifaka varacak kadar uzak vadeli müşterek stratejik menfaatlerinin olmayışıdır. Hem Batı İttifakı'na ve hem de Rusya'ya yönelik ortak bir tehdit olmadığı sürece böyle bir ittifak mümkün olamaz.”*³⁸

Lee Peterson ise Putin iktidarının ilk yıllarındaki politikalarını değerlendirdiği çalışmasında; Putin'in icraatlarında her ne kadar Batı'ya yönelik sürse de, devam etmekte olan geçiş sürecinde tersinin yaşanma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Peterson konuyla ilgili şu

³⁶ Purtaş, *age*, s. 183.

³⁷ Hasan Koni ve Sinan Oğan, “11 Eylül'ün Yıldönümünde Rusya: ABD ile Balayında ‘Şer Eksenini’ ile Flörte”, *Stratejik Analiz*, C. 3, No: 30, Ekim 2002, s. 9; Maç, *age*, s. 157.

³⁸ Aleksei Pushkov, “Rusya ve Yeni Dünya Düzeni”, (ed.)Yılmaz Tezkan, *Kadim Komşumuz Yeni Rusya*, Ülke Kitapları, 2001, s. 41.

noktaya dikkat çekmektedir: “Tarih boyunca Rusya ne zaman bir kimlik kriziyle karşılaşırsa sırtını Batı’ya dönmekte ve alternatif bir gelişme yolu aramaktadır. Bu davranışının en yeni örneği Rusya’nın Sanayi Devrimi’ne uyum sağlamaya çalışırken komünizmi seçmesidir. Bugün, Rusya Bilgi Devrimi’nin üstesinden gelmeye çalışırken komünizme geri dönmeyecektir. Fakat geçmişteki eski otoriter rejimin aynı süslerinin çoğunu barındırabilecek yeni sistem kabul edebilir.”³⁹

Nitekim 11 Eylül sonrası dönemde Rusya bazı konularda Batı’dan umduğu desteği bulamamış, bu durum Moskova’nın genelde Batı, özelde ABD ile ilişkilerini etkilemiştir. Rusya’nın dış borçlarının silinmemesi, bu ülkeye beklenen yeni kredilerin verilmemiş olması, batılı yatırımcıların bu ülkeye yeterince yatırım yapmaması, enerji alanında Moskova’nın beklediği işbirliğinin sağlanamaması ve Rusya’nın DTÖ üyeliğine kabul edilmemesi bunların başta gelenleridir.⁴⁰ Ayrıca Avrupa Birliği’nin üye sayısı 27’yi bulurken, NATO’nun ve ABD’nin NATO çerçevesindeki üslerinin de Romanya ve Bulgaristan üzerinden Rusya’ya yaklaşması Rusya’yı tedirgin etmektedir. Tüm bu rahatsızlıklara ek olarak üç Güney Kafkasya ülkesi, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan’ın NATO’ya üyeliği arzulanmaları ve gerekli yükümlülükleri yerine getirmeleri durumunda üyeliklerinin mümkün olduğunu bilmek Rusya’yı kaygılandırmaya yetmektedir.⁴¹

Putin yönetimi başkanlığının ikinci döneminden itibaren Batılılarla karşı oldukça sert açıklamalar yapmıştır. Münih Konferansı’nda ABD’nin tek taraflılığını açıkça ve oldukça sert bir dille eleştirmiştir. Putin’in ifadesi ile ABD her açıdan ulusal sınırlarını aşmıştır ve bu ABD’nin başka uluslara zorla kabul ettirdiği ekonomik, siyasi, kültürel ve eğitim politikalarında da görülmektedir. Rusya’nın tek taraflılığına itiraz ettiği tek ülke ABD değildir. Rusya, AB’yi de uyarmakta ve kuvvet kullanımı kararının ancak BM tarafından onaylandığı takdirde meşru olacağını hatırlatmaktadır. AB’nin ve NATO’nun BM’in yerini alamayacağı belirtilmiştir.⁴² 2006 yılından itibaren ise açıkça Batılılarla karşı karşıya gelinebilecek politikalar izlemeye başlamıştır. İran’ın nükleer silahlanma programına destek vermeye devam eden Putin yönetimi 2006 yılında bu ülkeye uçak savar füze satma kararı almıştır. Batılıların tanımadıkları Filistin’deki

³⁹ Lee Peterson, “Başkan Putin ve İcraatları Rusya’da Eskiye Dönüş’ Olarak Kabul Edilebilir mi?”, *Avrasya Dosyası*, Rusya Özel, Kış 2001, C. 6, No: 4, s. 16-17.

⁴⁰ Köni ve Oğan, *agm*, s. 9.

⁴¹ Sanem Özer, “Avrupa Birliği Rusya ve ABD’nin Avrupa Güvenliğine Farklı Yaklaşımlarının Transatlantik İttifakına Etkileri,” *Akdeniz*, İİBF dergisi, S. 15, 2008, s.175.

⁴² Özer, *age*, s. 176.

Hamas hükümetinin bakanlarını 2006 yılında Moskova'ya davet etmiştir. Turuncu Devrim sonrasında ABD, AB ve NATO ile ilişkilerini geliştiren Ukrayna'nın doğalgazı 2006 yılında kesilmiştir.⁴³

Diğer yandan ABD ve Rusya'nın başta Hazar Havzası olmak üzere BDT coğrafyası, Balkanlar, Ortadoğu ve Uzakdoğu gibi bölgelerde birbirlerinin politikalarından rahatsız olmaları, Moskova-Washington yakınlaşmasının önündeki diğer engellerdir. Ayrıca ABD'nin 1972 tarihli Füze Savar Füze Antlaşmasından (ABM) çekilmesi, Orta Asya ve Afganistan'da kalıcı hale gelmesi, BDT coğrafyasında çıkardığı renkli devrimler ve Doğu Avrupa'ya yerleştirmeyi planladığı füze kalkını projesi gibi 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin giriştiği bazı eylemler, Moskova-Washington ilişkilerinin tamamen bozulmasına neden olmuştur.⁴⁴ ABD'nin bu eylemlerine karşılık Putin yönetimi İran'ın nükleer çalışmalarına verdiği desteği artırmış ve Washington'un "Haydut Devletler" listesinde yer alan ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Putin yönetimi ayrıca ABD'nin ABM antlaşmasından ayrılmasına tepki olarak, 12 Aralık 2007 itibarıyla Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'nı (AKKA) askıya almıştır.⁴⁵ İkili ilişkilerdeki bozulma 2003 yılındaki ABD'nin Irak'ı işgali sırasında su yüzüne çıkmıştır. Ayrıca bu tarihten itibaren her iki ülke devlet başkanı birbirini sert ifadelerle eleştirmiştir. Bush, Putin yönetimini demokrasi yolundan geri dönmek, insan haklarını ihlal etmek ve enerji kaynakları konusunda şantaj yapmakla suçlamıştır. Putin ise ABD'yi emperyal politikalarından dolayı aç kurda benzetmiş ve ülkesindeki insan hakları sicilini eleştiren Bush yönetimini iki yüzlülükle suçlamış ve "*insan haklarıyla demokrasinin korunmasına ilişkin bu ilgi, kendi çıkarları gündeme geldiğinde nerede?*" sorusunu sormuştur.⁴⁶

Putin'in AB politikası; bu güç ile ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek, özellikle enerji alanında Avrupalıları Rusya'ya bağımlı hale getirmek ve ABD'nin tek taraflı eylemlerini sınırlandırmak için gerekli hallerde AB ile işbirliğine gitmek gibi stratejilerden oluşmaktadır. Putin döneminde AB Rusya ilişkileri yeni bir zeminde şekillenmeye başlamıştır. Yeltsin döneminden farklı olarak Rusya'ya tek taraflı bir şekilde bağımlı bir

⁴³ Jeffrey Mankoff, "Vladimir Putin and the Re-Emergence of Russian Foreign Policy", *International Security Studies*, Certificate Paper Series Number 06-02, http://www.yale.edu/macmillan/iac/security_papers/mankoff.pdf, Erişim: 12.12.2009, s.1

⁴⁴ Pushkov, *agm*, s. 42.

⁴⁵ Mitat Çelikpala, "Rus Enerji Stratejisi", *Stratejik Analiz*, C. 8, No: 94, Şubat 2008, s. 56.

⁴⁶ Sapmaz, *age*, s. 127.

AB yoktur. Tersine AB'yi enerji alanında kendisine bağımlı hale getirmiş bir Rusya söz konusudur.⁴⁷ İkili ilişkilerde meydana gelen yapısal değişiklik, 2000 ve 2008 yıllarında hazırlanan Rusya'nın dış politika konseptlerinde AB ile ilgili kullanılan kavramlarda da görülmektedir. Birincisinde AB için "hayati öneme haiz" (key imporance) ifadesi kullanılmışken, ikincisinde "önde gelen ekonomik, ticari ve dış politika ortaklarından biri" tanımlaması yapılmıştır.⁴⁸

Putin döneminde AB ile Rusya'nın ticari ilişkilerinde sürekli bir artış göze çarpmaktadır. 2003 yılında 85 milyar Euro olan ticaret hacmi, 2006 yılında 200 milyar Euro'ya yükselmiştir. 2007 yılı itibariyle Rusya'nın dış ticaretinin % 54'ü AB ile yapılmıştır. AB'nin ithalatının % 14'ü, ihracatının ise % 6,2'si Rusya ile yapılmaktadır. Rusya'nın en önemli dış ticaret ortağı AB'dir. Rusya ise ABD ve Çin'den sonra AB'nin en önemli dış ticaret ortağı olmuştur. Rusya'nın gaz ihracatının % 84'ü Avrupa ülkelerine yapılmaktadır. 2000'li yıllardan itibaren enerji fiyatlarının artmasına paralel olarak, Rusya ile ticari ilişkilerde AB açık vermeye başlamıştır. 2000 yılında 41 milyar Euro olan bu rakam, 2006 yılında 69 milyar Euro'ya çıkmıştır.⁴⁹ Bu dönemde ayrıca AB'yi enerji bağlamında Rusya'ya daha da bağımlı hale getirecek yeni boru hattı projeleri geliştirilmiştir.⁵⁰

Putin yönetimi ayrıca ABD ve Çin'in taraf olmadıkları Kyoto Protokolünü imzalamıştır. Bu dönemde Moskova, AB'nin 1999 yılından itibaren oluşturduğu Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'na (AGSP) yönelik her hangi bir muhalefette bulunmamıştır. Aslında AB'nin ABD ve NATO'dan özerk bir güvenlik politikası oluşturma çabasında olması, Rusya'nın tercihi idi. Soğuk Savaş sonrası süreçte AB ve Rusya'nın resmi güvenlik belgelerinde bir birini tehdit unsuru olarak gösteren ifadeler yer verilmemiştir.⁵¹

3 Ekim 2001'de AB ve Rusya güvenlik ve savunma alanında işbirliği için yeni adımlar atmaya kararlaşmışlardır. Başta uluslararası terörizmle

⁴⁷ Mark Leonard, Nicu Popescu, "A Power Audit of EU-Russia Relations", http://ecfr.3cdn.net/1ef82b3f011e075853_0fm6bphgw.pdf, Erişim 20.10. 2009. s. 7.

⁴⁸ Arkady Moshes, "EU-Russia Relations: Unfortunate Continuity", http://www.robert-schuman.org/doc/questions_europe/qe-129-en.pdf, Erişim : 12.12.2009, s. 2.

⁴⁹ Thomas Gomart, "EU-Russia Relations: Towards a Way of Depression", Center For Strategic and International Studies, Washington DC, 2008, <http://www.gees.org/documentos/Documen-03044.pdf> Erişim: 12.12.2009, s. 4.

⁵⁰ Bkz. İlyas Kamalov, "Rusya'nın Yeni Enerji Politikaları", *Stratejik Analiz*, C. 9, No: 100, Ağustos 2008, s. 40.

⁵¹ Haşim Türker, *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s. 164.

mücadele olmak üzere yeni tehditlere karşı diyalogun gelişimini sağlamak için taraflar, Rusya'nın AB Siyaset ve Güvenlik Komitesi ile aylık danışma toplantılarında bir araya gelmesini kabul etmişlerdir. Ancak her iki tarafın farklı beklentileri bu alanda işbirliğini engellemiştir.⁵² AB ve Rusya, Mayıs 2003'te dış güvenliğin de dahil olduğu dört başlıkta “ortak sahaların” oluşturulmasına karar vermiştir. Komisyonun 2004'te kabul ettiği bildirgeye göre “ortak sahalar” Enerji Diyalogu’nu, çevresel işbirliğini, siyasi ve güvenlik işbirliği alanlarını kapsamakla birlikte uygulamada yeterli ilerleme sağlanamamıştır.

Yukarıda belirtilen gelişmeler dışında AB-Rusya ilişkilerini olumsuz etkileyen faktörlerden söz etmek mümkündür. Rusya, AB'nin “Genişleyen Avrupa-Yeni Komşuluk Politikası” kapsamında bütünleşmeyi Rusya'ya kadar yayma ve Rusya'yı Avrupa'ya yakınlaştırma politikasına karşı çıkmaktadır. Rusya bunun yerine her iki tarafın da en temel çıkarlarından hareketle karşılıklı yakınlaşma esaslı bir ortaklığı savunmaktadır. Dolayısıyla Rusya, AB'nin sınırlarının etrafında çepeçevre dost ülkelerden oluşan bir kuşak görmek istemesini anlayışla karşılamakla birlikte, AB'nin çevresini çoğunlukla AB standartları ile uyumlu bir “yakın çevre”ye dönüştürmesine sıcak bakmamaktadır.⁵³

NATO'nun ABD önderliğinde sürdürdüğü genişleme politikası ise Rusya ve Batı arasındaki bağları ve güven ortamını zayıflatmakta ve AB'nin Rusya ile ilişkilerinde adım adım kat ettiği gelişmelere zarar vermektedir.⁵⁴ AB'nin 2004 ve 2007 genişlemeleri ile eski Varşova Paktı üyesi ülkeleri üyeliğe kabul etmesi, Rusya'nın Orta ve Doğu Avrupa'daki ekonomik çıkarlarına zarar vermiştir.⁵⁵ Ayrıca 2004 genişlemesi ile beraber AB sınırları içerisinde kalan Klaningrad Bölgesi bazı güvenlik endişelerine neden olmuştur.⁵⁶ Bunlara ek olarak insan hakları ihlalleri ve Çeçenistan

⁵² “Rusya güvenlik alanında işbirliği aracılığıyla ortak bir karar alma mekanizması ve ortak barışı koruma ve insani müdahale ilkeleri oluşturmaya, güç kullanımına ilişkin kural ve sınırlandırmaları belirlemeye ve uluslararası örgütlerin rolünü tartışma ortamı hazırlamaya çalışmıştır. AB ise, Rusya'nın Amerika ile sürdürdüğü ilişkilerin gerisinde kalmamaya çalışmıştır. Ancak, Rusya ve AB güvenlik alanında somut bir işbirliği sergileyememiş, stratejik ortaklığa yönelik gözle görülür ve devamlılığı olan bir eylem ortaya koyamamıştır. Rusya ve AB işbirliğine verilebilecek tek somut örnek Rus askeri görevlilerin Bosna-Hersek'teki AB Polis Misyonu'na katılmalarıdır.” (Özer, *agm*, s. 177.)

⁵³ *Agm*, s. 177.

⁵⁴ *Agm*, s. 178.

⁵⁵ Hasan Kanbolat ve İlyas Kamalov, “NATO ve AB'nin Genişlemesi Çemberinde Rusya Federasyonu: Soğuk Savaş Devam mı Ediyor?”, *Stratejik Analiz*, C. 4, No: 39, Temmuz 2004, s. 54.

⁵⁶ Klaningrad ve AB'nin genişlemesinden kaynaklanan diğer sorunlar için bkz: Erhan Büyükkakıncı, “Avrupa Birliği-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Güvenlik Sorunları”, (ed.) Beril Dedeoğlu, *Dünden*

gibi siyasi konular AB–Rusya ilişkilerinde pürüz oluşmuştur. Diğer yandan 2004 ve 2005 yıllarında Ukrayna’da yaşanan seçim krizinde Moskova ve Brüksel farklı adayları desteklemişlerdir. Turuncu devrim sayesinde işbaşına gelen Ukrayna Cumhurbaşkanı V. Yuşçenko’yu cezalandırmak isteyen Putin yönetimi, 2006 yılının başında Ukrayna’ya (dolayısıyla Avrupa’ya) giden doğalgaz hattını kapatmıştır. Bahsedilen gelişmeler üzerine Avrupalı yetkililer enerji alanında tek taraflı bağımlı olmanın olası sonuçlarını sorgulamaya başlamışlardır.⁵⁷

Putin yönetimi Transatlantik ittifakta oluşan ihtilaflardan yararlanma adına 11 Eylül sonrası dönemde ABD’nin giriştiği tek taraflı eylemlere karşılık, Fransa ve Almanya gibi AB içerisinde ABD hegemonyasına karşı çıkan ülkelerle yakınlaşmaya çalışmıştır. Ancak Rusya-Almanya-Fransa üçgeninde gelişen ilişkiler, mevcut konjonktürden kaynaklanan bir işbirliğinden ibarettir. Ayrıca 2003 yılında Irak’ın işgaliyle başlayan süreçte yaşanan gelişmeler Transatlantik İttifakta kalıcı bir hasar oluşturmamıştır. Diğer yandan AB’nin Doğu Bloğu’ndan ayrılan yeni üyelerinin ve ABD ile birçok konuda birlikte davranan İngiltere, İspanya ve İtalya’nın ABD’ye rağmen bir AB - Rusya ilişkilerinin stratejik derinliğinin artmasına olumlu bakmaları zor görünmektedir.⁵⁸ Zaten sayıları 27’ye ulaşmış AB üyelerinin her birinin Rusya ile birbirinden tamamen farklı ikili ilişkileri vardır.⁵⁹

5. Asya Ülkeleriyle İlişkiler

Putin Yönetimi, Rus dış politikasının Asya boyutunda kayda değer açılımlar yapmıştır. Kuril Adaları ve Tokyo-Washington ilişkilerinin ‘özel’ niteliği dolayısıyla Moskova-Tokyo ilişkilerinde kapsamlı bir ilerleme sağlanamamıştır. Ancak benzer durum Moskova-Pekin ve Moskova-Yeni Delhi ilişkileri için söylenemez. ABD’nin bölgedeki etkisini kırarak, çok-kutuplu dünya düzeni oluşturmayı hedefleyen Putin yönetiminin Asya politikası şu stratejilerden oluşmaktadır: Çin ve Hindistan ile stratejik işbirliğini geliştirmek, Japonya ile siyasi ve ekonomik ilişkileri artırmak, Rusya-Çin-Hindistan üçgeni çerçevesinde Asya’da yeni bir denge

Bugüne Avrupa Birliği, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.348-355.

⁵⁷ Andrew Monaghan, “Russia-EU Relations: An Emerging Energy Security Dilemma”, http://www.carnegie.ru/en/pubs/media/9947Monaghan0421_%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4.doc Erişim 12.12.2009. s. 1-2.

⁵⁸ Maç, *age*, s. 207-209.

⁵⁹ AB ülkeleri Rusya ile kurdukları ikili ilişkilere göre sınıflandırılmaktadır. Örneğin Fransa ve Almanya stratejik ortaklar, Güney Kıbrıs ve Yunanistan Rusya’nın Truva atları, Avusturya ve Belçika gibi ülkeler dost pragmatistler, İngiltere ve Danimarka gibi ülkeler soğuk pragmatistler, Litvanya ve Polonya ise yeni Soğuk Savaşçılar olarak adlandırılmaktadır. (Leonard ve Popescu, *age*, s. 2)

kurmak.⁶⁰ Ayrıca İslam Dünyası, Güney Doğu Asya Ülkeleri ve Yeltsin döneminde ihmal edilen Kuzey Kore ve Vietnam gibi eski müttefiklerle ilişkileri geliştirmek hedeflenmiştir.

Putin yönetiminin Asya açılımının en önemli boyutunu Çin’le kurulan stratejik ittifak oluşturmaktadır. Soğuk Savaş döneminde gerilimli olan Rus-Çin ilişkileri Gorbaçov döneminde normalleşmiş, Yeltsin döneminde gelişmeye başlamıştır. Putin yönetiminin bu ülkeyle kurduğu stratejik ittifak Rus dış politikası için Asya ayağında gerçekleştirilen önemli bir kazanımdır. Moskova ve Pekin yönetimleri tek kutuplu sistemde ABD’nin kazandığı hareket serbestisine bir tepki olarak yakınlaşmaktadırlar. NATO’nun genişleyerek küresel bir örgüt haline dönüşmesi, ABD’nin Asya’daki askeri varlığı ve ABD-Japonya güvenlik ittifakı her iki ülke tarafından ortak güvenlik sorunları olarak görülmektedir. Ayrıca her iki ülke; Tayvan, Tibet ve Çeçenistan gibi konularda da, Batı’nın baskısından rahatsızlık duymaktadırlar.⁶¹ Özellikle 11 Eylül sonrasında ABD’nin giriştiği tek taraflı eylemler sonucunda Orta Asya’da kalıcı hale gelmesi, 2003 Irak’ı işgali ve 2005 yılında Renkli Devrimlerle Avrasya’da etkisini daha fazla hissettirmesi Moskova-Pekin ilişkilerinin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Putin yönetimi Çin ile öncelikle ekonomik ilişkileri geliştirerek Çin pazarına Rus sanayi mallarını sokmaya, bu şekilde bu ülkeye karşı verdiği ticari açığı dengelemeye ve enerji pazarını çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Ekonomik alanda sağlanan ilerleme sayesinde savunma ve enerji alanlarında Çin’in Rusya’ya bağımlı hale gelmesi ve Pekin yönetiminin bölgedeki etkinliğinin kontrol edilmesi hedeflenmiştir. Bunlara ek olarak ABD ve Hindistan arasında imzalanan nükleer enerji antlaşmasına tepki olarak, ilgili alanda Çin ile ilişkileri geliştirmek stratejik hedeflerdendir.⁶²

Yukarıda belirtilen hedefleri gerçekleştirmek isteyen Putin, 2000-2006 yılları arasında Pekin’e altı defa resmi ziyaret düzenlemiştir. Pekin yönetimi tarafından da karşılık verilen ziyaretlerde, ilgili hedeflere yönelik anlaşmalar imzalanmıştır.⁶³ Putin döneminde Rus-

⁶⁰ Maç, *age*, s. 202.

⁶¹ “Putin Döneminde Rusya: Reelpolitik’in Dönüşü”, <http://www.nartajans.net/nuke/modules.php?name=News&file=article&sid=1888>

⁶² Ragıp Kutay Karaca, *Güç Olma Stratejisi: Çin (Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Çin İlişkileri)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 161-163.

⁶³ Burcu Değirmen, “Çin-Rus Ekseninde ABD’ye Meydan Okuyor”, *Stratejik Analiz*, C. 6, No: 64, Ağustos 2005, s. 14. 2003 yılında düzenlenen zirvede Batı Sibirya’dan Çin’e petrol sevkiyatı konusu görüşülmüştür. 2004 yılındaki zirvede ise Khabarovsk ve Vladivostok’taki sınır sorunları çözülmüştür. (Peter Ferdinand, “Sunset, Sunrise: China and Russia Construct a New Relationship”, *International Affairs*, C. 83, No: 5,

Çin ilişkilerinde yaşanan en önemli gelişme Şanghay Beşlisinin, Şanghay İşbirliği Örgütüne (ŞİÖ) dönüştürülmesidir. ŞİÖ üyeleri nihai hedeflerinin Orta Asya’da AB’ye benzer bir ekonomik ve güvenlik bloğu oluşturmak olduğunu belirtmişlerdir. Kuruluş töreninde çok taraflı antlaşmalarla örgütün işlevselliğinin arttırılacağı belirtilmiştir. Örgüt küresel ve bölgesel politikaların belirlenmesinde etkin bir aktör haline gelme çabası içine girmiştir. Bu etkinlik Rusya ve Çin’in talepleri doğrultusunda ABD’nin eylemlerine blok olarak muhalefet etme şeklinde kendini göstermiştir.⁶⁴

Ancak Rusya ve Çin gibi farklı bölgesel çıkarları olan ve tarihi olarak birbirine düşman iki devletin stratejik ilişkilerini gölgeleyecek bazı ihtimaller söz konusudur. Öncelikle Çin petrol ihtiyacını temin için, Orta Asya ve Kafkasya’da siyasi nüfuz sahibi olma ve bu bölgedeki enerji kaynaklarından yararlanma gibi bir strateji belirleyebilir. Böyle bir durumda Rus-Çin ilişkilerinin uzun dönemde işbirliğinden rekabete dönüşmesi mümkündür. Rusya’nın 11 Eylül sonrasında olduğu gibi Batıyla ilişkilerini geliştirme imkânı bulması, Moskova ve Pekin arasında kazanılan stratejik ortaklığı etkileyebilir. Ayrıca ABD’nin dünyada izlediği tek taraflı politikalar, Tayvan ve Japonya ile kurduğu stratejik ilişkiler ve Batının uyguladığı silah ambargosu Çin’i şimdilik Rusya’ya yaklaştırmaktadır. Silah ambargosunun kalkması durumunda, Çin-Rus stratejik ittifakı da bu durumdan etkilenenecektir.⁶⁵ Diğer yandan ortak tehdit algılaması, tek başına ülkeler arasında stratejik ortaklığı sağlamaya yetmeyebilir. ABD’nin iki ülkeye yönelik farklılaşan politikaları hem iki ülkeyi dengelemeye hem de zayıflatmaya neden olabilir. Diğer yandan başta enerji olmak üzere ekonomik ve ticari alanlarda kaydedilen ilerlemelere rağmen bu sahada bazı pürüzler yok değildir. 2008 yılı itibariyle Çin, enerji ihtiyacının % 45’ini Orta Doğu’dan karşılamıştır. Ayrıca Rusya, Çin’in dış ticaretinde % 2’lik bir paya sahiptir. Bunlara ek olarak Çin ekonomisi, Rus ekonomisinden üç kat daha büyük ticaret hacmine sahiptir. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin Rusya aleyhine gelişmesi ikili ilişkilere zarar verebilir. Bunların yanı sıra

2007, s. 843-850) 2005 yılında Rusya ve Çin ilk defa bir ortak askeri hareket düzenlemişlerdir. (Sinan Oğan, “Rus-Çin Ortaklığı ABD’yi Zorluyor”, *Stratejik Analiz*, C. 6, No: 66, Ekim 2005, s. 16) 2006 yılındaki zirvede başta enerji, telekomünikasyon ve savunma olmak üzere sivil havacılık, uzay, kültür ve hizmet sektörleri alanlarında 22 anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu enerji anlaşmalarıyla, Sibiry’a’daki Rus doğal gazını Çin’e ulaştıracak iki boru hattı inşası kararlaştırılmıştır. (Karaca, *age*, s.163.)

⁶⁴ İdris Bal, “Rise of Shanghai Cooperation Organization (SCO), in Eurasia: is it an Effective Tool in a New Big Game”, (ed.) Ertan Efegil, *Geopolitics Of Central Asia in the Post-Cold War Era: A Systemic Analysis*, Sota Press, Haarlem, 2002, s. 271-272.

⁶⁵ Karaca, *age*, s. 164-166.

Rusya ve Çin arasındaki silah ticareti de Moskova'yı endişelendirmektedir. Rus askeri sanayisi sayesinde silahlanan Çin'in Rusya'nın yanı başında bir 'süper güç' olarak ortaya çıkması, Moskova yönetimi tarafından anlayışla karşılanabilecek bir durum değildir.⁶⁶ Son olarak, Rusya'nın doğal kaynaklarının önemli bir kısmının bulunduğu, ancak nüfus yoğunluğunun en az olduğu Doğu Sibirya Bölgesine yapılan illegal Çinli göçü halen potansiyel gerilim konusudur.⁶⁷

Putin yönetimi bir başka dış politika açılımı olarak üçüncü dünya ülkelerine yönelmiştir. Bu dönemde Güney Doğu Asya ve Orta Doğu ülkeleriyle ilişkiler geliştirmeye çalışılmıştır. Ayrıca Vietnam ve Kuzey Kore gibi eski Sovyet müttefiki olan ülkelere resmi ziyaretler düzenlenmiştir.⁶⁸ Putin Aralık 2002'de Hindistan'ı ziyareti etmiştir. Ziyaret sırasında Yeni Delhi yönetimiyle silah ticareti antlaşması imzalanmıştır. Hindistan'ın Rusya ile ilişkilerini geliştirmesinin nedeni ABD ve Çin'i dengeleme düşüncesidir.⁶⁹ Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur'da 2005 yılında Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN)-Rusya zirve toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantı sonucunda stratejik işbirliği belgesi ve 2015'e dek çok yönlü faaliyet programı imzalanmıştır.⁷⁰

Putin yönetimi çok yönlülük ve pragmatizm doğrultusunda İslam Dünyası ile de ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramıştır. Putin, 16 Ekim 2003 tarihinde Malezya'da yapılan İslam Konferansı Örgütü'nün (İKÖ) 10. Zirvesine katılmış ve burada Rusya'nın benzersiz bir Avrasya ülkesi olarak Doğu-Batı arasında özel bir rol oynadığını ve İKÖ ile işbirliğinin örgüte önemli kazanımlar sağlayacağını belirtmiştir.⁷¹ 2005 yılında Rusya'ya İKÖ'de gözlemci statüsü verilmiştir. Ayrıca Batılı ülkelere farklı olarak Rusya Filistin'de 2006 parlamento seçimlerinden galip çıkan Hamas'la görüşerek, İslam Dünyası ile ilişkilerin geliştirilmesinde kararlı olduğunu göstermiştir. Rusya-İslam Dünyası Stratejik Vizyon Grubu'nun ortak temasları diyalogu artırmaktadır. Putin döneminde ayrıca Türkiye,

⁶⁶ Maç, *age*, s. 197; Karaca, *age*, s. 162.

⁶⁷ Elif Banu Tepe, "Rusya-Çin İlişkilerinde Demografik Tehdit: Sanı Tehlike", *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 21, Ocak 2002, s. 79-85.

⁶⁸ Purtaş, *age*, s. 186. Ayrıca Asya dışında başta Küba olmak üzere ABD'nin arka bahçesi olarak gördüğü Latin Amerika ülkeleriyle de ilişkiler geliştirilmiştir.

⁶⁹ Maç, *age*, s. 203.

⁷⁰ İmanov, *age*, s. 280.

⁷¹ Purtaş, *age*, s. 184.

İran, Malezya, Cezayir gibi Müslüman ülkelerle enerji, silah ticareti ve ekonomik ilişkiler üst düzeye çıkarılmıştır.⁷²

Özellikle İran'la olan ilişkilerin stratejik boyutu güçlendirilmiştir. 11 Eylül olayları sonrasında bölgede artan ABD nüfuzundan, hem İran hem de Rusya rahatsızlık duymaktadır. Bu noktada çıkarları uyuşan iki devlet arasındaki ilişkiler, İran'a konulan ambargoya rağmen Rusya'nın 1995'ten beri İran'ın nükleer programını desteklemesiyle beraber yoğunlaşmıştır.⁷³ Ayrıca İran'ın balistik füze programlarına teknoloji transferi yoluyla destek verilmiştir. İki devlet, Tacikistan, Karabağ, Çeçenistan, Filistin ve Irak'ın işgali gibi sorunlara yönelik birbirini gözetken paralel politikalar izlemişlerdir.⁷⁴ Bush yönetimi döneminde gittikçe bozulan Washington–Tahran ilişkileri, M. Ahmedi Nejad'ın işbaşına gelmesiyle beraber iyice gerginleşmiştir. Batı–İran ilişkilerinin mevcut durumu ve İran'ın nükleer programı, Tahran'ın Moskova'ya daha fazla yakınlaşmasına neden olmaktadır.⁷⁵

6. BDT Ülkeleriyle İlişkiler

Putin'in en önemli dış politika hedeflerinden birisi de, eski Sovyet sahasında Moskova'nın rolünün yeniden tesis edilmesidir. Putin henüz Başbakan olduğu Kasım 1999'da BDT ile ilgili olarak yapmış olduğu şu eleştiri, kendisinin bu örgütü ne ölçüde işlevsiz gördüğünü ve aynı zamanda bölgenin Rusya ve diğer güçler için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir: *“Bugün eski Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki oluşum sadece resmi bir nitelik taşımaktadır. Çoğu üye ülke Topluluğu entegrasyon girişiminden ziyade, medeni boşanma kurumu olarak değerlendirmektedir. Öte yandan dış güçler bölge zenginlikleri üzerinde hakimiyet kurmak için BDT'nin güney sınırlarında global jeopolitik nitelikli çember oluşturmaktadırlar.”*⁷⁶

Putin yönetimi öncelikle, 2000'li yılların başlarında Avrasya coğrafyasını yeni bölgesel örgütler ağıyla donatmaya çalışmıştır. 2001'de Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından Avrasya

⁷² İmanov, *age*, s. 281.

⁷³ Dilek Aydın, “İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri* dergisi, Yıl: 3, S. 5, Haziran 2007, s.116.

⁷⁴ “Putin Döneminde Rusya: Realpolitik'in Dönüşü”, <http://www.nartajans.net/nuke/modules.php?name=News&file=article&sid=1888>

⁷⁵ Ömer Ersun, “Nükleer Siyasette Rus Ruleti”, *Stratejik Analiz*, C. 6, No: 65, Eylül 2005, s. 75.

⁷⁶ Purtaş, *age*, s. 179.

Ekonomi Birliği (AEB);⁷⁷ 2003 yılında ise Rusya, Belarus, Ukrayna ve Kazakistan tarafından Ortak Ekonomik Alan adlı örgütler kurulmuştur. 1992’de imzalanankolektifgüvenlikantlaşmasıRusya, Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından Mayıs 2002’de Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütüne dönüştürülmüştür. Bunların yanı sıra Şubat 2002’de Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından kurulan Orta Asya İşbirliği Örgütü’ne Rusya, 2004 yılında üye olmuştur.⁷⁸ Bu gelişmelere paralel olarak Putin yönetimi Rusya’nın ‘yakın çevre’deki askeri varlığını da artırmaya çalışmıştır. 2005’ten itibaren Rusya’nın, askeri okullarında Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütüne üye ülkelerden gelen 2500’den fazla öğrenci ve subay eğitim görmektedir.⁷⁹

Putin yönetimi ayrıca BDT ülkelerinde yaşayan Rus azınlıklarla ilgilenmeyi öncelikleri arasına almıştır. Bu doğrultuda Rusya Parlamentosu’nun alt kanadı Duma’da oluşturulan bir komisyon aracılığıyla Rus diasporasına temsil edilme imkânı sağlanmıştır. Böylece Putin, Rusya ile diğer BDT ülkeleri arasındaki ilişkilerde Rus diasporasını etkin bir araç olarak kullanmayı hedeflemiştir.⁸⁰

Putin yönetimi BDT ülkelerine yönelik ortak politikalar uygulamak yerine, müttefik konumundaki ülkelerle ilişkileri artırıcı bir strateji izlemiştir. Aynı dönemde Putin BDT’nin serbest ticaret bölgesine dönüştürülmesine karşı çıkmıştır. Ayrıca 5 Eylül 2000’de, BDT üyesi ülke vatandaşlarının birbirlerinin topraklarında vizesiz dolaşımını öngören 9 Ekim 1992 tarihli Bişkek Anlaşması’ndan tek taraflı olarak ayrılmıştır. Rusya’nın bu dönemde AEB ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’nü kurması, Putin yönetiminin BDT içerisindeki müttefiklerini yeniden belirlemesi demektir. Böylece Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın,

⁷⁷ Putin yönetimi BDT bünyesinde siyasi ve askeri konuların yanı sıra ekonomik alanda da sıkı bir şekilde işbirliğini hedeflemiştir. Putin’in bu hedefi 2000 yılında kabul edilen Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Doktrinleri’nde de vurgulanmıştır. Ancak entegrasyona gidilmesi durumunda Rus ekonomisinin göreceği zararlardan dolayı Moskova yönetimi önceleri, BDT ve G-5 (Rusya, Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından 1999 yılında kurulan gümrük birliği) bünyesinde, kapsamlı bir serbest ticaret bölgesi kurulmasına sıcak bakmamıştır. Fakat G-5 ülkelerinin Moskova’dan uzaklaşarak diğer uluslararası aktörlerle ilişkilerini artırmaya başlamaları ve ekonomik alanda Rusya ile olan dış ticaret hacimlerinin azalma eğilimine girmesi üzerine, Rusya ile bu ülkeler arasında AEB kurulmuştur. (Anar Somuncuoğlu, “Avrasya Ekonomik Birliği: Rus Dış Politikasında Yeni Bir Atak”, *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 15, Temmuz 2001, s. 88-89.)

⁷⁸ İmanov, *age*, s. 276-278.

⁷⁹ *Age*, s. 279.

⁸⁰ Purtaş, *age*, s. 180-181.

Rusya'nın yakın müttefikleri olan BDT üyeleri olduğu tescillenmiştir.⁸¹ Bu şekilde müttefikler ödüllendirilirken, Moskova yanlısı olmayan BDT ülkelerinin bu örgüt sayesinde elde ettikleri ekonomik kazanımlara darbe vurulmuştur.

Putin döneminde Moskova'nın 'yakın çevre'sinde nüfuzunu önemli oranda pekiştirdiği bölge Orta Asya olmuştur. Putin ilk resmi yurtdışı ziyaretini Özbekistan'a düzenleyerek, bu ülkeye ve Orta Asya bölgesine vermiş olduğu önemi göstermiştir. Daha sonra Türkmenistan'ı da ziyaret eden Putin akabinde Kolektif Güvenlik Anlaşması'na taraf olan ülkelerin devlet başkanları zirvesine katılmıştır. Putin'in stratejisi Orta Asya ve Kafkasya ülkelerini siyasi ve askeri baskı altına alarak değil, Moskova'nın bu ülkeler üzerindeki ekonomik nüfuzunun artırılması yoluyla kendi etki alanında tutma düşüncesine dayanmaktadır. Putin yönetimi bir yandan köktendinciliğin yayılmasının önlenmeye çalışırken, diğer yandan Batılı ülkelerin bölgeye yönelik ticari bağlantı kurmalarını önlemeye çalışmıştır. Ayrıca Orta Asya ve Kafkasya'da yaşayan Rusların Rusya'ya göç etmekten ziyade bu ülkelerde kalmaları teşvik edilmiştir⁸².

Öncelikle Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın savunma ve ekonomik alanlarda Moskova'ya olan bağımlılıkları AEB, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve ŞİÖ⁸³ aracılığıyla sürdürülmüştür. Ancak Rusya-Kazakistan ilişkilerinde bu ülkede yaşayan Rus azınlığın durumu⁸⁴ ve Rusya'nın Hazar Deniz'inde giriştiği tek taraflı eylemler,⁸⁵ ilişkilerde

⁸¹ *Age*, s. 180.

⁸² Oktay F. Tanrısever, "Rusya Federasyonu'nun Orta Asya ve Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrini'nin İflosu", (ed.) Mustafa Aydın, *Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya Üçlemesi I)*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, s. 62.

⁸³ Ukrayna ve Gürcistan'da gerçekleştirilen Renkli Devrimlerin, 2005 yılında Orta Asya'ya sıçraması üzerine, bölge ülkelerinin yönetimleri ABD'nin Avrasya'ya yönelik yeni stratejisine tepki göstermişlerdir. Aynı sene düzenlenen ŞİÖ zirvesinde Özbekistan ve Kırgızistan ABD'den ülkelerindeki üslerini kapatması için bir takvim belirlenmesini istemiştir. (Sinan Oğan, "Şanghay İşbirliği Örgütü Küresel Güç Olma Yolunda", 09.07.2005; <http://www.turksam.org/tr/a417.html>. Erişim: 12.06.2009.) ŞİÖ üyeleri ayrıca bölgesel anti-terör merkezi kurmayı ve bu doğrultuda askeri tatbikat düzenlemeyi kararlaştırmışlardır. Böylece ABD'nin bölgesel eylemleri Orta Asya ülkelerinin ŞİÖ aracılığıyla Rusya ve Çin'e daha fazla yaklaşmalarına neden olmuştur.

⁸⁴ Sinan Oğan, "Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002, C. 7, No: 4, s. 127-161.

⁸⁵ Putin'in 9 Ekim 2000 tarihinde Kazakistan'a düzenlediği resmi ziyaret sırasında imzalanan deklarasyonda Hazar Gölü'ne de yer verilmiş olması, sorunun önemini göstermektedir. (Suale Baycaun, "Putin'in Kazakistan Ziyareti: Moskova-Astana İlişkilerinde Yeni Bir Dönem mi?", *Stratejik Analiz*, C. 1, No: 7, Kasım 2000, s. 43.) Rusya Şubat 2002'de Hazar'da manevralar düzenlemiş ve Hazar filosunu kendi çıkarları doğrultusunda yenileyeceğini belirtmiştir. Bu durum Hazar'a kıyıdaş ülkeleri tedirgin etmiştir. Uzmanlara göre Rusya'nın Hazar'daki askeri üstünlüğü bu ülkeye Kazak petrolcülerinin kendi toprakları

pürüz oluşmasına neden olmuştur. Diğer yandan 11 Eylül sonrasında ABD'nin Tacikistan ve Kırgızistan'da, askeri üsler kurması, bu ülkelere denge politikası izleme fırsatı sağlamıştır.⁸⁶ ABD'nin bölgedeki varlığından rahatsız olan Putin, Ekim 2003'te Kırgızistan'da ülkesine ait Kant Hava Üssü'nü hizmete açmıştır. Dönemin Kırgızistan Cumhurbaşkanı Asker Akayev Moskova'nın endişelerini gidermek için “ülkesindeki ABD üstlerinin geçici, Rus üslerinin ise kalıcı olduğunu” belirtmiştir.⁸⁷

Putin döneminde Rusya'nın Tacikistan ile olan askeri ve ekonomik ilişkileri ileri seviyeye taşınmıştır. Ekim 2004'te Tacikistan'daki Rus askeri birlikleri hukuki statü kazanmış ve Putin'in katılımıyla 5000 askerin bulunduğu üssün açılışı yapılmıştır. Ayrıca Sovyet döneminden kalma Nurek şehrindeki anti-balistik füze uyarı sistemi 49 yıllığına kiralanmıştır.⁸⁸ Kazakistan'da ise Baykonur Uzay Üssü, Sarı Şagan Poligonu, Balkaş Gözlem İstasyonu gibi askeri üsler Rusya'ya verilmiştir. BDT ülkeleri içinde Rusya'dan sonra en büyük ikinci petrol üreticisi olan Kazakistan'da Rus petrol ve gaz şirketlerinin etkinlikleri giderek artmaktadır. En son Nisan 2006'da iki ülke arasında enerji ihracatı ve doğal kaynakların geliştirilmesi konularında bir anlaşma imzalanmıştır.⁸⁹

Rusya'nın Orta Asya'daki nüfuzunu pekiştirdiğini gösteren bir başka gelişme ise Yeltsin döneminde bozulan, Moskova-Taşkent ilişkilerinin bu dönemde düzelmesidir. Doksanlı yıllarda başlattığı girişimlerle Orta Asya'da bölgesel güç haline gelmeye çalışan Taşkent yönetimi, ekonomik alandaki sıkı ilişkilere rağmen siyasi ve güvenlik konularında Moskova'ya karşı mesafeli durmaktaydı. Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan ayrılan Özbekistan GUAM'a⁹⁰ üye olmuştu. İlk olarak Putin'in bu ülkeye düzenlediği resmi ziyaretle beraber ikili ilişkiler düzelmeye başlamıştır.

üzerinden akışını devam ettirme ve Kazakistan'ın Bakü-Ceyhan petrol boru hattına dahil olmasını engelleme imkanı sağlamaktadır. Rusya'nın itirazlarına rağmen Kazakistan Hazar'da kendi kıyılarının güvenliğini sağlamak üzere bir deniz gücü oluşturmuştur. (Purtaş, *age*, s. 197-198.)

⁸⁶ Elnur Soltan, “Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği”, *Avrasya Dosyası*, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002, C. 7, No: 4, s. 205-217.

⁸⁷ İlyas Kamalov, *Putin'in Rusya'sı: KGB'den Devlet Başkanlığına*, Kaknüs Yayınları, s. 156.

⁸⁸ İmanov, *age*, s. 279; Adanalı, *agm*, s. 3.

⁸⁹ Neslihan Adanalı, “Rusya Federasyonu'nun Eski Sovyet Ülkeleri ve Balkan Ülkeleri Üzerindeki Etkisi,” Şubat 2007, <http://www.izto.org.tr/nr/rdonlyres/b942deac-917e-4200-81f5-2d065174df75/7916/rusya.pdf> Erişim: 01.05.2009, s. 4.

⁹⁰ BDT içerisinde Batı yanlısı ülkeler olan Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova tarafından Mayıs 1997'de GUAM kurulmuştur. Nisan 1999'da Özbekistan'ın katılımıyla örgütün adı GUUAM olmuştur.

Bu ziyaret sırasında imzalanan anlaşmalar da, Özbekistan'ın dış politikasındaki değişimi göstermektedir.⁹¹ 11 Eylül olaylarından sonra Taşkent yönetimi bir dönem ABD'ye yaklaşmış, hatta bu ülkeye ülkesinde askeri üs kurma imkanı tanımıştır. Kerimov yönetimi aynı dönemde ŞİÖ'ye de üye olmuştur. Ancak 2005 yılında Taşkent'te düzenlenen kapsamlı bir terör saldırısı ve renkli devrimlerin Orta Asya'ya sıçraması gibi gelişmeler, Kerimov yönetiminin ABD ile olan ilişkilerini sorgulamaya başlamasına yol açmıştır. Nitekim aynı senenin mayıs ayında Andican'da patlak veren ayaklanma üzerine Özbekistan, GUUAM'dan ayrılarak Moskova-Pekin eksenine daha da yaklaşmış ve daha sonra ülkesindeki ABD üssünü kapatmıştır. 14 Kasım 2005'te Kremlin'de Putin'le Kerimov'un imzaladıkları ittifak antlaşması ile iki ülke, ticaret ve ekonominin yanında stratejik ilişkilerini de en üst seviyeye çıkarmışlardır.⁹² Son olarak Putin yönetimi Ocak 2007'de, Özbekistan'ın hava savunma silahlarını modern sistemler ile donatma sözü karşılığında, Rus askeri uçaklarının Navoy'daki hava üssünü kullanma iznini almıştır⁹³.

Orta Asya'nın 'tarafsız' ülkesi olan Türkmenistan'la Rusya arasındaki ilişkiler enerji alanında şekillenmiştir. Bu ülkeyle Rusya arasında doğal gaz nakli konusunda kapsamlı anlaşmalar imzalanmıştır.⁹⁴ 11 Eylül olayları sonrasında Rusya-Türkmenistan ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. 23 Nisan 2002'de Rusya ve Türkmenistan arasında yeni bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 10 Nisan 2003'te ise ekonomik ve güvenlik konularını içeren anlaşmalar imzalanmıştır. 25 yıllığına imzalanan ekonomik içerikli bu anlaşmaya göre, Rusya Türkmenistan'dan aldığı doğal gazın yarısını kendi mallarını bu ülkeye satarak ödeyecekti. Rusya bu şekilde yılda toplam 70-80 milyar metreküp gaz satın alabilecekti.

⁹¹ Özbekistan - Rusya ilişkilerinde ortaya çıkan yakınlaşmada Tacikistan ve Afganistan'da başlayan çatışmaların da rolü olmuştur. Her ne kadar doksanlı yıllarda ilişkilerin bozulması bu sorunlardan kaynaklanmışsa da, Afganistan ve Tacikistan'da devam eden çatışmaların kendi ülkesine sıçramasını engelleyecek tek gücün Rusya olduğunun farkında olan Kerimov yönetimi, Moskova'yla ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştır. (Nermin Güler, "Özbekistan Dış Politikasında Dönüm Noktası: 11 Eylül", *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 20, Aralık 2001, s. 61) Bu ziyaret sırasında askeri-teknik alanlarda, aşırı dincilikle mücadelede ve ekonomik sahada işbirliğiyle ilgili görüşmeler yapılmıştır. Sonuçta, 32 milyon dolar tutarında bir savunma işbirliği anlaşması ve Rusya'nın beş yıllığına Özbek doğal gazı alımını öngören ekonomik bir anlaşma imzalanmıştır. Moskova tarafı ayrıca, müttefiklerinin güvenliklerinin tehdit edilmesi durumunda, Afganistan'ı bombalayabileceğinin garantisini vermiştir. (Purtaş, *age.*, s. 203-204.)

⁹² İmanov, *age*, s. 284.

⁹³ Adanalı, *agm*, s. 3.

⁹⁴ Elnur Soltan, "Türkmenistan ve Rusya: Gaz Üzerine Kurulan İlişkiler", *Avrasya Dosyası*, Türkmenistan Özel, Yaz 2001, C. 7, No: 2, s. 198.

Güvenlik konularının yer aldığı anlaşma ise, ‘daimi tarafsız’ statüsündeki bir ülkenin dış politikasında değişime gidebileceğini göstermektedir.⁹⁵

Putin yönetiminin jeopolitik öncelikleri arasında yer alan bir başka bölge ise Güney Kafkasya’dır. Putin bu bölgeye yönelik olarak da siyasi açılım girişimlerinde bulunmuştur. Ancak Güney Kafkasya devletleri diğer BDT Cumhuriyetleri ile karşılaştırıldığında Rusya için en sorunlu ülkeler olmuşlardır.⁹⁶ Putin’in girişimleri de bu gidişatı değiştirememiştir. Putin’in Güney Kafkasya açılımının en önemli boyutunu Rusya-Azerbaycan ilişkileri oluşturmaktadır. 2001 yılında Bakü’yü ziyaret eden Putin ile Haydar Aliyev arasında yapılan görüşmeler sonucunda güvenlik ve Hazar’da işbirliği gibi bazı konularda anlaşmaya varılmıştır.⁹⁷ Bu ziyaret doksanlı yılların ortalarından itibaren bozulan ikili ilişkilerde yumuşamaya neden olmuştur. 24 Ocak 2002 tarihinde Moskova’ya resmi bir ziyarette bulunan Aliyev, Gabala Radar İstasyonunu 10 yılına Rusya’ya kiraya vermiştir.⁹⁸ Ancak 11 Eylül olayları sonrasında Washington-Bakü ilişkilerinde otaya çıkan bazı olumlu gelişmeler, Moskova’nın bu ülke üzerindeki kazanımlarını gölgelemiştir. Öncelikle 11 Eylül sonrasında Azerbaycan’ın terör karşıtı koalisyonda yer alarak ABD’ye destek vermesi üzerine, 1992 yılından beri uygulanmakta olan 907 sayılı ek maddenin iptali için Kongre ve Senato karar almışlardır. 907 sayılı ek madde Azeri-Ermeni savaşının devam ettiği 1992 yılında ABD’deki Ermeni Lobisinin çalışmaları sonucu Kongre tarafından kabul edilmişti. Bu ek maddeye göre ABD’nin Azerbaycan’a ekonomik yardım yapması yasaklanmıştı.⁹⁹ Ayrıca Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı yaşama geçirilmiş ve Hazar Havzası’ndaki hidrokarbon kaynaklarının uluslararası piyasalara taşınmasına yönelik ek projeler hazırlanmaya başlanmıştır. Diğer yandan Azerbaycan ve Gürcistan 2002 yılında NATO’ya tam üyelik için başvuruda bulunmuşlardır.¹⁰⁰ 2002 sonlarından itibaren Azerbaycan-Rusya ilişkileri, petrol anlaşmaları,

⁹⁵ Purtaş, *age*, s. 213-214.

⁹⁶ Oktay F. Tanrısever, “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya’nın Kafkasya Politikası”, (ed.) Mustafa Türker ve İlhan Uzgel, *Türkiye’nin Komşuları*, İmge Yayınları, Ankara, 2002, s. 377.

⁹⁷ Sinan Oğan ve Hasan Kanbolat, “Kafkasya Terazisinde Yeni Dengeler: Putin’in Azerbaycan Ziyareti”, *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 2, Şubat 2001, s. 34-36.

⁹⁸ Karabayram, *age*, s. 253. Ebulfez Elçibey döneminde Azerbaycan’daki Rusya’nın askeri güçlerinin tasfiye edildiği göz önüne alınırsa güvenlik misyonu olan böyle bir kurumun Moskova’ya devri Moskova için bir askeri başarıdır.

⁹⁹ Elnur Cemilli, *ABD’nin Güney Kafkasya Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 68. Ayrıntılı bilgi ayrıca için bkz: Araz Aslanlı, “ABD’de Adaletsizliğe verilen Ara: 907 Sayılı Ek Madde’nin Uygulanmasının Durdurulması”, *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 21, Ocak 2002, s. 57-58.

¹⁰⁰ Purtaş, *age*, s. 235.

Moskova’da görev yapan bazı Azeri diplomatların casuslukla suçlanmaları, Çeçen gerillalara Azerbaycan tarafından maddi yardım yapıldığına ilişkin iddialar ve Rusya’daki Azerbaycan vatandaşlarına yönelik hareketler gibi nedenlerden dolayı gerginleşmiştir.¹⁰¹ İlham Aliyev döneminde Moskova ile Bakü arasında yoğun bir üst düzey diplomatik ziyaret trafiği gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerde güvenlik konularından çok ekonomik, ticari ve kültürel alanlarda ilerleme sağlanmıştır.¹⁰²

Yeltsin döneminde Rusya’nın BDT ülkeleri arasında en fazla sorun yaşadığı ülke Gürcistan olmuştur. Putin döneminde ise Moskova-Tiflis ilişkileri daha da gerginleşmiştir. Putin yönetiminin Ağustos 2000’de aldığı BDT ülkelerinin vatandaşlarına vize rejimi uygulama kararı öncelikli olarak Gürcistan’a uygulanmıştır.¹⁰³ Ancak Putin yönetimi Abhazya ve Güney Osetya vatandaşlarını bu uygulamanın dışında tutarak, bu bölge halklarına Rusya’da vizesiz dolaşma hakkı tanımıştır. Putin yönetimi ayrıca her iki bölge halkına pasaport vermiştir. Bu durum Gürcistan’ın bağımsızlığına yönelik bir meydan okuma olarak algılanmıştır.¹⁰⁴ Ayrıca 31 Mayıs 2002 tarihinde Putin yönetimi tarafından kabul edilen yeni vatandaşlık kanunu da ikili ilişkilerde gerilime neden olmuştur.¹⁰⁵ Bunlara ek olarak Putin yönetiminin Gürcistan’daki Rus askeri üslerini boşaltma konusundaki isteksizliği,¹⁰⁶ II. Çeçenistan Savaşı sırasında Gürcistan’ın kendi topraklarını Rusya’ya kullandırmaması ve bu ülkenin Kuzey-doğusunda yaşayan Çeçen kökenli Gürcü vatandaşlarının soydaşları olan gerillalara destek vermesi¹⁰⁷ gibi gelişmeler, zaten kötü durumda olan Moskova-Tiflis ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Yukarıda kısaca değinilen durum

¹⁰¹ Araz Aslanlı ve İlham Hesenov, *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayınları, Ankara, 2005, s. 196-198.

¹⁰² Ziyaretler ve sonuçları için bkz: Karabayram, *age*, s. 256-264.

¹⁰³ Kamil Ağacan, “Rusya’nın Gürcistan’a Vize Uygulaması Silahsız Savaş mı?”, *Stratejik Analiz*, C. 1, No: 9, Ocak 2001, s. 33-34.

¹⁰⁴ Oktay F. Tanrısever, “Rusya-Gürcistan İlişkilerinde Artan Gerilim: Bir Sağırlar Dilsizler Diyalogu mu?”, Ağustos 2003, <http://www.stradigma.com.Aurkce/ağustos2003/print08.html>. Erişim: 01.12.2008; Ayrıca bkz: Kamil Ağacan, “Gürcistan’ın Rusya Tarafından Gizli İlhakı”, *Stratejik Analiz*, C. 3, No: 35, Mart 2003, s.19-20.

¹⁰⁵ Eski yasa Rus vatandaşlığına geçenlerin eski vatandaşlığını terk etmesini öngörmekteydi. Yeni vatandaşlık yasası ise Rus vatandaşlarının ikinci bir vatandaşlık edinmesine imkân tanımıştır. Tiflis yönetimi yeni kanunun, Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin Gürcistan’dan koparılmak için çıkarıldığını ve Gürcistan’ın egemenliğine dolaylı bir saldırı olduğunu iddia etmiştir. Tiflis yönetimi bu gerekçeyle, Moskova’ya nota göndermiştir. (Karabayram, *age*, s. 209-210).

¹⁰⁶ Bu konuda bkz: Hasan Kanbolat ve Kamil Ağacan, “Gürcistan’daki Rus Üslerinin Tasfiyesinde Mehter Adımları: Bir Geri İki İleri”, *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 16, Ağustos 2001, s. 5-17.

¹⁰⁷ Kamil Ağacan ve Gökçen Ekici, “Panki Vadisi Etrafında Dönen Küresel Politika”, *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 19, Kasım 2002, s. 52-56.

nedeniyle Gürcistan Rusya'dan daha da uzaklaşarak ABD, AB, Türkiye ve NATO ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Washington yönetimi, Nisan 2002'de Gürcistan'ın sınır güvenliğinin sağlanması ve silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu için 64 milyon dolar bütçeli 'Eğit ve Donat' programını uygulamaya koymuştur. Buna karşılık Gürcistan Parlamentosu Irak Savaşı sırasında ABD ordusuna Gürcistan'ın askeri tesislerini kullanmasına izin vermiştir. Gürcistan'ın ABD ile giderek artan işbirliği Tiflis'in NATO üyeliği için 2002 yılının sonbaharında resmen başvurusuyla sonuçlanmıştır.¹⁰⁸ Ancak Moskova-Tiflis ilişkilerini olumsuz etkileyen asıl önemli gelişme; 2004 yılında gerçekleştirilen renkli devrimle, Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze'nin iktidardan uzaklaştırılması sonrasında, ABD'de eğitim görmüş olan Mihail Saakaşvili'nin seçilerek işbaşına gelmesidir. Saakaşvili yönetime gelir gelmez Gürcistan'dan 'defacto' ayrılmış olan bölgelere müdahale etme eğiliminde olmuştur. Yeni yönetim öncelikle Acaristan'daki yönetime son vermiş ve Güney Osetya sınırına askeri yığınak yapmıştır. Bunlara ek olarak 2006 yılında Rus askeri yetkililerin Gürcistan'da casusluk yaptığına dair çıkan söylenti, Moskova-Tiflis ilişkilerinde yeni bir krize neden olmuştur. Bunun üzerine Rusya Federasyonu Ulaştırma Bakanlığı, Gürcistan ile hava, demiryolu, kara ve deniz ulaşımını kesmiş, Gürcü vatandaşlarına vize verme işlemini ve posta hizmetlerini durdurmuştur. Rusya Federasyonu Olağanüstü Durumlar Bakanlığı ise, Rusya'daki yaklaşık 700 bin izinsiz Gürcü asıllı göçmeni Tiflis'e göndermeye başlamıştır.¹⁰⁹ Rusya 2005 yılında Gürcistan'dan yapılan bazı tarım ürünlerinin ithalatına kısıtlama getirmiştir. Ayrıca bu ülkeye satılan doğal gaz % 100 zam yapmıştır.¹¹⁰

Saakaşvili döneminde Gürcistan'daki Rus askeri üsleri sürekli sorun olmaya devam etmiştir. Diğer yandan 2005 yılında Rusya Parlamentosu'nun alt kanadı Duma'da Rusya'ya yeni bölgelerin katılımı ile ilgili yasal değişiklikler yapılmıştır. Tiflis'in devre dışı bırakılarak Abhazya ve Güney Osetya gibi bölgelerin Rusya'ya katılmalarına imkân sağlayan bu gelişme ve ülkedeki Rus askeri yetkililerin faaliyetleri, ikili ilişkilerin iyice gerginleşmesine neden olmuştur.¹¹¹ Moskova-Tiflis

¹⁰⁸ Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerinde..." *agm*, s. 5. ABD ve Gürcistan arasında gelişen güvenlik ağırlıklı ilişkiler konusunda bkz: Kamil Ağacan, "ABD'nin Gürcistan'a Asker Göndermesi Terörle Mücadelede Üçüncü Cephe mi, Yoksa Köprü Başının Tutulması mı?", *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 24, Nisan 2002, s. 70-76.

¹⁰⁹ Karabayram, *age*, s. 217.

¹¹⁰ *Age*, s. 221.

¹¹¹ *Age*, s. 213.

ilişkileri bu şekilde olumsuz bir seyir izlerken, Kosova'nın 2008 yılında bağımsızlık ilan etmesi, Abhazya ve Güney Osetya yetkililerinin benzer talepler dile getirmelerine neden olmuştur. Putin yönetimi de Kosova'nın bağımsızlığının Batılı güçler tarafından tanınması durumunda kendilerinin de Abhazya ve Güney Osetya'yı tanıyacıklarını belirtmiştir. Böylece Kosova sorunu, dolaylı olarak Moskova-Tiflis ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.¹¹² Moskova'nın Balkanlardaki kayıplarını, Güney Kafkasya'da telafi etme politikası ve Saakaşvili yönetiminin sorunu askeri güçle çözme ümitleri Ağustos 2008'de -Rusya Cumhurbaşkanlığı makamında Dimitri Medvedev'in oturduğu bir dönemde- Moskova ve Tiflis arasında yeni bir askeri ve siyasi krizin patlamasına neden olmuştur. Rus askeri güçleri Abhazya ve Güney Osetya'yı ele geçirmişler, Kremlin ise her iki bölgenin bağımsızlığını tanımıştır. Böylece bölgesel dengeler yeniden değişirken, BDT'den ayrılacağını ilan eden Tiflis yönetimi Moskova'dan tamamen uzaklaşmıştır.¹¹³

Güney Kafkasya ülkelerinden yalnızca Ermenistan Rusya'nın stratejik müttefiki olmuştur. Ancak bu ittifak zamanla Ermenistan'ın Rusya'ya tek taraflı bağımlı hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Putin döneminde yapılan ikili görüşmeler ve karşılıklı ziyaretler sırasında imzalanan anlaşmalarla savunma ve güvenlik gibi konuların dışında ekonomik alanda da Moskova'ya olan bağımlılığı artmıştır. 2001 yılında Putin'in bu ülkeye düzenlediği resmi ziyaret sırasında BDT bünyesindeki Kolektif Güvenlik Anlaşması çerçevesinde Ermenistan'daki Rus askeri üslerinin güçlendirilmesi kararı alınmıştır.¹¹⁴ Ayrıca Rusya ile Ermenistan arasında 26 Haziran 2000 yılında 'nükleer enerji' konusunda bir işbirliği protokolü imzalanmıştır. İkili ilişkilerin birçok alanda gelişmesine rağmen, Ermenistan'ın Moskova'ya tek taraflı bağımlılığı, zamanla bu ülkenin stratejik sanayi tesislerini Rusya'ya devretmesine neden olmuştur. Ermenistan'ın Rusya'dan aldığı Uranyumun parasını (yaklaşık 40 milyon dolarlık) ödeyemediği için Şubat 2003 yılında Metsamor hisselerinin mali yönetimi Rus UES (Russian Unified Electric Systems) şirketine devredilmiştir. Ayrıca Rusya, Ermenistan'ın toplam 101 milyon dolar borcu karşılığında, bu ülkenin beş büyük sanayi tesisini Temmuz 2002'de almıştır.¹¹⁵ Ayrıca 27 Kasım 2005'te Ermenistan'da

¹¹² Ayrıntılı bilgi için bkz: Hasan Kanbolat, "Abhazya Örneğinde Kosova'nın Güney Kafkasya Yansımaları", *Stratejik Analiz*, C. 8, No: 96, Nisan 2008, s. 50-56.

¹¹³ Vügar İmanbeyli, "Kazanılmayan Rus-Gürcü Savaşı", *Anlayış*, Eylül 2008, s. 27-28.

¹¹⁴ Nazmi Gül ve Gökçen Ekici, "Stratejik Ortaklar Arasında Bir Sorun mu Var?: Putin'in Ermenistan Ziyareti ve Moskova-Erivan İlişkileri", *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 19, Kasım 2001, s. 34.

¹¹⁵ Karabayram, *age*, s. 282-283.

gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile Rusya-Ermenistan ilişkilerinin politik boyutu ciddi bir derinlik kazanmıştır.¹¹⁶ Yukarıda bahsedilen gelişmeler doğrultusunda iki ülke arasında ticari ilişkiler de artmıştır. Ancak Ermenistan'ın her geçen gün Rusya'ya daha fazla bağımlı hale gelmesi Ermenistan muhalefetinin Erivan yönetimine sert eleştiriler yöneltmesine neden olmuştur. Özellikle dış politikada diğer bölge ülkelerinden farklı olarak Batılı ülkelerle ilişkilerin geliştirilmemesi, Türkiye ve Azerbaycan'ın uyguladığı ambargonun Ermenistan ekonomisinde oluşturduğu hasar, bütün bunlara ek olarak Moskova'ya tek taraflı bağımlılık ve borçlanma sonucunda stratejik kaynakların Moskova'ya devredilmesi bu eleştirilerin kaynağını oluşturmaktadır.¹¹⁷

Putin'in 'Yakın Çevre'de gerçekleştirmeye çalıştığı açılımın bir başka boyutunu da BDT Avrupa'sı oluşturmaktadır. Rusya'nın en yakın müttefiki olan Belarus ile 8 Aralık 1999 tarihinde 'birleşik devlet' antlaşması imzalanmıştır.¹¹⁸ Enerji konusunda yaşanan bazı gerginliklere rağmen¹¹⁹ Putin'in Cumhurbaşkanlığı döneminde ilişkiler daha da ileri bir boyuta taşınmıştır. Nisan 2002'de iki ülke devlet başkanlarının yayınladıkları ortak bildiriye ekonomi politikalarının ortak ilkeleri üzerinde durulmuştur. Bu buluşmada iki ülke arasında doğal gaz sahasında işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Entegrasyon doğrultusunda iki ülke ekonomi, ekoloji, savunma, sosyal kalkınma gibi farklı sahalarda otuz yakın ortak program ve proje gerçekleştirmiştir.¹²⁰ İlişkilerin derinleştirilmesi sayesinde Rusya'nın Avrupa'yla olan bağlantısı kontrol altına alınmıştır. Böylece AB'nin ve NATO'nun doğuya doğru genişlemelerine karşılık, Rusya da bu güçler ile kendi arasında tehdit potansiyelini indirgeyebilecek bir tampon bölge oluşturmuştur. GUUAM içerisinde yer alan Moldavya ile ilişkiler farklı bir zeminde şekillenmiştir. Transdnyester ve enerji gibi

¹¹⁶ Yeni anayasa ile getirilen düzenlemelere göre Ermeni diasporasına çifte vatandaşlık hakkı verilmiştir. Böylece Ermeni diasporası Ermenistan'da yapılacak seçimlerde seçme ve seçilme hakkını elde etmişlerdir. Rusya'da yaşamakta olan yaklaşık 2 milyon Ermeni vatandaşı ve bunların Rusya ile olan sıcak ilişkileri göz önüne alındığında, Moskova'nın Ermenistan'daki seçimlere dolaylı olarak etki edebileceği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Rusya, Ermenistan'ın sadece dış politikasında değil, iç politikasında da etkin bir konumda olacaktır. (Sapmaz, *age*, s.197-198).

¹¹⁷ Karabayram, *age*, s. 288-289.

¹¹⁸ Purtaş, *age*, s. 255.

¹¹⁹ Rusya -Belarus ilişkilerine Aralık 2006'da yaşanan enerji krizi damgasını vurmuştur. Putin yönetimi Belarus gaz dağıtım ağı Beltransgaz'ı 4 milyar dolara satın almak istemiş; aksi takdirde Belarus'a sattığı gazın fiyatını yaklaşık dört katına çıkarma tehdidinde bulunmuştur. Belarus hükümeti ise topraklarından geçen Rus petrolünden geçiş vergisi almak istemiştir. Anlaşmazlık iki ülke arasında gerginliğe neden olurken, Moskova yönetimi gazı geçici olarak kesmiştir. (Adanalı, *agm*, s. 5.)

¹²⁰ Purtaş, *age*, s. 259.

konulardan dolayı Moskova'yla sorunlar yaşayan bu ülkede Komünistler yönetime gelmişlerdir. Böylece BDT'nin batısında Moskova'nın eli kısmen rahatlamıştır.¹²¹

Ancak BDT Avrupa'sında asıl önemli gelişmeler Rusya-Ukrayna ilişkilerinde yaşanmıştır. Doksanlı yılların sonu itibariyle Rusya-Ukrayna ilişkileri de bazı temel sorunlar ekseninde gerginleşmiştir.¹²² Putin yönetimi Ukrayna'yı Avrasya'daki entegrasyon süreçlerine dahil etmek için Rusya, Ukrayna, Belarus ve Kazakistan arasında Ortak Ekonomik Alan adlı örgütün kuruluşuna öncülük etmiştir. Örgüt üye ülkeler arasında ticari ilişkileri geliştirmeyi hedeflemekteydi.¹²³ Ancak bu girişimi bir sonraki yıl yapılan genel seçim sonrasındaki gelişmeler gölgelemiştir. 2004 yılında yapılan genel seçim öncesi, ülkede iktidar adayları partiler kendilerini Rus yanlıları ve Batıcılar olarak tanıtmışlardır.¹²⁴ Seçimler sonrasında gerçekleştirilen Turuncu Devrim sonucunda Batı yanlısı Viktor Yuşenko Cumhurbaşkanlığı makamına oturmuştur. Bu tarihten itibaren Ukrayna'nın dış politikası tamamen Batı yanlısı bir çizgiye kaymıştır. Yeni yönetim ABD ve NATO ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Ayrıca 2004 yılındaki genişlemeden sonra Batı sınırlarında kendisine komşu olan AB ile de ilişkilerini olumlu bir zemine oturtmuştur. Avrupa komşuluk politikası bağlamında bazı reformları hayata geçirmesi, Kiev'in Batılılaşma politikalarının bir başka göstergesidir.¹²⁵ Bu gelişmelerden memnun olmayan Putin yönetimi öncelikle bu ülkeye gönderilen doğalgaza kısmen kesinti yapmıştır. 2006 yılında ise gaz tamamen kesilmiştir. Putin yönetimi kısa bir süre sonra Moldavya'ya nakledilen doğalgaza da kesinti yapmıştır. Böylece her iki ülkede Moskova'ya tepki göstermeye başlamışlardır. 2006 yılında doğalgaz kesintisiyle açığa çıkan Moskova-Kiev gerginliği 2008 yılında Rusya ile Gürcistan arasında patlak veren savaş sırasında kendini yeniden göstermiştir. Yuşenko Güney Osetya sorunu yüzünden patlak veren kriz sürecinde Moskova'ya sert tepki göstermiştir. Sivastopol Limanı'ndaki Rus askeri üssü ve Kırım'daki azınlıklar dolayısıyla Rusya ile benzer

¹²¹ Purtaş, *age*, s. 217.

¹²² Doksanlı yılların sonu itibariyle Rusya – Ukrayna ilişkilerini doğalgaz anlaşmazlığı, Kiev'in resmi dil politikası ve BDT savunma yapıları yerine Avrupa-Atlantik güvenlik örgütleriyle ilişkilerini geliştirmesi gibi sorunlar olumsuz etkilemiştir. (Igor Torbakov, "Rusya'dan Ayrı Ya da Rusya'nın Bir Parçası: Ukrayna –Rusya İlişkilerinin Kederli Bir Destanı", *Avrasya Dosyası*, Rusya Özel, Kış 2001, C. 6, No: 6, s. 308.)

¹²³ İmanov, *age*, s. 278.

¹²⁴ Nazim Cafersoy, "Ukrayna Yol Ayrımında", *Stratejik Analiz*, C. 4, No: 55, s. 73-74.

¹²⁵ Ekrem, "Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Çin", <http://www.turksam.org/tr/a723.html>

sorunları olan bu ülkenin sonraki dönemlerde Gürcistan'ın kaderini yaşayıp yaşamayacağı şeklinde soru işareti oluşmuştur.¹²⁶

7. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Doksanlı yıllarda planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ortaya çıkan ekonomik, siyasi ve sosyal krizler nedeniyle, Rusya için dış dünyada oldukça olumsuz bir imaj oluşmuştur. Sovyetler Birliği'nin son yıllarında başlayan kaos ortamı, Yeltsin yönetiminin uyguladığı reformlarla aşılamamış, aksine bu dönemde ülkede daha da sancılı bir dönem yaşanmıştır. Putin yönetimi ise uyguladığı dış politika stratejileri ile ülkesini bu imajdan kurtarmıştır. Piyasa ekonomisinin kurallarında radikal bir değişikliğe gitmeyen Putin, ülkesinin askeri sanayi kompleksini yeniden canlandırmış ve enerji kaynaklarını harekete geçirmiştir. Böylelikle Rusya'nın kalkınmasına ivme kazandıran Putin, ülkesini Batılı devlet ve kurumların ekonomik güdülerinden kurtarmıştır. Diğer yandan anti demokratik eylemlere girişmek pahasına ülkenin idari yapısını merkezin denetimi altına sokmuş ve ülkedeki oligarkları kontrol altına almıştır. Böylece ekonomik ve siyasi alanda eli rahatlayan Moskova yönetimi, dış politikasını daha serbest bir şekilde belirleme imkânına kavuşmuştur.

Putin'in dış politika felsefesi ne Batıcıların idealist, nede radikal Avrasyacıların realist görüşlerine dayanmaktadır. Değişik siyasi akımların bir sentezi olan Pragmatist Avrasyacılığı benimseyen Putin, dış politikasını bu ekseninde sürdürmüştür. Nitekim 11 Eylül olayları sonrasında ortaya çıkan Moskova-Washington yakınlaşması da bu siyasi anlayışın bir sonucudur. Ancak Bush yönetiminin tek kutuplu sistemi sürdürmek için giriştiği eylemler ve Putin'in çok kutuplu dünya hedefi bu yakınlaşmanın da son bulmasına neden olmuştur. Bununla beraber Rus dış politikasının batı yönelimi ihmal edilmemiştir. Bu dönemde AB ile birçok alanda ilişkiler geliştirilmiş, ayrıca kıta Avrupa'sı ülkelerinden Almanya ve Fransa ile özel ilişkiler kurulmuştur. Tek kutuplu sistemde ABD'nin eylemlerini sınırlandırmaya çalışan Putin yönetimi, Üçüncü Dünya'da ABD karşıtı jeopolitik bir mihver oluşturmaya çalışmıştır. Çin, Hindistan, İran, Irak, Suriye, Kuzey Kore, Vietnam ve ABD'nin 'arka bahçesi' olarak gördüğü Latin Amerika ülkeleri ile kurulan özel ilişkiler, bu politikanın bir sonucudur.

¹²⁶ Kamer Kasım, "Ukrayna: Bir Sonraki Kriz Noktası mı?", 09.10.2008 <http://www.usakundem.com/yazar/1053/ukrayna-bir-sonraki-kriz-noktasi-mi.html> Erişim 1.12.2008.

Uluslararası sistemi çok kutuplu bir yapıya dönüştürmek isteyen Putin yönetiminin bu doğrultuda yapmış olduğu en önemli açılım, Rus-Çin ilişkilerini stratejik ittifaka dönüştürmesi ve ŞİÖ'yü kurmasıdır. Uluslararası politikada etkin bir aktör olarak hareket etmeye başlayan bu aktör sayesinde Moskova'nın bölgesel rolü perçinlenmiştir. Nitekim ŞİÖ aracılığıyla ABD'nin 11 Eylül sonrasında Orta Asya'da elde ettiği kazanımlara darbe vurulmuştur. Putin ayrıca Yeltsin yönetiminin Yakın Çevre politikasını yeniden belirlemiş ve BDT ülkeleriyle ikili ilişkilere dayanan çok daha aktif bir politika yürütmüştür. Putin BDT üyesi ülkelere yönelik 'öncelik' ilkesine dayanan bir strateji uygulamıştır. 'Yakın çevre'ye yönelik uyguladığı strateji sonucunda Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan gibi ülkelerle ilişkilerin stratejik derinliği artırılmıştır. Bu ülkeler Moskova'ya daha fazla bağımlı hale getirilirken, Azerbaycan, Moldavya ve Türkmenistan ile ilişkiler geliştirilmiştir. Ancak Gürcistan ve Ukrayna ise Moskova'dan daha da uzaklaşmışlardır. Böylece Orta Asya'da yeniden kontrolü tesis eden Putin yönetimi, BDT Avrupası ve Güney Kafkasya'nın Batı'nın etkisine girmesine engel olamamıştır.

Sekiz yıllık iktidarı son bulduğunda içerdeki ekonomik ve siyasi sorunların üstesinden gelen Putin yönetimi, Yeltsin döneminde uygulanan dış politikayı da revize ederek, Rusya'yı uluslararası politikanın başat aktörlerinden biri haline getirmeyi başarmıştır. Ancak Rusya içinde yeni bir demokratikleşme veya eskiye dönüş dalgasının ortaya çıkması, Çeçenistan ve diğer Cumhuriyetlerin daha fazla özerklik talep etmeleri gibi ihtimaller söz konusudur. Ayrıca Rusya'nın dış ticareti ağırlıklı olarak silah sanayi ve enerji kaynakları gibi sektörlerde yoğunlaşmıştır. Ancak uluslararası piyasalarda enerji fiyatlarının düşmesi, Putin'in ekonomi alanında kaydettiği başarıyı gölgeleyecektir. Diğer yandan NATO'nun ve AB'nin son genişleme dalgalarıyla doğu Avrupa'da Moskova'nın hareket serbestisi kısıtlanmıştır. Bunlara ek olarak Putin yönetimi, ABD'nin Ulusal Füze Savunma sistemine karşılık caydırıcı bir tepki verememiştir. Bütün bunlar Putin'in politikalarının zayıf taraflarını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- “Putin Döneminde Rusya: Realpolitik’in Dönüşü”, 27.11.2005 <http://www.nartajans.net/nuke/modules.php?name=News&file=article&sid=1888>
Erişim: 20. 04. 2009.
- “Rusya Federasyonu’nun Dış Politika Konsepti”, (ed.) Yılmaz Tezkan, *Kadim Komşumuz Yeni Rusya*, Ülke Kitapları, 2001.
- Adanalı, Neslihan. “Rusya Federasyonu’nun Eski Sovyet Ülkeleri ve Balkan Ülkeleri Üzerindeki Etkisi,” Şubat 2007 <http://www.izto.org.tr/nr/rdonlyres/b942deac-917e-4200-81f5-2d065174df75/7916/rusya.pdf> Erişim: 01.05.2009.
- Ağacan, Kamil ve Gökcen Ekici. “Panki Vadisi Etrafında Dönen Küresel Politika”, *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 19, Kasım 2002.
- Ağacan, Kamil. “ABD’nin Gürcistan’a Asker Göndermesi Terörle Mücadelede Üçüncü Cephe mi, Yoksa Köprü Başının Tutulması mı?”, *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 24, Nisan 2002.
- Ağacan, Kamil. “Gürcistan’ın Rusya Tarafından Gizli İlhamı”, *Stratejik Analiz*, C. 3, No: 35, Mart 2003.
- Ağacan, Kamil. “Rusya’nın Gürcistan’a Vize Uygulaması Silahsız Savaş mı?”, *Stratejik Analiz*, C. 1, No: 9, Ocak 2001.
- Akgül, Fatih. “Rusya’nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları’nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl: 3, S. 5, Haziran 2007.
- Aslanlı, Araz ve İlham Hesenov. *Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası*, Platin Yayınları, Ankara, 2005.
- Aslanlı, Araz. “ABD’de Adaletsizliğe verilen Ara: 907 Sayılı Ek Madde’nin Uygulanmasının Durdurulması,” *Stratejik Analiz*, C. 2, S. 21, Ocak 2002.
- Aydın, Dilek. “İran Nükleer Programının Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri* dergisi, Yıl: 3, S. 5, Haziran 2007.
- Bal, İdris. “Rise of Shangai Cooperation Organization (SCO), in Eurasia: is it an Effective Tool in a New Big Game”, (ed.) Ertan Efeğil, *Geopolitics Of Central Asia in the Post-Cold War Era: A Systemic Analysis*, Sota Press, Haarlem, 2002.
- Baycaun, Suale. “Putin’in Kazakistan Ziyareti: Moskova-Astana İlişkilerinde Yeni Bir Dönem mi?”, *Stratejik Analiz*, C. 1, No: 7, Kasım 2000.
- Bilgin, Mert. *Avrasya Enerji Savaşları*, I Q Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

- Brown, Archie. "Vladimir Putin ve Merkezi Devlet Gücünün Yeniden Tesisi", (ed.) Yılmaz Tezkan, *Kadim Komşumuz Yeni Rusya*, Ülke Kitapları, 2001.
- Büyüakıncı, Erhan. "Avrupa Birliği-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Güvenlik Sorunları", (ed.) Beril Dedeoğlu, *Dünden Bugüne Avrupa Birliği*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Cafersoy, Nazim. "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", *Avrasya Dosyası*, Jeopolitik Özel, C. 8, No: 4, Kış 2002.
- Cafersoy, Nazim. "Rusya'daki Jeopolitik Model Arayışlarında Putin Yönetimi", *Stratejik Analiz*, C. 4, No: 37, Mayıs 2003.
- Cafersoy, Nazim. "Ukrayna Yol Ayrımında", *Stratejik Analiz*, C. 5, No: 55, Kasım 2004.
- Cemilli, Elnur. *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Çelikpala, Mitat. "Rus Enerji Stratejisi", *Stratejik Analiz*, C. 8, No: 94, Şubat 2008.
- Değirmen, Burcu. "Çin-Rus Ekseni ABD'ye Meydan Okuyor", *Stratejik Analiz*, C. 6, No: 64, Ağustos 2005.
- Ekrem, Erkin. 12.01.2006 "Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Çin", <http://www.turksam.org/tr/a723.html> Erişim: 1.12.2008.
- Ersun, Ömer. "Nükleer Siyasette Rus Ruleti", *Stratejik Analiz*, C. 6, No: 65, Eylül 2005.
- Ferdinand Peter. "Sunset, Sunrise: China and Russia Construct a New Relationship", *International Affairs*, C. 83, No: 5, 2007.
- Gomart, Thomas. "EU-Russia Relations: Towards a Way of Depression", Center For Strategic and International Studies, Washington DC, 2008, <http://www.gees.org/documentos/Documen-03044.pdf> Erişim: 12.12.2009.
- Gül, Nazmi ve Gökçen Ekici. "Stratejik Ortaklar Arasında Bir Sorun mu Var: Putin'in Ermenistan Ziyareti ve Moskova-Erivan İlişkileri", *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 19, Kasım 2001.
- Güler, Nermin. "Özbekistan Dış Politikasında Dönüm Noktası: 11 Eylül", *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 20, Aralık 2001.
- Güneş, Hakan. "Yükselen Rus kapitalizminin Yeni Çarı", http://www.siyasigazete.net/sayi_12/index.php?SayfaX=20 Erişim: 20.04.2009.
- İmambeyli, Vügar. "Kazanılmayan Rus-Gürcü Savaşı", *Anlayış*, Eylül 2008.

- İmanov, Vügar. *Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı*, Küre Yayınları, İstanbul, 2008.
- İşyar, Ömer Göksel. *Global ve Bölgesel Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Dağlık Karabağ Sorunu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kamalov, İlyas. "Putin'in Ardından Rusya", *Stratejik Analiz*, C. 8, No: 96, Nisan 2008.
- Kamalov, İlyas. "Rusya'nın Yeni Enerji Politikaları", *Stratejik Analiz*, Cilt: 9, No: 100, Ağustos 2008.
- Kamalov, İlyas. "Rusya'nın Yeni Enerji Politikaları", *Stratejik Analiz*, C. 9, No: 100, Ağustos 2008.
- Kamalov, İlyas. *Putin'in Rusya'sı: KGB'den Devlet Başkanlığına*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kanbolat, Hasan. "Abhazya Örneğinde Kosova'nın Güney Kafkasya Yansımaları", *Stratejik Analiz*, C. 8, No: 96, Nisan 2008.
- Kanbolat, Hasan ve İlyas Kamalov. "NATO ve AB'nin Genişlemesi Çemberinde Rusya Federasyonu: Soğuk Savaş Devam mı Ediyor?", *Stratejik Analiz*, C. 4, No: 39, Temmuz 2004.
- Kanbolat, Hasan ve Kamil Ağacan. "Gürcistan'daki Rus Üslerinin Tasfiyesinde Mehter Adımları: Bir Geri İki İleri", *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 16, Ağustos 2001.
- Karabayram, Fırat. *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası*, Lalezar Kitapevi, Ankara, 2007.
- Karaca, Ragıp Kutay. *Güç Olma Stratejisi: Çin (Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Çin İlişkileri)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Kasım, Kamer. "Ukrayna: Bir Sonraki Kriz Noktası mı?", 09.10.2008 <http://www.usakgundem.com/yazar/1053/ukrayna-bir-sonraki-kriz-noktasi-mi.html> Erişim: 1.12.2008.
- Kılıçbeyli, Elif Hatun. "Russia and The European Union: An Economic and Strategic Partnership", (ed.) Ertan Efegil, *Geopolitics of Central Asia in the Post-Cold War Era: A Systemic Analysis*, SOTA Press, Haarlem, 2002.
- Köni, Hasan ve Sinan Oğan. "11 Eylül'ün Yıldönümünde Rusya: ABD ile Balayında 'Şer Eksenini' ile Flörte", *Stratejik Analiz*, C. 3, No: 30, Ekim 2002.
- Leonard, Mark and Nicu Popescu. "A Power Audit of EU-Russia Relations",

http://ecfr.3cdn.net/1ef82b3f011e075853_0fm6bphgw.pdf. Erişim: 20.10.2009.

Maç, Nazlı. *İki Kutuplu Sistem Sonrası ABD-Rusya Federasyonu İlişkileri Bağlamında Uluslar arası Sistem Analizi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2004.

Mankoff, Jeffrey. "Vladimir Putin and the Re-Emergence of Russian Foreign Policy", International Security Studies Certificate Paper Series Number 06-02, http://www.yale.edu/macmillan/iac/security_papers/mankoff.pdf. Erişim: 12.12.2009,

Monaghan, Andrew. "Russia-EU Relations: An Emerging Energy Security Dilemma", http://www.carnegie.ru/en/pubs/media/9947Monaghan0421_%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4.doc Erişim 12.12.2009.

Moshes, Arkady. "EU-Russia relations: Unfortunate Continuity", http://www.robert-schuman.org/doc/questions_europe/qe-129-en.pdf, Erişim: 12.12.2009.

Nauşabayeva, Asem. "Yeltsin'den Sonra Putin'le Yeni Rusya", *Stratejik Analiz*, C. 1, No: 1, Mayıs 2000.

Oğan, Sinan. "Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri", *Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel*, Kış 2001-2002, C. 7, No: 4.

Oğan, Sinan. "Rus-Çin Ortaklığı ABD'yi Zorluyor", *Stratejik Analiz*, C. 6, No: 66, Ekim 2005.

Oğan, Sinan. "Şanghay İşbirliği Örgütü Küresel Güç Olma Yolunda", 09.07.2005 <http://www.turksam.org/tr/a417.html>. Erişim: 12.06.2009.

Oğan, Sinan ve Hasan Kanbolat. "Kafkasya Terazisinde Yeni Dengeler: Putin'in Azerbaycan Ziyareti", *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 2, Şubat 2001.

Oğuz, Cem C. "Bir Anka Kuşunun Ayak Sesleri mi? V. Putin'in Bir Yıllık İcraatlarının Değerlendirmesi", *Stratejik Analiz*, C. 1, No: 10, Şubat 2001.

Öke, Mim Kemal. "Kremlinoloji'den Kriminolojiye Rusya Kaynaklı Postmodern Global Tehdit", (ed.) Mim Kemal Öke, *Geçiş Sürecinde Türk Cumhuriyetleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999.

Özer, Sanem. "Avrupa Birliği Rusya ve ABD'nin Avrupa Güvenliğine Farklı Yaklaşımlarının Transatlantik İttifakına Etkileri," *Akdeniz İİBF dergisi*, S. 15, 2008.

- Öztürk, Osman Metin. *Rusya Federasyonu Askeri Doktrini*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.
- Peterson, Lee. “Başkan Putin ve İcraatları Rusya’da Eskiye Dönüş’ Olarak Kabul Edilebilir mi?”, *Avrasya Dosyası*, Rusya Özel, Kış 2001, C. 6, No: 4.
- Purtaş, Fırat. *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, Platin Yayınları, Ankara, 2005.
- Pushkov, Aleksei. “Rusya ve Yeni Dünya Düzeni”, (ed.) Yılmaz Tezkan, *Kadim Komşumuz Yeni Rusya*, Ülke Kitapları, 2001.
- Sapmaz, Ahmet. *Rusya’nın Trans-Kafkasya Politikası ve Türkiye’ye Etkileri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.
- Soltan, Elnur. “Bush-Putin Zirvesi: Soğuk Savaşın İkinci Bitişi”, *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 20, Aralık 2001.
- Soltan, Elnur. “Rus Dış Politikasının Siyasi İktisadı”, *Stratejik Analiz*, C. 3, No: 29, Ekim 2002.
- Soltan, Elnur. “Rusya ve Kırgızistan: Asimetrik İlişkilerin Sürekliliği”, *Avrasya Dosyası*, Kazakistan-Kırgızistan Özel, C. 7, No: 4, Kış 2001-2002.
- Soltan, Elnur. “Türkmenistan ve Rusya: Gaz Üzerine Kurulan İlişkiler”, *Avrasya Dosyası*, Türkmenistan Özel, C. 7, No: 2, Yaz 2001.
- Somuncuoğlu, Anar. “Avrasya Ekonomik Birliği: Rus Dış Politikasında Yeni Bir Atak”, *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 15, Temmuz 2001.
- Somuncuoğlu, Anar. “Rusya Federasyonu’nda Merkez-Bölge İlişkilerinin Ekonomik Boyutu”, (ed.) Yılmaz Tezkan, *Kadim Komşumuz Yeni Rusya*, Ülke Kitapları, 2001.
- Somuncuoğlu, Anar. “Rusya’da Putin Usulü Reformlar: Güçlü Devlet, Güçlü Ordu, Güçlü Ekonomi”, *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 13, Mayıs 2001.
- Tanrısever, Oktay F. “Rusya-Gürcistan İlişkilerinde Artan Gerilim: Bir Sağırlar Dilsizler Diyalogu mu?”, Ağustos 2003, <http://www.stradigma.com.Aurkce/ağustos2003/print08.html>. Erişim: 01.12.2008.
- Tanrısever, Oktay F. “Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Kafkasya Politikası: Yakın Çevre Doktrini’nin İflası”, (ed.) Mustafa Aydın, *Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya Üçlemesi I)*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.
- Tanrısever, Oktay F. “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya’nın Kafkasya Politikası”, (ed.) Mustafa Türker, İlhan Uzgel, *Türkiye’nin Komşuları*, İmge Yayınları, Ankara, 2002.

Taşdemir, Fatma. “Taliban Bağlamında Bölgesel ve Küresel Güvenlik Sorunları Üzerine Değerlendirme”, (ed.) Rafet Yinanç, Hakan Taşdemir, *Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002.

Tepe, Elif Banu. “Rusya-Çin İlişkilerinde Demografik Tehdit: Sarı Tehlike”, *Stratejik Analiz*, C. 2, No: 21, Ocak 2002.

Torbakov, Igor. “Rusya’dan Ayrı Ya da Rusya’nın Bir Parçası: Ukrayna –Rusya İlişkilerinin Kederli Bir Destanı”, *Avrupa Dosyası*, Rusya Özel, C. 6, No: 6, Kış 2001.

Türker, Haşim. *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.

Geçiş Ekonomilerinde Kamu Maliyesi ve Mali Sistem Reformları¹

Savaş ÇEVİK²

Özet

1990'ların başından itibaren başta Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkeleri olmak üzere tüm geçiş ekonomilerinde serbest piyasa ekonomisinin kurumlarını oluşturmak üzere iktisadi ve siyasi sistemde bitmek bilmeyen bir reform çabası görülmektedir. Tüm ekonomik varlıkları devletin kontrol ettiği bir sistemden özel mülkiyete dayalı ve rekabetçi bir yapıya geçmeyi hedefleyen bu reformlar, devletin rolü ve yönetim mekanizmasıyla ilgili kökten değişiklikleri de gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, çalışma geçiş ekonomilerinin kamu maliyesi ve mali sistemlerinin gelişim trendini, reform çabalarıyla birlikte incelemeye çalışmaktadır. Bunu yaparken ülkeler arasındaki temel farklılıkları ve ortak eğilimleri dikkate alarak, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan, Doğu Avrupa Ülkeleri ve Balkan Devletleri olarak bir gruplamaya gidilerek gruplar arasındaki temel farklılıkların görülmesi de hedeflenmektedir. Böylece hem ülkeler açısından zaman boyutundaki trendin incelenmesi hem de ülke grupları arasında bir karşılaştırma yapılmasını hedeflenmektedir. Çalışmada önce kamu harcamaları ve devletin boyutu incelenmekte, ardından mali açıklar ve bu açıkların sürdürülebilirliği borç dinamikleri ile birlikte ele alınmaktadır. Son olarak mali reformların en önemli unsurlarından birini oluşturan vergi sistemi, vergi gelirlerinin gelişimi ve vergi reformları değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: *geçiş ekonomileri, Orta Asya, mali reformlar, kamu maliyesi, mali açıklar, mali sürdürülebilirlik, vergi reformları*

¹ Bu çalışma, Hazar Üniversitesi tarafından 29-31 Mayıs 2009'da Bakü-Azerbaycan'da düzenlenen *Dünyada Yeni Oluşumlar ve Türk Dünyası* adlı uluslararası sempozyumda sunulmuş ve Selçuk Üniversitesi B.A.P. Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

² Yrd.Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi, scevik@selcuk.edu.tr

Public Finance and Fiscal System Reforms in Transitional Economies

Abstract

Beginning from 1990s, all transition economies –most of all, Eastern Europe and Central Asia- have been handled reforms which would constitute institutions of free market system in economic and political order. These reform initiatives that aim to transit to an economic-political structure with private ownership and competitive one from state-controlled economy have required fundamental changes in the role of the state, size of public expenditures, systems and institutions of taxation and budgeting, public finances and most of administrative mechanisms. In this context, this paper explores trends in improvement of public finances and fiscal systems in three groups of countries – Eastern Europe and Baltic Countries, Balkan Countries, Central Asia Countries. While it tries to determine main differences and common trends between country groups, it tackles issues about level of public spending, government size, public sector deficit, fiscal adjustment and taxation and tax reforms via both time dimension and groups of countries.

Keywords: *transitional economies, Central Asia Countries, fiscal reforms, public finance, fiscal deficits, fiscal adjustment, tax reforms.*

1. Giriş

1990'ların başından itibaren başta Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkeleri olmak üzere tüm geçiş ekonomilerinde serbest piyasa ekonomisinin kurumlarını oluşturmak üzere iktisadi ve siyasi sistemde bitmek bilmeyen bir reform çabası görülmektedir. Tüm ekonomik varlıkları devletin kontrol ettiği bir sistemden özel mülkiyete dayalı ve rekabetçi bir yapıya geçmeyi hedefleyen bu reformlar, devletin rolü ve yönetim mekanizmasıyla ilgili kökten değişiklikleri de gerekli kılmaktadır. Devletin rolündeki değişimin, kamu harcamalarının küçültülmesi ve yeniden düzenlenmesinin yanı sıra vergi sisteminin ve idaresinin revizyonu, mali kurumların oluşturulması ve kurumsallaştırılması gibi temel unsurları hedeflemesi gerekir.

Bu bağlamdaki reform çalışmaları 1990 sonrasında tüm dünya ülkelerinde görülüyorsa da geçiş ekonomilerinin uygulamalarına yönelik geneleğilimlerden söz edilebilir. Ancak 'geçiş ekonomileri' kavramı da geniş varsayım ve kabuller içermektedir. Bir yandan yeni AB üyesi olan gelişmiş iktisadi sistemlere sahip ve tarihi şartlar açısından piyasa deneyimleri olan ülkeler olduğu gibi diğer yandan başlangıç şartlarında eşitsiz, Sovyet sistemi ile sıkı entegre olmuş ve görece düşük gelir düzeyinde Orta Asya ülkeleri de bulunmaktadır. Bu açıdan geçiş ekonomilerine yönelik toplu bir değerlendirme önemli kısıtlara sahip olacaktır.

Çalışmada temelde geçiş ekonomilerinin kamu maliyesi ve mali sistemlerinin gelişimi reform çabalarıyla birlikte ele alınmaktadır. Buna göre önce kamu harcamaları ve devletin boyutu incelenecek, arkasından mali açıklar ve bu açıkların sürdürülebilirliği borç dinamikleri ile birlikte ele alınacaktır. Son olarak da mali reformların en önemli unsurlarından birini oluşturan vergi sistemi ve vergi gelirleri değerlendirilecektir.

Bu çalışmada geçiş ekonomileri; geçiş deneyimi, reform süreci ve coğrafi bölge esasına dayanarak temelde üç grupta ele alınmaktadır. *Doğu Avrupa ve Baltık Ülkeleri* (DAB – Macaristan, Slovakya, Slovenya, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Litvanya, Letonya ve Estonya)nın hem geçiş süreci öncesinde Sovyetler Birliği ile entegrasyon düzeyi düşüktür hem de piyasa odaklı reform çabalarına diğer ülkelere görece daha erken dönemlerde başlamışlardır. Öte yandan bu ülkeler Avrupa Birliği'ne entegrasyon süreci içerisinde yeni bir reform trendi de yaşamışlardır. DAB ülkeleri bu hususlar itibariyle ortak bir deneyimi paylaşmaktadırlar. İkinci grup ülke olan *Balkan ülkeleri* (Arnavutluk, Hırvatistan, Bulgaristan,

Romanya, Makedonya, Bosna-Hersek, Karadağ ve Sırbistan) geçiş öncesi dönem, kültürel ortaklıklar ve reform deneyimleri ile ortak özellikler sergilemektedir. Son olarak *Orta Asya ve Azerbaycan* (OAA - Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan), ülke grupları arasında eski Sovyet sistemi ile en sıkı entegre olmuş ve geçiş öncesi şartlar açısından en dezavantajlı konumda olan ülkelerdir.

Kuşkusuz böyle genel bir gruplama ülkeler arasındaki farklılıkları görmeyi engelleyebilir. Zira gruplar içindeki ülkelerden çok farklı deneyimlere ve kamu maliyesi sistemlerine sahip olanlar da söz konusudur. Sözgelimi DAB ülkeleri içerisinde Baltık ülkeleri hem ekonomik ve sosyal yapı hem de izledikleri mali reformlarla birbirine çok benzeyen bir alt grup oluşturmaktadır. Balkan ülkelerinde Romanya ve Bulgaristan'ın AB üyelik süreci ve 2007'de AB üyesi olmaları farklı bir reform patikası izlemelerine yol açmıştır. Romanya ve Bulgaristan dışındaki Balkan ülkelerinin ise Eski Yugoslavya sisteminin parçası olmaları, mali sistemlerinde de önemli benzerlikler taşımalarına yol açmaktadır. OAA ülkelerinde geçiş aşamasının başlangıç dönemlerinde hızlı reformcu (şok terapi stratejisini izleyen) ülkeler (Kazakistan, Kırgızistan) olduğu gibi reform çabalarının görece çok geç başladığı Türkmenistan gibi ülkeler de bulunmaktadır. Yine bu ülkelerde Kazakistan ve Azerbaycan gibi doğal kaynaklar açısından avantajlı ülkeler bulunduğu gibi Kırgızistan ve Tacikistan gibi doğal kaynak ve sanayinin görece çok kısıtlı olduğu ülkeler de bulunmaktadır. Bu farklılıkların ülkelerin ekonomik ve mali sistemlerini önemli ölçüde etkilemesi beklenir.

2. Mali Reformlar ve Maliye Politikası

1980'lerin sonuna kadar merkezi planlı sosyalist ekonomik/politik rejime sahip geçiş ekonomilerinde mali sistem temel olarak, esnek bütçe kısıtı ile çalışan geniş kamu girişimlerinde sunulan erdemli mal ve hizmetler, saydam ve sistematik olmayan gelirler (vergi) ile finanse edilen büyük yatırım projeleri, katı ücret ve fiyat kontrolleri ve merkezi otoritede alınan temel ekonomik kararlar ile karakterize edilebilecek bir yapıya sahip olmuştur.³ Böyle bir sistemi piyasa yapıları ile uyumlu hale getirecek mali reformlar geçiş ülkeleri için geçişin ilk yıllarından itibaren çeşitli derecelerde uygulanmaya çalışılmıştır.

³ George Kopits, "The Political Economy of Fiscal Reform in Central and Eastern Europe", *OECD Journal on Budgeting*, Vol. 2008/3, p. 128.

Dünya eğilimleri izlendiğinde mali reformların doğrusal bir trend izlediği söylenemez. Ancak bazı ortak eğilimler ya da mali reformlara yön veren kriterlerden söz edilebilir. Geçiş ekonomileri Sovyetler Birliği'nin dağılmasının arkasından ortaya çıkan egemen devletler ve öncesinde kuvvetli bir merkezi planlama geleneğine sahip ülkeler olarak dünyanın geri kalanından bazı farklılıklara sahip deneyimler ortaya çıkarmışlardır. Ancak ülkelerin başlangıç şartları birbirinden oldukça farklı düzeylerde olduğu ve bu açıdan mali sistemlerinin önemli farklılıklar içerdiği de hatırlanmalıdır. Macaristan, Polonya ve kısmen Eski Yugoslavya önceki dönemlerde de sınırlı reform deneyimleri yaşamış ve geçişe görece en iyi hazırlanmış ülkelerdir. Diğer yandan OAA ülkeleri ve bazı Balkan ülkeleri hem eski sosyalist sistemle sıkı mali bağları, hem doğal kaynak yetersizliği hem de devlet yaratma ve siyasal istikrar sorunları nedeniyle bazı dezavantajlara sahip olmuşlardır.

1990'ların başında ortaya çıkan gelişmelerin arkasından 2004 sonrası dönem bazı geçiş ülkelerinin (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya) Avrupa Birliği üyesi olması ile mali reformlarda yeni bir trende işaret etmektedir.

Sosyalizm sonrası geçiş ülkelerinde mali reformlar temelde kamu harcamalarını indirmek, vergi gelirlerini kurumsallaştırmak suretiyle mali açıkları sürdürülebilir bir noktaya getirip, borç düzeyini de düşürmek, yarı mali nitelikteki faaliyetleri bütçeleştirmek, kamu harcamalarında etkinlik ve verimlilik sağlamak hedeflerine yönelmektedir.⁴ Böylece elde edilecek mali uyum (fiscal adjustment) ile başta büyüme olmak üzere, ekonomik kalkınma ve gelir dağılımı gibi konularda başarı sağlamak hedeflenmektedir. Buna göre maliye politikasını kaynak dağılımında etkinliği teşvik edici hale getirmek; sürdürülebilir bir kamu maliyesi yapısı oluşturmak; iktisadi ve sosyal amaçları gerçekleştirebilecek mali kurumlar ve kurumsal yapılar inşa etmek; bütçe süreci, kamu ihale sistemi, harcama sistemi, vergi idaresi gibi devlet aygıtlarını şeffaflık, esneklik, hesap verebilirlik gibi uluslararası standartlara uygun hale getirmek kamu maliyesi ve mali sistem reformlarının temel hedefleridir.⁵

⁴ Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Henri Lorie, "Priorities for Further Fiscal Reforms in the Commonwealth of Independent States", *IMF Working Papers*, WP/03/209, October 2003.

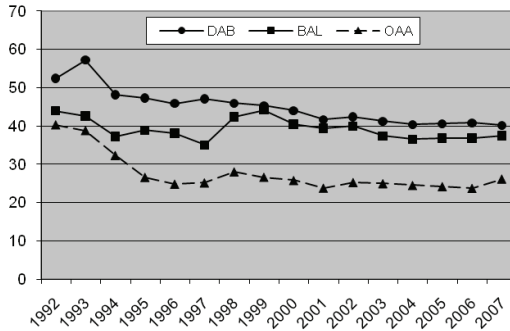
⁵ George Kopits, *ibid*, p. 130.

3. Devletin Boyutu ve Kamu Harcamaları

Devletin genel ekonomi içerisindeki büyüklüğü ve milli gelirden kullandığı kaynak miktarı genel olarak kamu harcamalarının GSMH'ye oranı ile ölçülmektedir. Genel trend olarak bakıldığında kamu harcamalarının boyutu tüm geçiş ekonomilerinde yapılan mali reformlar neticesinde azalan bir eğilim göstermektedir. Kamu harcamalarındaki bu azalış reformlar sonucunda devletin rolündeki değişimin en önemli göstergesidir.

Ülke grupları açısından bakıldığında DAB ülkeleri diğer ülkelerden daha yüksek bir toplam kamu harcaması boyutuna sahiptir. Şekil 1'den izlenebileceği gibi, kamu harcamalarının GSMH oranı Balkan ve OAA ülkelerinde görece daha düşüktür ve 1998 Rusya Krizi döneminde artışlar dışında 2000 sonrası dönemde tüm geçiş ekonomilerinde görece istikrar kazanmaya başlamıştır.

Şekil 1: Geçiş Ekonomilerinde Toplam Kamu Harcamaları (%GSMH, 1992-2007)

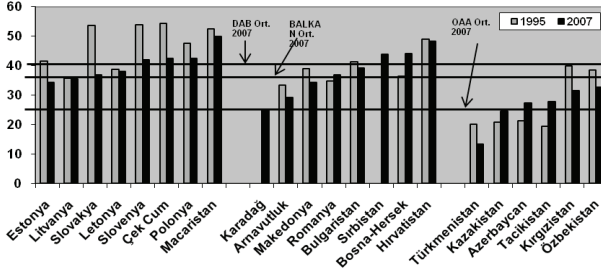

Kaynak: EBRD (2009)

DAB ülkeleri AB reform süreci sonunda genel anlamda, gelişmiş Avrupa ülkeleri ile temel büyüklükler açısından benzer bir kamu maliyesi sistemi ortaya koymaktadır. Her ne kadar Baltık ülkeleri ile Merkez Avrupa ülkeleri arasında belirgin farklar olsa da DAB ülkelerinin kamu harcaması boyutu genel olarak AB ortalamalarına yakındır. Bu yakınlaşma özellikle 2000'lerin başından itibaren izlenebilir. Öncesinde birçok DAB ülkesinde kamu harcamalarının boyutu %50'lerin üzerindedir. Bu oran sözgelimi 1992'de Macaristan'da % 60; Slovakya'da %58'dir. Bu ülkelerde kamu harcamalarının GSMH'ye oranı 2007'de ortalama %40,2 düzeyinde iken söz konusu oranın EURO ülkeleri ortalaması aynı yıl %46,2 düzeyindedir (bkz. Tablo 1). Baltık ülkelerinde diğer Doğu-Merkez Avrupa ülkelerine

göre devletin boyutu daha küçüktür. Şekil 2’de gösterilen ortalama oranlar Balkanlar’da %37,6; OAA ülkelerinde %26,2’dir. Bu açıdan Orta Asya ülkeleri en düşük kamu harcaması düzeyine sahiptir. Diğer yandan bu son ülke grubuna bakıldığında Kazakistan ve Azerbaycan’da 1995 yılına kıyasla kamu harcamalarında artış görülmektedir. Son dönemde OAA ülkelerinde kamu harcamalarında görece artışın temel nedeni bu ülkelerdeki ekonomik iyileşmenin yarattığı kamu harcaması talebidir. Bu artışa rağmen Orta Asya ülkelerinde devletin büyüklüğü, Doğu Asya ve Latin Amerika’daki hızlı büyüyen ekonomilerin oranlarına yakındır.⁶ 1995 yılına göre kıyaslandığında Kazakistan, Tacikistan, Azerbaycan, Romanya ve Bosna-Hersek dışında başka hiçbir ülkede kamu harcamalarında artış görülmemektedir.

Şekil 2: Geçiş Ekonomilerinde Kamu Harcamaları (%GSMH, 1995-2007)

Kaynak: EBRD (2009)

1990 sonrasında geçiş ülkelerinde genel olarak kamu harcamalarının azaltılması tüm reform girişimlerinde anahtar unsurlardan biridir. Bazı ülkelerde (Bosna-Hersek, Kazakistan, Azerbaycan, Tacikistan) 2000’lerin ortalarından sonra kamu harcamalarında tekrar artışlar görülmüştür. Ancak özellikle DAB ülkelerinde kamu harcamalarında önemli indirimler yapılmıştır. Buna rağmen mali reformların en yavaş ilerlediği alan sosyal güvenlik sistemi ve kamu istihdamı olmuştur.⁷ Bu ülkelerdeki geniş kamu istihdamı, sosyal yardım, sağlık yardımları ve kamu emeklilik şemalarının bütçe maliyetleri kısa zamanda çözülememiş sorunlardır.

Yine de gelir düzeyleri açısından bakıldığında benzer gelir düzeylerindeki diğer ülkelere göre geçiş ekonomilerinde devletin büyüklüğünün uluslararası normların üzerinde olduğu söylenebilir (bkz. Tablo 1).

⁶ Tracey Lane, “Public Finance Systems in Transition Economies”, *Fiscal Policy and Economic Growth: Lessons for Eastern Europe and Central Asia*, Cherly Gray et al. (eds), Washington D.C., The World Bank, 2007, p. 24.

⁷ George Kopits, *ibid*, p. 129.

Tablo 1: Bazı Ülkelerde Mali Göstergeler, 2007

	Kamu Harcamaları /GSMH	Kamu Kesimi Açığı / GSMH	Genel Kamu Borcu /GSMH
Rusya	33	5,2	9,5
Türkiye	33,3	0,2	67,8 (2005)
Kore	23,3	-1,7	29,6 (2005)
Tayland	18,3	-0,3	
İrlanda	36,7	-1,3	23,8 (2005)
EURO Bölgesi	46,2	-1,1	
OECD Ortalaması	40,4	-2,5	43,3 (2005)

Kaynak: EBRD, *Economic Statistics and Forecast*, 2009, Asian Development Bank, *Asian Development Outlook*, çeşitli yıllar; OECD, *Central Government Debt. Statistical Year Book 1997-2006*, Paris, OECD, 2007, OECD, *OECD Economic Outlook*, Vol: 26/1, No: 83, Paris, OECD, 2008; T.C. Maliye B. Bütçe Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, [www.bumko.gov.tr]

Kamu harcamalarının boyutu yani devletin büyüklüğü, büyüme ve ekonomik başarı üzerinde etkili bir unsur olarak görülmektedir. Genel olarak yüksek düzeylerde kamu harcamalarının ekonomideki kaynakların dağılımını bozacağı, bütçe kısıtını katılaştıracağı ve yüksek vergilemeye ve borçlanmaya neden olarak yatırım ve çalışma tercihlerini saptıracağı düşünülür.⁸ Diğer yandan hukuk kurallarının uygulanmasına, devletin temel fonksiyonlarının yeterli ve başarılı düzeyde yürütülmesine yetecek derecede bir kamu harcaması da gereklidir. Bu açıdan kamu harcamaları ile ekonomik başarı arasındaki ilişki sadece genel harcama düzeyiyle değil harcamaların bileşimiyle de bağlantılıdır. Çoğunlukla verimsiz alanlara yapılacak kamu harcamaları ekonomik büyümeyi zayıflatacaktır.

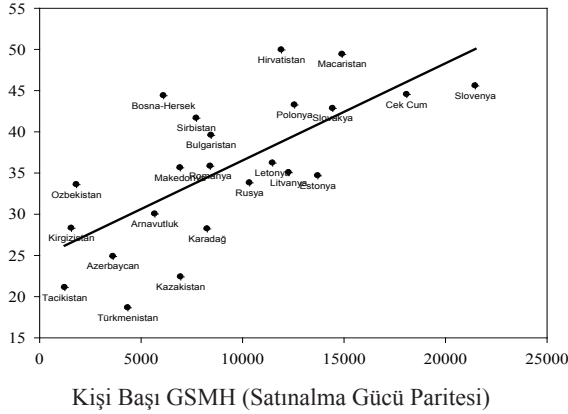
Şekil 3'te satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSMH ile kamu harcamalarının düzeyi arasındaki ilişki saçılım grafiğinde gösterilmektedir. Buna göre geçiş ülkelerinde gelir düzeyleri ile kamu harcamalarının boyutu arasında bir korelasyon göze çarpmaktadır.⁹ Ancak bu korelasyon niçin farklı gelir düzeylerinde olan bazı ülkelerde benzer harcama boyutunun sergilendiğini açıklamamaktadır. Bu açıdan kamu harcamalarının boyutunun devletlerin sahip olduğu kurumsal yapı ve yönetim sistemi ile birlikte değerlendirilmesi gerekir. Gray, zayıf yönetimli ülkelerde büyük devletlerin varlığının büyümeyi zayıflatacağını ifade etmektedir. Kuvvetli yönetime sahip ülkelerde ise yüksek kamu harcamalarının neden olacağı olumsuz sonuçlar kısmen tolere edilebilmektedir. Bu durum, yüksek

⁸ Aristomene Varoudakis, "Do Public Finance Systems Matter for Growth", *Fiscal Policy and Economic Growth: Lessons for Eastern Europe and Central Asia*, Cheryl Gray et al. (eds), Washington D.C., The World Bank, 2007, p. 66.

⁹ Korelasyon katsayısı 0,69 olarak hesaplanmıştır.

gelir ve yüksek kamu harcama düzeyine sahip bazı OECD ülkelerinin aynı zamanda istikrarlı bir büyüme düzeyini sürdürebilmesiyle de ortaya çıkmaktadır.¹⁰

**Şekil 3: Geniş Ekonomilerinde Kamu Harcamaları ve Gelir Düzeyleri
2000-2007 Ortalamaları**

Fukuyama'nın da ifade ettiği gibi ekonomik başarı sadece devletin boyutu yani devletin faaliyet alanıyla ilgili değil aynı zamanda devlet kurumlarının gücünü yansıtan kurumsal kapasite ve yapılarla da ilişkilidir.¹¹ Bu açıdan sadece devletin boyutunu küçültmeye yönelik reformların ekonomik başarı için tek başına yeterli olamayacağı söylenebilir. Kuvvetli kurumsal yapılar inşa edebilmiş devletler, sıkı bütçe planlama ve uygulama yoluyla kamu harcamalarının ve vergi düzeyinin yüksek olmasının yaratacağı sorunların üstesinden gelebilecekken, düşük kurumsal kapasiteye sahip ülkelerde kamu harcaması, bütçe açığı ve vergilemenin düzeyi düşük olsa bile ekonomik gelişme için yeterli dinamik sağlanamayabilecektir.

Bu olgu, özellikle OAA ülkeleri ile diğer ülke grupları arasındaki kamu harcama düzeyi ve büyüme düzeyi farklılıklarını açıklamakta önemlidir. Bu açıdan özellikle OAA ve bazı Balkan ülkelerinde reformların sadece kamu harcama düzeyi ya da bileşimi ile ilgili olmasının yeterli olmayacağı; devlet kurumları arasında ve devletle vatandaşlar arasındaki ilişkilerin etkin işlemlerini sağlayıcı kurumsal yapıların inşa edilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerde temel sorun, sadece harcamaların boyutu

¹⁰ Cherly Gray, "Fiscal Policy and Economic Growth in Europe and Central Asia: An Overview", *Fiscal Policy and Economic Growth: Lessons for Eastern Europe and Central Asia*, Cherly Gray et al. (eds), Washington D.C., The World Bank, 2007, p. 6.

¹¹ Francis Fukuyama, *Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*, çeviren: Devrim Çetinkasap, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 32.

ve merkezi planlamadan piyasa ekonomisine devlet işlevlerini dönüştürme sorununa indirgenemez. Bu ülkelerde devletin rolü ve mali ilişkileri, fiilen devlete işlerlik kazandıracak mekanizmalar oluşturmaya yönelik bir “devlet yaratma” olgusu ile birlikte değerlendirilmelidir.¹² Geçiş sonrasında bu ülkelerde en önemli sorun basitçe devletin ekonomi içerisindeki ağırlığının azaltılması değil yetersiz ekonomi yönetimi sorununun üstesinden gelebilmek ve bir “ulusal ekonomi” ve piyasa ekonomisi içinde işleyebilecek güçlü devlet kurumları yaratabilmek olmuştur.¹³

Mali kurumların oluşturulması geçişin ilk yıllarından itibaren, özellikle daha önceden deneyim yetersizliği olan ülkelerde en önemli problemlerden biridir. Harcama prosedürleri ve etkin vergi idaresinin oluşturulması ve düzenlenmesinin yanı sıra etkin bütçe sistem ve kurumlarının oluşturulması da gerekir. DAB ve bazı Balkan ülkeleri mali kurumsal yapılara kısmen sahip olmakla ve AB süreci ile kurumsal yapıların inşasında önemli mesafe almışlardır. Ancak özellikle OAA ülkelerinde mali kurumlar ve bütçe sistemleri; gerçekçi, etkin ve verimli planlama yapmak, benimsenen planı uygulamak, şeffaflık ve hesap verebilirlik doğrultusunda raporlama yapabilmek açısından önemli zayıflıklara sahiptir.¹⁴

4. Mali Uyum ve Mali İstikrar

Kamu maliyesinin temel makroekonomik amaçlar üzerinde etkili olduğu göz önüne alındığında özellikle gelişmekte olan ülkeler için mali uyum (fiscal adjustment) uluslararası iktisadi kuruluşlarca da üzerinde önemle durulan bir husustur. Devletin büyüme, enflasyon, ödemeler dengesiyle ilgili amaçlarına ulaşabilmek için kamu maliyesinde istikrar sağlama ve bu alanda yapısal değişimleri gerçekleştirme yönündeki politikalara genel anlamda “mali uyum” adı verilmektedir.

Bu açıdan mali uyum, bir yandan harcamaların seleksiyona gidilerek azaltılmasını, diğer yandan vergilerin artırılmasını, dolayısıyla kamu açıklarının azaltılmasını, mali sürdürülebilirliğin sağlanmasını ve bunun kalıcı hale getirecek kurumsal yapıların inşa edilmesini hedefler.

Mali sürdürülebilirlik kuşkusuz kamunun finansman yapısı, kamu açıkları ve bu açıkların finansman yapısı ile bağlantılıdır. Kamu mali

¹² Savaş Çevik ve Erol Turan, “Devletin Kurumsal Dönüşümü: Orta Asya Ülkeleri Perspektifinden”, *Bilgi*, Sayı: 41, Bahar 2007, s. 219.

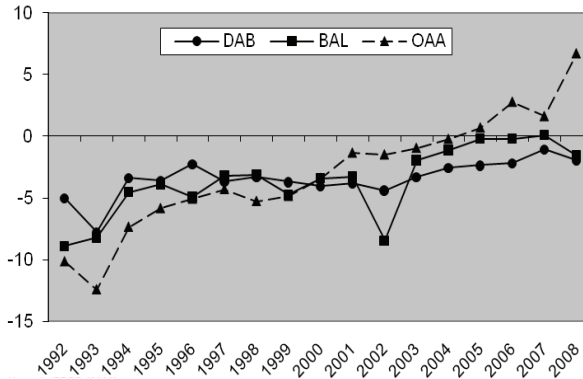
¹³ Eskender Trushin and Eshref Trushin, “Basic Problems of Market Transition in Central Asia”, *Central Asia and The New Global Economy*, Boris Rumer (ed.), Armonk, ME Sharpe Inc., 2000, p. 87.

¹⁴ John L. Mikesell and Daniel R. Mullins, “Reforming Budget Systems in Countries of the Former Soviet Union”, *Public Administration Review*, Vol. 61/5, September-October 2001, p. 552.

açıkları neoklasik iktisat görüşü açısından önemli ekonomik sorunların kaynağı olarak görülür. Bu açıkların, emisyonla finanse edildiklerinde enflasyona, borçlanma ile finanse edildiklerinde faiz oranlarına ve özel sektör yatırım davranışlarına olumsuz etkileri olacaktır.¹⁵

Geçiş ekonomilerinde geçişin ilk yıllarında “geçiş şoku” olarak adlandırılan resesyon döneminde tüm ülkelerde önemli büyüklüklerde kamu açıkları görülür.¹⁶ Bu mali bunalım büyük ölçüde, bütünleşmiş ekonomilerdeki çözümlenin ülkeler arasındaki mali akımların bozulması, devletin küçültülmesi, kamu sektörünün özelleştirilmesi ve ekonomik büyümenin yavaşlaması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu dönemde yaşanan ekonomik çöküş kamu harcamaları ve vergilerde de etkisini göstermiş, yüksek kamu açıklarına yol açmıştır.¹⁷ Geçişin ilk yıllarındaki bu resesyon dolayısıyla geçiş ekonomilerinin söz konusu dönem mali açıkları diğer ülkelerden oldukça yüksektir. Ancak 1990’ların ikinci yarısında mali açıklarda kısmi iyileştirmeler başarılmıştır ki bu da büyük ölçüde gelir artışlarıyla değil harcama indirimleri ile sağlanmıştır. Harcama temelli bir mali uyumlaştırmanın geçiş ekonomilerinde mali açıkları düşürmek açısından istatistikî olarak önemli olduğunu göstermektedir.¹⁸ Ancak özellikle zayıf yönetişime sahip ülkelerde etkin bir vergi idaresi ve vergi sistemi uzun süreli mali istikrar açısından önemlidir.

Şekil 4: Geçiş Ekonomilerinde Kamu Kesimi Genel Dengesi (%GSMH, 192-2008)

Kaynak: EBRD (2009)

¹⁵ James Alm and Raul A. Barreto, “The Size, Nature, and Causes of Budget Deficits in Developing Countries”, *Budget Deficits and Debt: A Global Perspective*, Westport, Praeger, 1999, p. 138.

¹⁶ Tracey Lane, *ibid*, p. 24.

¹⁷ John L. Mikesell, *ibid*, p. 549.

¹⁸ Catriona Purfield, “Fiscal Adjustment in Transition: Evidence From the 1990s”, *Emerging Market Finance and Trade*, Vol. 39/1, January-February 2003, p. 44 and 60.

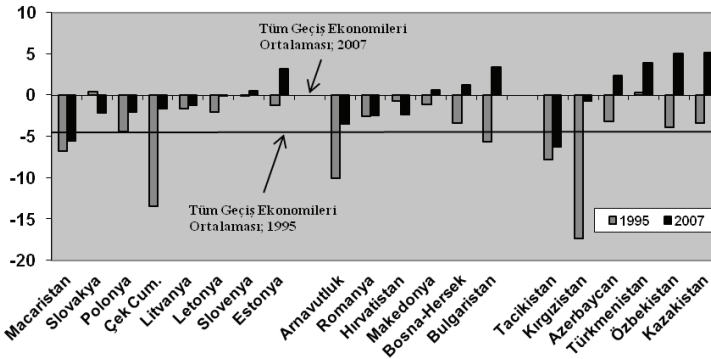
Şekil 4’te görülebileceği gibi geçişin ilk yıllarındaki mali performanstaki bozulma en çok OAA ülkelerinde meydana gelmiştir. Özellikle düşük gelirli Orta Asya ülkelerinden Tacikistan’da %31, Kırgızistan’da %18 düzeylerinde mali açıklar meydana gelmiştir. Bu ülkelerde mali açıkların görece yüksek olmasının en önemli nedeni Sovyetler sistemi ile sıkı mali entegrasyondur. AB bölgesi ile yakın ticari-yatırım ilişkileri içinde olan Doğu Avrupa ülkelerinde kamu açıkları bu ilk dönem nispeten daha düşük gerçekleşmiştir.

Geçiş ekonomilerinde mali istikrar ve açıklar, geçişin başlangıç yıllarındaki resesyon dışında, finansal krizler, bölgesel silahlı mücadele ve karışıklıklar ve kamu harcamalarının kısa zamanda azaltılamaması ya da politik gerekçelerle artması ile bağlantılıdır.

1998 Rusya Finansal Krizi özellikle OAA ve Balkan ülkeleri üzerinde etkili olmuş, kamu açıklarını büyümüştür. Mali performans ancak kriz sonrasında özellikle 2000’li yılların ortalarına doğru iyileşmeye başlamıştır. Kamu kesimi açıklarının en çok düzeldiği ülke grubu OAA ülkeleridir. Ancak ortalamalardaki bu değişimler dikkatli izlenmelidir. OAA ülkelerindeki bu ortalama yükseliş büyük ölçüde Azerbaycan ve Kazakistan’ın 2005 sonrası mali performansı ile bağlantılıdır. Kazakistan 2001 sonrasında her yıl fazla vermişken, Azerbaycan ekonomisi 2008 yılında rekor düzeyde (%29) kamu kesimi fazlası vermiştir.

Şekil 5’te 29 geçiş ülkesinin kamu kesimi genel dengesi ve ortalamaları görülmektedir. Buna göre 1995 yılında bu ülkeler için kamu kesimi genel dengesi ortalaması % -4,5 iken 2007’de %0 olmuştur.

Şekil 5: Geçiş Ekonomilerinde Kamu Kesimi Genel Dengesi (%GSYH: 1995, 2007)

Kaynak: EBRD (2009)

Mali sürdürülebilirlikteki bu gelişme ve kamu açıklarındaki azalma özellikle 1990'ların sonunda başlayan harcama indirim programları ve vergi gelirlerindeki iyileştirmelerle bağlantılıdır. Özellikle hızlı büyüme yaşanan ülkelerde (Azerbaycan, Kazakistan) milli gelirle bağlantılı gelir artışlarının yanı sıra, fiyat düzeylerinde yükselmelerin neden olduğu artışlar da vergi gelirlerinin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Tacikistan ve Kırgızistan gibi düşük gelir düzeylerindeki OAA ülkelerinde gelir artışlarına ve harcama indirim programlarına rağmen kamu harcamalarında kısmi artışlar dolayısıyla kamu açıklarında kısmi iyileşmeler yaşanmıştır. Bu ülkeler 1990'ların ortalarında oldukça yüksek mali açıklar yaşayan ülkelerdir.

Balkanlarda kamu harcamalarında sağlanan kısmi kontrol ve gelir iyileştirmeleri 1990'ların ortası ile karşılaştırıldığında mali açıkların kısmen iyileşmesini sağlamıştır. Ancak özellikle Arnavutluk, Hırvatistan ve Romanya'da açıklar önemli düzeydedir.

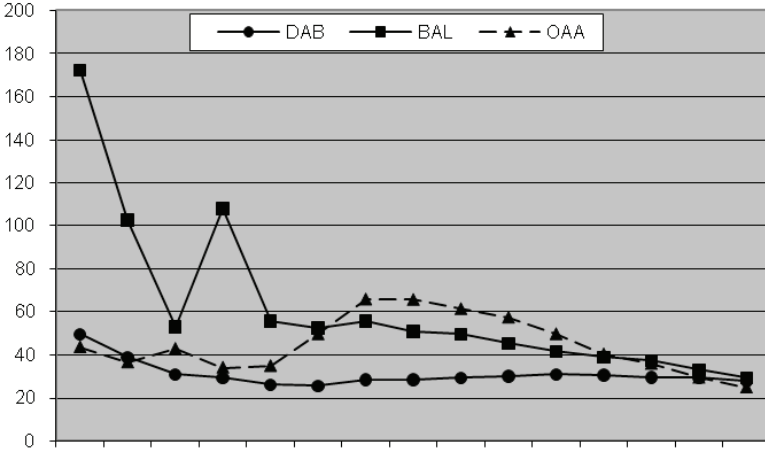
Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinde AB süreci ve Maastricht kriterleri ve mali politikaları ve mali açıkları stabilize etmeye yardımcı olmuşsa da geçişin ilk yıllarında elde ettikleri mali performansı büyümeye yansıtamamışlar ve 1998 Rusya Krizi sonrasında mali açıklar özellikle Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya için önemli hale gelmiş, böylece 2000'lerin ortalarında 1990'ların ortalarına göre daha yüksek mali açıklarla karşı karşıya kalmışlardır.

5. Kamu Borcu ve Mali Sürdürülebilirlik

Mali dengesizlikler, büyüme, enflasyon gibi temel makro değişkenler üzerindeki etkisinin yanı sıra bu açıkların borçla finanse edilmesi gerektiğinden kamu borç stokunun sürdürülemez bir noktaya ulaşması riskini de ortaya çıkarırlar. Yüksek kamu borç stoku, reel faiz oranlarını artırmanın yanı sıra, özel yatırımların dışlanması (dışlama etkisi), yatırımcı güveninin bozulması gibi ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyen sonuçları vardır. Geçişin ilk yıllarında yaşanan geçiş şoku ve 1990'ların sonuna doğru meydana gelen Rusya Krizi geçiş ülkelerinde önemli mali dengesizlikler yaratmıştır. Buna paralel olarak tüm geçiş ülkelerinde 1994'ten 2001'e kadar olan dönemde kamu borçlarının GSMH'ye oranı artmıştır. 2001 sonrası dönemde mali açıklarda düzelmeye paralel olarak bu rasyonun da sürdürülebilir bir noktaya gerilediği söylenebilir. Özellikle OAA ülkelerinde 1998-2002 döneminde kamu borçlarının GSMH'ye oranı önemli derecede

yüksektir. Ancak 2002 sonrası dönemde borç oranının azaldığı ve 2007 yılında diğer ülke gruplarına göre daha avantajlı bir duruma ulaştığı görülmektedir (bkz. Şekil 6). Bu ülkelerde 1990'lardaki yüksek kamu borç stoku Sovyetler Birliğinden transferlere diğer ülke gruplarına göre daha bağımlı bulunmuş olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu transferlerin sona ermesi ile mali disiplinde önemli problemler meydana gelmiştir.

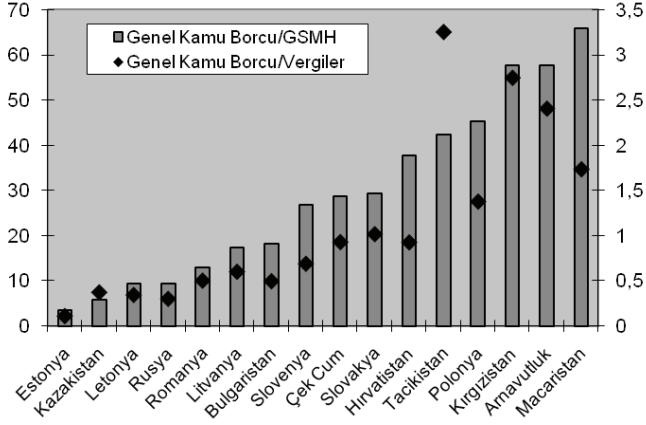
Şekil 6: Geçiş Ekonomilerinde Genel Kamu Borcu (% GSMH)

2007 yılı rakamlarına bakıldığında, genel kamu borcunun GSMH'ye oranı açısından en düşük değere sahip ülke Estonya ve Kazakistan'dır. Öte yandan Kırgızistan, Arnavutluk ve Macaristan'da bu oran %50'nin üzerindedir. Düşük gelirli ülkeler olarak özellikle Kırgızistan ve Tacikistan için kamu borç stoku riskli düzeylerdedir.

Mali açıkların ya vergilerde artışlarla ya da borçlanmayla finanse edilebileceği göz önüne alınacak olursa, mali sürdürülebilirlik açısından kamu borcunu değerlendirmekte vergilerin borcu karşılama oranına da bakılmalıdır. Şekil 7'de görüleceği üzere, genel olarak kamu borcunun vergi gelirlerine oranı, en yüksek Tacikistan ve Kırgızistan'dadır. Tacikistan'da kamu borç stoku vergi gelirlerinin 3 katından fazla, Kırgızistan'da 3 katına yakındır. Bu oran Arnavutluk, Macaristan ve Polonya için de önemli boyutlardadır. Diğer ülkelerde oran 1'den düşüktür; özellikle düşük borç stokuna sahip Baltık ülkelerinde Kazakistan'da ve Rusya'da ılımlı düzeylerdedir.

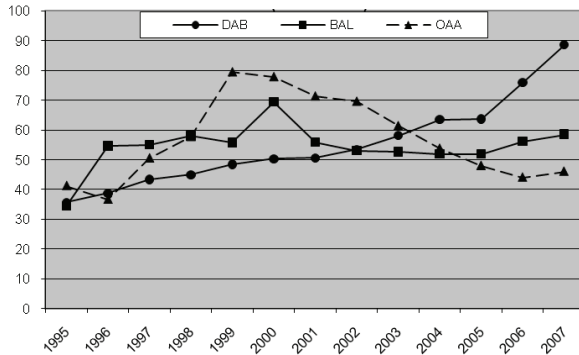
Şekil 7: Geçiş Ekonomilerinde Genel Kamu Borcu ve Vergilerin Borcu Karşılama Oranı, 2007

Geçiş ekonomilerinin yeterli yurtiçi tasarrufunun olmadığı ve kalkınmanın finansmanı için yoğunlukla dış tasarruflara başvurmaları gerektiği dikkate alınır dış borç stoku da cari denge ve büyüme üzerinde önemli bir etkindir.

OAA ülkelerinde Rusya Krizi döneminde ve sonrasında dış borçlarda olağanüstü bir yükselme görülmektedir. 2003 yılından itibaren ise dış borçların GSMH oranı azalmaya başlamış ve 2007’de diğer ülke gruplarından daha düşük bir düzeye düşmüştür. Diğer yandan genel olarak tüm Doğu Avrupa ülkelerinde dış borçların GSMH’ye oranında bir artış göze çarpmaktadır. Bu oranın 2007 ortalaması DAB ülkelerinde %90’a yakındır.

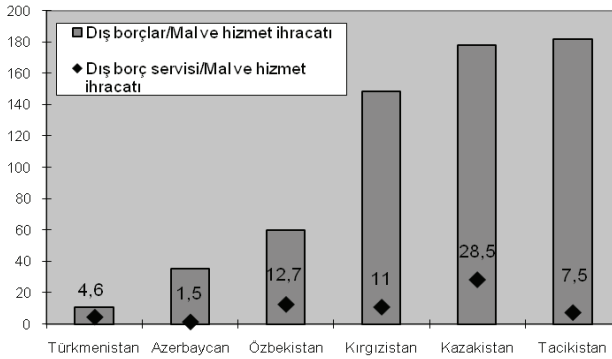
Şekil 8: Geçiş Ekonomilerinde GSMH Oranla Dış Borçlar (1995-2007)

Kaynak: EBRD (2009)

Genel olarak kamu borçlarının ve özelde dış borçların sürdürülebilirliği özellikle 2008 Küresel Kriz'i ile daha da önemli hale gelmiştir. Kriz sonrası dönemde uluslar arası ticaretin ve finansal akımların yavaşladığı dikkate alınırca gelişmekte olan ülkelerde dış borç ödeme kabiliyetinin zayıflaması beklenebilir. Dış borçların büyük ölçüde döviz gelirleri ödeneceği dikkate alındığında ihracat gelirlerinin ne kadarının dış borç ödemede kullanılacağı, hem ödemeler dengesi açısından hem ülke içinde faiz oranı, enflasyon ve büyüme gibi makro değişkenler açısından önemlidir.

Şekil 9: Orta Asya ve Azerbaycan'da Dış Borçların ve Dış Borç Servisinin Mal ve Hizmet İhracatına Oranı, 2006

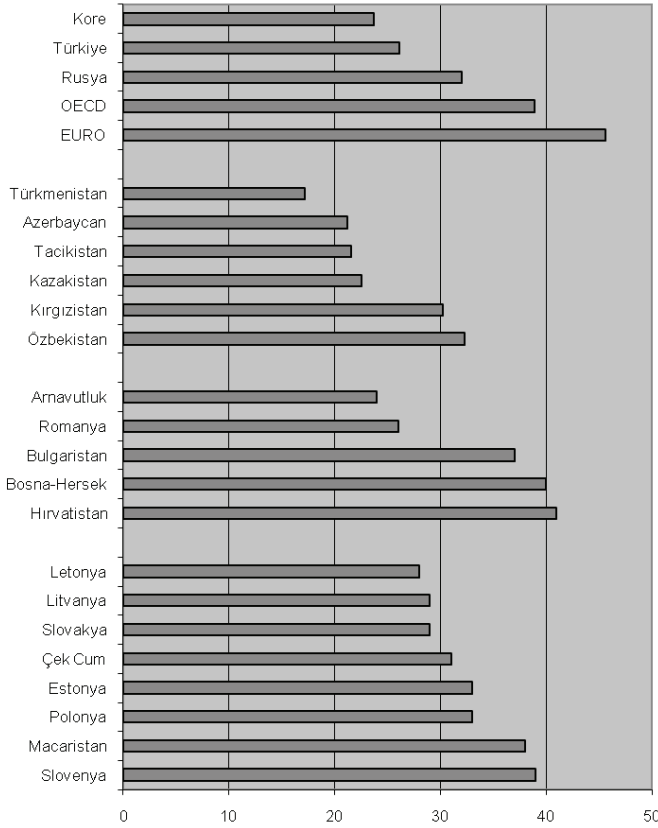

Kaynak: EBRD (2009); Aslan Development Bank (2009)

OAA ülkelerinde toplam dış borcun mal ve hizmet ihracatına oranının en düşük olduğu ülke Türkmenistan, en yüksek olduğu ülke Tacikistan'dır. Genel olarak Kirgizistan, Kazakistan ve Tacikistan'da bu oran %150'lerin üzerindedir. Öte yandan yıllık borç servisinin ihracata oranı yıllık döviz gelirlerinin ne kadarının dış borç ödemede kullanıldığı ve dolayısıyla borçların vade yapısı hakkında bilgi edinmek açısından önemlidir. Söz konusu oran Kazakistan'da en yüksek (%28,5), Azerbaycan'da en düşüktür (%1,5). (Bkz. Şekil 8 ve Şekil 9)

6. Kamu Gelirleri ve Vergi Reformları

Vergi reformlarında küresel eğilimler vergilerin birey ve kurum davranışları ve büyüme üzerindeki olumsuz etkisini gidermek ve adil bir vergi yükü sağlamak üzere vergi matrahının genişletilmesi, vergi sisteminin basitleştirilmesi ve vergi oranlarının düşürülmesi yönündedir. Özellikle küreselleşme ile birlikte ülkeler arasında yabancı sermayeyi çekmek yönündeki rekabet, vergi oranlarının indirilmesinde bir diğer önemli etken haline gelmiştir.

Şekil 10: Kamu Gelirlerinin GSMH'ye Oranı, 2007

Kaynak: OECD, Economic Outlook (2008); WB, WDI Database (2009); Asian Development Bank (2009)

Olağan kamu gelirlerinin (bağış, yardım, mülk geliri vs. hariç) GSMH'ye oranı çoğu geçiş ekonomisinde sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin oranlarından düşüktür. Öte yandan bu rasyo açısından geçiş ekonomileri önemli derecede çeşitlilik göstermektedir (bkz. Şekil 10).

Doğu Avrupa ülkelerinden Macaristan ve Slovenya OECD ortalamalarına yakın bir orana sahiptir. Öte yandan bu grup içerisinde vergi yükü ve vergi sistemi açısından Baltık ülkeleri bir yeknesaklık göstermekte ve hem kamu gelirlerinin GSMH oranlarında hem de yasal vergi oranlarında daha düşük oranlı bir sistem ortaya koymaktadır. Son dönem yaygın vergi reformlarından biri olan düz oranlı vergi sistemleri de bu ülkelerden başlayarak gelişmiştir.

Balkan ülkelerinden Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Bulgaristan yine gelişmiş Avrupa ülkelerine yakın oranlar göstermektedir. OAA ülkelerinde ise Özbekistan ve Kırgızistan yüksek vergi yükleri ile dikkat çekmektedir. Zaten bu ülkelerdeki mali performanstaki gelişmenin önemli adımlarından biri vergi gelirlerinde kısmi de olsa artış sağlanmasıdır. Ancak yine de OAA ülkeleri en düşük kamu geliri düzeyine sahip ülkelerdir. Yine de bu ülkedeki oranlar hızlı büyüyen gelişmekte olan ülkelerde karşılaştırılabilir düzeydedir.

Vergi gelirlerinin düzeyi birincil olarak ülkelerin milli gelir düzeyleri ile bağlantılı görülebilirse de kurumsal idari kültür ve vergi idaresinin etkinliği vergi performansını önemli ölçüde etkileyen faktörlerdir. Zayıf kurumsal yapıların ve yerleşmemiş vergi kültürünün vergi alanında da yolsuzluğa yol açması, vergi gelirlerinin düşük kalması muhtemeldir.

Kırgızistan ve Tacikistan gibi düşük gelirli ülkelerde vergi gelirlerinde sağlanan artış büyük ölçüde mallar ve hizmetlerden alınan dolaylı vergi gelirlerinde artış sayesinde gerçekleşmiştir. Özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren KDV'nin geçiş ekonomilerince uygulanmaya başlaması bu ülkelerde genel vergi artışının önemli dayanaklarından biri olmuştur. Öte yandan DAB ülkelerinde sosyal güvenlik katkılarında sağlanan gelir de toplam gelirler içerisinde önemlidir.¹⁹

Sosyalist ekonomilerde vergi gelirlerinin önemli bir bölümü genelde devlet sahipliğindeki girişimlerden alınan kâr vergisi, muamele vergileri ve bordro vergilerinden oluşmaktadır. Bir vergi matrahına kaynaklık edecek özel sektör olmadığı gibi emlak vergileri de bulunmamaktadır. Kâr vergisi (ki planlı bir ekonomide mallar piyasa fiyatlarında mübadele edilmediğinden ve maliyetler kaynak kıtlığı ile belirlenmediğinden “kâr” kavramı oldukça farklıdır) ise önemli bir gelir kaynağı haline gelmemiş, yüksek ve artan oranlara sahip bu vergi temelde kaynakları merkezileştirmekte ve işletme gelirlerini düzenlemekte kullanılmıştır. Muamele vergileri ise malların ve bazı hizmetlerin tüketicilerine uygulanmış, genelde tek oranlı ancak çoğunlukla mal cinsine ya da işletme tipine göre değişen oranlarda yüklenmiş bir vergidir. Ücret ve bordro vergileri işletme düzeyinde kaynakta kesilen ve genel olarak sosyal harcamaların finansmanına tahsil edilen vergilerdir. Bireysel gelir vergisi neredeyse bulunmayacak derecede önemsiz, gümrük vergileri gelir amacından ziyade dış ticareti düzenlemeye

¹⁹ Tracey Lane, *ibid*, p. 46.

yönelik ve vergi gelirleri içinde düşük önemdedir.²⁰ Bu özellikler dolayısıyla sosyalist ekonomilerde, bir yandan mükellef haklarını dikkate alan diğer yandan etkinlik, adalet, esneklik, verimlilik gibi çeşitli ilkeleri dikkate alan detaylı ve sistemleşmiş bir vergi mevzuatı da olmamıştır. Hatta iktisadi girişimler üzerinden alınan vergilerde olduğu gibi, girişim ve devlet görevlileri arasındaki pazarlıklarla vergi miktarının belirlenmesi, sık sık ve mevzuat sisteminde bir değişiklik yapılmadan oranların devletçe belirlenmesi gibi keyfi uygulamalar oldukça yaygın olmuştur. Bu durum vergi yükümlülüğünün ne olacağı ile ilgili bir belirsizlik meydana getirmektedir ve iyi tanımlanmış ve belirlenmiş bir yükümlülük olarak işlemekten uzaktır.²¹

Piyasa ekonomisine uygun bir vergi sistemi oluşturmaya yönelik reformlar geçiş ekonomileri arasında ilk olarak Macaristan'da başlamıştır. Öncesinde tipik bir Sovyet tarzı vergi sistemine sahip olan Macaristan diğer vergilerde olduğu gibi 1988 yılında yaptığı reformla gelir vergisi uygulamaya başlamıştır. 1993 yılından itibaren diğer geçiş ekonomileri de vergi sistemleri içinde gelir vergisini uygulamaya ve reforme etmeye başlamışlardır.²² Bununla birlikte bir yandan çağdaş kurumlar vergisinin sisteme dâhil edilmesi ve oranlarının indirilmesi yönünde reformlar yapılmıştır. Merkezi planlama döneminde uygulanan girişim kâr vergisi yüzde 85 gibi yüksek oranlarda uygulanan bir vergi olmuş ve geçişin ilk yıllarında görece yüksek ve çoklu orana sahip yapısını korumuştur. Ancak ilerleyen yıllarda bütün geçiş ekonomilerinde kurumlar vergisi oranlarında indirimlere gidilmiş ve oran yapısı sadeleştirilmiştir.²³

Günümüzde tüm geçiş ekonomilerinin vergi sistemleri içinde en ağırlıklı vergileri oluşturan tüketim üzerinden alınan vergiler özellikle Orta Asya ve Balkan geçiş ekonomileri için en önemli gelir kalemini oluşturmaktadır. Tüketim vergileri geçiş sonrası reformlarla katma değer vergisi (KDV) ağırlıklı bir sisteme dönüştürülmüştür. Hemen tüm geçiş ekonomilerinde ilk vergi reformlarından biri sahip oldukları karmaşık muamele vergilerini dönüştürmek olmuştur. Bu noktada geçiş ekonomileri

²⁰ Jorge Martinez-Vazques and Robert McNab, "The Tax Reform Experiment in Transitional Countries", *National Tax Journal*, Vol. 53/3, June 2000, p. 274.

²¹ Vito Tanzi and George Tsibouris, "Fiscal Reform Over Ten Years of Transition", *IMF Working Papers*, WP/00/113, June 2000, p. 14.

²² David M. Newbery and Tamas Revesz, "The Evolution of the Tax Structure of a Reforming Transition Economy: Hungary 1988-98", *International Tax and Public Finance*, Vol. 7, 2000, p. 209.

²³ Jorge Martinez-Vazques, *ibid*, pp. 279-280.

bir perakende satış vergisi veya KDV arasında bir tercihle karşı karşıya kalmışlardır. Macaristan, Rusya ve diğer eski Sovyet ülkeleri baştan itibaren bir KDV sistemi benimserken diğer ülkeler mevcut dolaylı muamele vergi sistemlerini basitleştirmek ve iyileştirmek yoluyla KDV'ye geçişi kademeli olarak gerçekleştirmişlerdir.²⁴ Şu anda ise incelenen tüm geçiş ekonomileri KDV'nin belkemiğini oluşturduğu bir dolaylı vergi sistemine sahiptirler ve bu ülkelerde KDV en önemli kamu geliri kalemidir.

Tablo 2: Düz Oranlı Vergi Reformları

Ülkeler	Reform Yılı	Reform Yılında GV oranı	Geçiş yılında KV oranı	GV 2007	KV 2007
Estonya	1994	26(1)	26(5)	22	22
Litvanya	1994	33	29	27	15
Letonya	1997	25	25	25	15
Rusya	2001	13	37(6)	13	21
Slovakya	2004	19	19	19	19
Ukrayna	2001	13	25	15	25
Gürcistan	2005	12	20	12	20
Romanya	2005	16	16	16	16
Kırgızistan	2006	10	10	10	10
Makedonya	2007	12	12(7)	12	12
İzlanda (9)	2007	35,7	18	35,6	18
Moğolistan	2007	10	25	10	10
Karadağ	207	15	9	15	9
Kazakistan	2007	10	30	10	30
Arnavutluk	2007	10(2)	20	10	10(2008)
Çek Cum	2008	15(3)	22(8)	12,32	24
Bulgaristan	2008(4)	10	10	20-24	10

- (1) 2009'da % 20, 2010'da %19 ve 2011'de %18 olacak şekilde oran indirimleri planlanmaktadır. (2) Gelir vergisi oranı Temmuz 2007'de %10'a, kurumlar vergisi oranı Ocak 2008'de %10 indirildi. (3) Bu oran işverenin sosyal güvenlik katkısı dahil gelire uygulanır. Bu katkılar hariç tutulduğunda fiili oran 23,1 olacaktır. Serbest meslek sahiplerinin zorunlu katkıları (net gelirin %21,55'i) indirilemezken %12,5 olan işverenin katkıları indirilebilmektedir. 2009'da % 12,5'a indirim planlanmaktadır. (4) KV oranı 207'de % 15'den 10'a indirildi. (5) Estonya sonradan dağıtılmamış kârlar üzerinden alınan vergi oranını gelir vergisindeki temettülere paralel olarak sıfıra indirdi. Oran indirimlerinin gelir vergisi ile uyumlu olması planlanmaktadır. (6) Bölgesel yönetim ve belediyelerinde aldığı vergiler dahil maksimum oranı gösterir. (7) 2008 sonrası dönemde oranların % 10'a indirilmesi planlanmaktadır. (8) 2009'da %20'ye, 2010'da %19'a indirilmesi planlanmaktadır. (9) 2006 yılında GV oranı; %23,75 oranında merkezi yönetim vergisi, %12,97 oranında yerel yönetim vergisi ve %2 oranında merkezi hükümet ek vergisinden oluşmaktadır. 2007'de merkezi hükümetçe alınan gelir vergisi oranı % 22,75'e indirilmiş, ek vergi kaldırılmış ve düz oranlı vergiye geçilmiştir. kurumlar vergisi oranı 2002'de % 30'dan % 18'e indirilmiştir.

Kaynak: Keen, Kim ve Varsano (2007); Norregaard ve Khan (2007); PWC World Tax Summaries

1990 sonrası vergi reformlarında dikkat çeken önemli bir diğer eğilim geleneksel olarak artan oranlı olan gelir vergilerinin oranlarında indirim yapılması ve oran yapısının düzleştirilmesi şeklindedir. Böyle bir eğilim özellikle vergi sistemini basitleştirmek, idari maliyetleri azaltmak, mükellef uyumunu artırmak, yatırım ve tasarrufları teşvik etmek gibi nedenlerle

²⁴ *Ibid*, p. 282.

savunulmaktadır.²⁵ Öte yandan vergi yükünün dağılımında adaleti bozmak ve vergi gelirlerinde düşüş yaratmak yönünde etkileri olacağına ilişkin endişe ve eleştiriler de bulunmaktadır. Fakat düşük gelir grupları için önemli istisna yapılarının oluşturulması halinde düz oranlı vergi sistemlerinin geleneksel artan oranlı vergi sistemlerinden daha progresif olmalarının mümkün de olabileceğine ilişkin kanıtlar bulunmaktadır.²⁶

Ayrıntıları Tablo 2’de görüldüğü üzere, düz oranlı vergi reformları 2004’te Estonya ve Litvanya’da başlayarak hemen tamamı geçiş ekonomisi olan ülkelerde yayılmaya başlamıştır. Özellikle Doğu Avrupa, Baltık, Balkan ülkelerinde ve iki Orta Asya ülkesinde (Kırgızistan ve Kazakistan) düz oranlı vergi reformu yapılmıştır.

7. Sonuç

Geçiş ekonomilerinde mali performans ve kamu maliyesi reformları her ne kadar belirli ortaklıkları paylaşılsa da ülkeler ve ülke grupları arasında önemli farklılıkları da barındırmaktadır. Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleri ile bazı Balkan ülkeleri AB üyelik süreci içerisinde mali reformlara yeni dinamikler eklemiştir. Eski Sovyetler sistemi ile sıkı mali-siyasal entegrasyon içinde olmuş Orta Asya ülkeleri ve Eski Yugoslavya ile benzer bütünleşme içerisinde bulunmuş Balkan ülkeleri mali reformlar açısından bazı dezavantajları paylaşmışlardır. Bu ülkelerde mali yönetim deneyiminin eksikliği önemli bir sorun oluşturmuştur. Üstelik Orta Asya ülkelerinin ulusal ekonomi ve kurumsal ekonomik yapılar yaratma çabası geçiş sürecinde tüm reform çabalarını etkilemiştir.

Geçiş ekonomilerinde mali performans üç ana dönemde değerlendirilebilir. Geçişin ilk yıllarında hemen tüm ülkelerde yaşanan ekonomik bunalım mali göstergelere de önemli ölçüde yansımış, sosyalist sistemle sıkı mali transfer ilişkisindeki ülkeler bağımsızlık döneminin ilk yıllarında mali açıdan daha fazla etkilenmişlerdir. 1990’ların ikinci yarısından itibaren özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde belirli bir toparlanma görülürse de 1998 Rusya krizi tüm geçiş ülkelerini ama özellikle Rusya ile sıkı ticari ilişkiler içinde olan OAA ülkelerini mali açıklar ve borç dinamikleri açısından olumsuz etkilemiştir. 2001 sonrası dönemde OAA ülkeleri önemli bir toparlanma göstermektedir ve 2000’lerin ortalarından itibaren özellikle mali açıklar ve mali sürdürülebilirlik açısından diğer

²⁵ Pablo Saavedra, “Flat Income Tax Reforms”, *Fiscal Policy and Economic Growth: Lessons for Eastern Europe and Central Asia*, Cherly Gray et al. (eds), Washington D.C., The World Bank, 2007, p. 254.

²⁶ Cherly Gray, *ibid*, p. 15.

ülkelere yakın performans ortaya koymaya başlamışlardır. Bu üç dönem dışında DAB ve bazı Balkan ülkeleri için 2004 sonrası AB üyeliği yeni bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Mali uyumlaştırma birçok ülkede kamu harcamalarının daraltılması ile sağlanmışsa da hızlı büyüyen bazı ülkelerde (Azerbaycan, Kazakistan gibi) 2000'lerin ortalarından itibaren kamu harcamalarında belirli ölçülerde artış görülmektedir. Düşük gelir grubundaki OAA ülkeleri (Kırgızistan, Tacikistan), doğal kaynaklar ve ihracat açısından da dezavantajlı olduklarından kamu kesimi açıkları ve borçların sürdürülebilirliği açısından hala sorunludurlar. Diğer yandan OAA ülkeleri için bir başka sorun vergi sisteminin kurumsallaşmasındaki problemler ve kamu gelirlerinin yetersizliğidir. Bu ülkelerde bundan sonraki reform süreci kamu harcamalarının boyutunu ayarlamanın ötesinde güçlü devlet kurumları inşa etmeye, mali yapıları, harcama-bütçe prosedürlerini ve vergi sistemini kurumsallaştırmaya yönelik olmalıdır. DAB ülkelerinde ise önemli harcama indirimlerine rağmen devlet hala önemli büyüklüklerde ve özellikle sosyal güvenlik ve sosyal yardımlar alanında harcamaların azaltılması uzun reform sürecine rağmen istenen düzeyde gerçekleştirilememiştir.

KAYNAKÇA

- Alm, James and Raul A. Barreto. "The Size, Nature, and Causes of Budget Deficits in Developing Countries", *Budget Deficits and Debt: A Global Perspective*, Westport, Praeger, 1999.
- Asian Development Bank. *Asian Development Outlook*, Philippines, 2009.
- Çevik, Savaş ve Erol Turan. "Devletin Kurumsal Dönüşümü: Orta Asya Ülkeleri Perspektifinden", *Bilig*, Sayı: 41, Bahar 2007.
- EBRD. *Economic Statistics and Forecasts*, 2009 [www.ebrd.org], Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2009.
- Fukuyama, Francis. *Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*, çeviren: Devrim Çetinkasap, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Gray, Cherly. "Fiscal Policy and Economic Growth in Europe and Central Asia: An Overview", *Fiscal Policy and Economic Growth: Lessons for Eastern Europe and Central Asia*, Cherly Gray et al. (eds), Washington D.C., The World Bank, 2007.
- Keen, Michael Yitae Kim and Ricardo Varsano. "The 'Flat Tax'es: Principles and Experience", *International Tax and Public Finance*, Vol. 15/6, December 2008, pp. 712-751.
- Kopits, George. "The Political Economy of Fiscal Reform in Central and Eastern Europe", *OECD Journal on Budgeting*, C. 2008/3, 2008.
- Lane, Tracey. "Public Finance Systems in Transition Economies", *Fiscal Policy and Economic Growth: Lessons for Eastern Europe and Central Asia*, Cherly Gray et al. (eds), Washington D.C., The World Bank, 2007.
- Lorie, Henri. "Priorities for Further Fiscal Reforms in the Commonwealth of Independent States", *IMF Working Papers*, WP/03/209, October 2003.
- Mikesell, John L. and Daniel R. Mullins. "Reforming Budget Systems in Countries of the Former Soviet Union", *Public Administration Review*, Vol. 61/5, September – October 2001.
- Newbery, David M. and Tamas Revesz. "The Evolution of the Tax Structure of a Reforming Transition Economy: Hungary 1988-98", *International Tax and Public Finance*, Vol. 7, 2000.
- Norregard, John and Tehmina S. Khan. "Tax Policy: Recent Trends and Coming Challenges", *IMF Working Papers*, WP/07/274, December 2007.
- OECD. *Central Government Debt: Statistical Year Book 1997-2006*, OECD, Paris, 2007.

- OECD. *OECD Economic Outlook*, Vol. 28/1, No: 83, OECD, Paris, 2008.
- Purfield, Catriona. "Fiscal Adjustment in Transition: Evidence from the 1990s", *Emerging Market Finance and Trade*, Vol: 39/1, January-February 2003.
- PWC. *World Tax Summaries Database*, 2009 [www.pwc.com], Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2009.
- Saavedra, Pablo. "Flat Income Tax Reforms", *Fiscal Policy and Economic Growth: Lessons for Eastern Europe and Central Asia*, Cherly Gray et al. (eds), Washington D.C., The World Bank, 2007.
- T.C. Maliye Bakanlığı, Bütçe Mali Kontrol Genel Müdürlüğü. *Bütçe İstatistikleri*, [www.bumko.gov.tr], Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2009.
- Tanzi, Vito and George Tsibouris. "Fiscal Reform Over Ten Years of Transition", *IMF Working Papers*, WP/00/113, June 2000.
- Trushin, Eskender and Eshref Trushin. "Basic Problems of Market Transition in Central Asia", *Central Asia and The New Global Economy*, Boris Rumer (ed.), Armonk, ME Sharpe Inc., 2000.
- Varoudakis, Aristomene. "Do Public Finance Systems Matter for Growth", *Fiscal Policy and Economic Growth: Lessons for Eastern Europe and Central Asia*, Cherly Gray et al. (eds), Washington D.C., The World Bank, 2007.
- Vazques, Jorge Martinez and Robert McNab. "The Tax Reform Experiment in Transitional Countries", *National Tax Journal*, Vol: 53/3, June 2000.
- World Bank. *World Development Indicators Database*, 2009, [www.worldbank.org], Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2009 population's growth values concentrate more and more as GDPPC is lowered.

SSCB Dış Ticaret Rejiminden Rusya Federasyonu Dış Ticaret Rejimine Geçiş, Dış Ticaret Rejiminin Yapılandırılması, 1992-1996

Ali BAŞARAN¹

Özet

Sovyet dış ticaret rejiminin anlaşılması, Rusya Federasyonu dış ticaret rejimine geçişin ve RF dış ticaret rejiminin inşasının anlaşılması için bir zorunluluktur. Sovyet dış ticaret düzeni devlet eliyle kuruldu ve işletildi. Dış ticarete devlet tekeli Sovyetler Birliği kurulmadan önce başladı. Yeni İktisâdi Politika (YEP) yıllarında bile, özel teşebbüs dış ticaretin dışında tutuldu. Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında SSCB’de dış ticaretin GSYİH’ya oranının oldukça düşük seviyede seyrettiği görülür. SSCB, dış ticaretin iç iktisâdi yapıya tesirini ortadan kaldıracak önlemleri aldığı için, bu tesir oldukça sınırlı kaldı. Bu makalede, Sovyet dış ticaret rejimi, Mihail Sergiyeviç Gorbaçov döneminde Sovyet dış ticaret rejiminin çözülmesi, Boris Nikoloviç Yeltsin döneminin ilk yıllarında yeni bir dış ticaret düzeninin kurulması ele alınmakta, Yeltsin döneminde dış ticaretin hızlıca devlet kısıtlamalarından kurtarılarak serbest ticarete dönüştürülmesi seyri açıklığa kavuşturulmaktadır.

Anahtar kelimeler: *SSCB, Rusya Federasyonu, dış ticaret politikaları, ihracat, ithalat.*

¹ Ankara Üniversitesi Beyazarı Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi, basaran@ankara.edu.tr

Transition from Foreign Trade Regime of USSR to Foreign Trade Regime of Russian Federation, Construction of RF Foreign Trade Regime, 1992-1996

Abstract

Understanding of Soviet Foreign Trade regime is compulsory for understanding of transition to Russian Federation Foreign Trade Regime. Soviet foreign trade regime was formed and conducted by state hand. The state monopoly in foreign trade is older than the Soviet Union. Even in the NEP period, private enterprise was firmly kept out in foreign trade. The proportion of foreign trade in GDP was low throughout Soviet era compared to the West. Some measures were taken to limit the influence of foreign trade to domestic economic structure. Consequently, the influence of foreign trade was very limited. Soviet foreign trade regime and how the foreign trade regime with Mikhail Sergeevich Gorbachev pulled out, how new foreign trade regime constructed in the beginning years of Boris Nikolayevich Yeltsin was examined in the article. Restrictions and the elimination of restrictions of foreign trade in domestic level, briefly the elimination of foreign trade monopoly; moreover commercial opening to the external world is the main topic of the article. Between 1992 and 1996 foreign trade was transformed quickly from state control to free trade.

Keywords: *USSR, Russian Federation, foreign trade policies, export, import.*

Giriş

1991 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden mezun olduğumda Sovyet iktisâdi düzeni hakkında pek fazla bilgim yoktu. Türkiye'de, "uygulanırken öğretilmeyen Sovyet iktisâdi düzenini ve buna eklemli dış iktisâdi ilişkiler rejimini bugün öğrenmenin, ya da bu konuda yazmanın bir anlamı, önemi var mı?" sorusu gelebilir akla. Buna üç cevap verebilirim:

İlki benim, ikincisi Menshikov'un, üçüncüsü Gorbaçov'un... İlki; 1992 sonrasında Türkiye'nin dış ticaretinde ilk 10 ülke arasına Rusya Federasyonu'nun girmesinin nedeni, SSCB uygulamaları bilinmeden anlaşılabilir. İkincisi; RF kapitalizmi, sosyalist bir toplum ve merkezi plânlı bir ekonomi rejimi temellerine dayalı olarak inşa edildi. Bu nedenle sosyalist toplumu ve merkezi plânlı ekonomiyi bilmek gerekir. Menshikov, bunu şöyle açıklıyor: 20'nci yüzyılda kapitalizm Rusya'yı üç farklı vesileyle ziyaret etti. İlki; Çarlık monarşisindeydi, o sırada sanayi patladı ve kapitalist yerel reform Başbakan Pyotr Stolypin tarafından desteklendi. Ülkenin çoğu büyük ölçüde az gelişmiş ve geri kalmışken, büyük tekelci firmalar ve bankalar türedi ve daha modern bir kapitalist devletin temellerini hazırlamaya başladılar.²

"Bu Rus kapitalizmi 1917 Bolşevik Devrimi tarafından ortadan kaldırıldı. Devrimin ilk yıllarında hemen hemen tam olarak, en azından kentlerde millileştirmeye sadık kalındı. 1920 başlarında iç savaşın sona ermesiyle birlikte, Vladimir Lenin kapitalizmin yeni ve sınırlı bir türünü işlerliğe koydu. Lenin inanıyordu ki, bu kapitalizm türü, sosyalizm tamamen hâkimiyete hazır oluncaya kadar, geçici olarak ekonomik düzelmeye yardım edecekti. Yeni Ekonomi Politikasıyla (YEP) deneme birkaç yıl sonra sona erdi ve 1920'lerin sonlarına doğru Jozef Stalin tarafından bir kenara itildi. 1980'li yılların sonlarına kadar kapitalizm veya hiçbir şekilde özel teşebbüs resmen tanınmadı-üzerinden bir yarım yüzyıldan fazla zaman geçti."³

1990'ların RF kapitalizmi bu nedenle, en azından dış görünüş itibariyle, bu yüzyılın evvelki iki kapitalist deneyiminin derin veya belirgin köklerine sahip olmaksızın ortaya çıktı. Evvelki kapitalist sınıfların temsilcileri, komünist rejim altında fizikî olarak hayatta kalsalar da, büyük ölçüde sahneden çekildiler. Buna göre Rusya Federasyonu kapitalizmi çelişkili olarak, tamamen -hem objektif hem subjektif- sosyalist bir toplum ve merkezi

² Stanislav Menshikov, "Russian Capitalism Today", *Monthly Review*, July-August 1999, p. 81.

³ *Ibid*, p. 81.

planlı bir ekonomi altındaki temellere dayanıyor.⁴ Yani Menshikov'a göre, yeni Rusya Federasyonu kapitalizmini anlamak için SSCB ekonomisini bilmek gerekiyor.

Gorbaçov da 1990'lı yılların ortalarında olup bitenin kaynağını SSCB'de buluyor:

“Ne oluyor şu anda Rusya’da; neler olup bitiyor? Perestroyka politikasının sonucu mu bu olanlar, yoksa başka politikaların sonuçları mı? Elbette bugün açıkça şunu söylemek zorundayım ki Rusya’daki bugünkü durum, Yeltsin’in politikalarıyla doğrudan ilgili değil. Ama yine de onunla olan bağı çok fazla. Niye doğrudan ilgili değil? Çünkü bugünkü durumun kökenleri ta Stalin dönemine, totaliter döneme, emir-komuta zincirinin uygulandığı döneme dayanıyor. Ülkemiz böyle bir dönemden geçti ve böyle koşulları yaşadı; yürütülen komünist model ne yazık ki bizi çıkmaz sokağa götürdü. Daha sonra reformlar başladı perestroykayla birlikte.”⁵

1. SSCB Devrinde Dış Ticaret Politikası

1987’ye kadar Sovyet ekonomisi merkezi plânlıydı, üretim ve yatırımın %90’dan fazlası doğrudan devlet kontrolü altındaydı. Merkezi otoritelerce yapılan plân, üretim hedeflerini ortaya koyar ve ulusal ekonomik plânın yerine getirilmesi için hayatî olduğu kabul edilen çoğu ürünlerin nihâî kullanımını belirlerdi.⁶ Plânın devlet işletmeleri tarafından yerine getirilmesi, ilgili bakanlıklar tarafından gözetlenirdi.⁷

Dış ticaret, Sovyetler Birliği kurulmadan önce devlet tekeline alındı. Sovyet Hükümeti Nisan 1918’de dış ticareti millileştirdi, iç ve dış borçları ödemeyeceğini ilân etti.⁸ YEP döneminde bile, özel girişim, dış ticaretin dışında tutuldu. Dış ticarete devlet tekeli Sovyetler Birliği’ni, fiyatların dünya piyasasındaki değişiminin etkisinden tecrit etti. Dış ticaret yurtiçi ekonomiye uyumlu hale getirdi.⁹ Merkezi plânlı ekonomi devrinde dış ticaret,

⁴ *Ibid*, pp. 81-82.

⁵ Mihail Sergiyeviç Gorbaçov, *Gorbaçov Türkiye’de İstanbul ve Ankara Konferansları, 24-30 Nisan 1995*, (Haz. Ömer Çendeoğlu ve Aslihan Dinç), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 13.

⁶ Tomas J.T Balino, David S.Hoelscher and Jacop Horder, “Evolution of Monetary Policy Instruments in Russia”, *IMF Working Paper (WP/97/180)*, 1997, p. 6.

⁷ Thomas Wolf, “Russian Federation”, *Economic Review, International Monetary Fund*, Washington, D.C., 1992, p. 3.

⁸ Тимошина, Т.М. *Экономическая История Россия*, Москва, Информационно-издателский Дом Филинь Юридический Дом Юстицинформ, 2000.

⁹ Alec Nove, “The Soviet Economic System”, *Printed in Great Britain by Biddles of Guildford*, Published by the Academic Division of Unwin Hyman Ltd. 15/17 Broadwick Street, London W1V 1FP, 1986, p. 279.

iç üretim ve dağıtımla benzer ilkelerle yürütüldü. Fizikî ölçülere benzer göstergelerle ölçülen dış ticaret dengesi, iç üretim ve tüketim arasındaki fark tarafından tayin ediliyordu. Bu rejim iç üretim ve tüketimi merkezi plânlara göre dengelerdi, ihracat ve ithalat doğrudan devlet buyruklarıyla düzenlenirdi.¹⁰ Dış ticaret, Dış Ticaret Bakanlığı'nın tekelindeydi. Dış Ticaret Bakanlığı, Gosplan ve Bakanlar Konseyi kararları doğrultusunda dış ticareti yürütüyor, dış alım ve satımlar Dış Ticaret Birimleri'nce (DTB) gerçekleştiriliyordu. DTB, Dış Ticaret Bakanlığı'na bağlı faaliyetlerini sürdürüyorlarsa da malî olarak bağımsızlardı. Bir DTB, ihracat, ithalât ya da her ikisini birden gerçekleştirebilirdi. DTB'ler genelde ürün bazında kurulmuştu. Bazı DTB'ler bir ürün, alan ya da bölge ile ilgili dış ticareti gerçekleştiriyordu. Söz gelimi Amerikan Ticaret Şirketi, ABD ile ticaret işlemleri yapıyordu. Dış ticaret işlemleri yanında DTB'ler teknik ve malî hizmetlerden sorumluydular. DTB gelirleri dış ticaret hacminin bir oranı olarak hesaplanıyordu.¹¹

Dış ticaretin tahsil ve tediyelemlerini Dış Ticaret Bankası (Vneşekonbank) yerine getiriyordu. 1987'ye kadar SSCB bankacılık sistemi Gosbank ve iki ihtisas bankasından - Sberbank (Tasarruf) ve Vneşekonombank (Dış Ticaret Bankası) – oluşuyordu.¹² Dış Ticaret Bankası, geleneksel olarak Gosbank'a bağlı faaliyet gösteriyordu. Vneşekonbank, dünyadaki dövizle işlem yapan belli merkezlerle yakın iş birliği içindeydi. Vneşekonbank çok sayıda yabancı banka muhabiri yanında SSCB'ye ait yurt dışındaki bankalar vasıtasıyla da (örneğin the Moscow Narodny Bank of London) dış ticaretin yurt dışı bankacılık hizmetleri ayağını yerine getiriyordu.¹³ Bankacılık sistemi Gosplan'ın bir aracıydı, bankacılığın dış ve iç ticarete pasif bir rolü (temel olarak muhasebe rolü) vardı.¹⁴

1.1. Dış Ticaret ve Plân

SSCB'de dış ticaret, tüm iktisadî faaliyetler gibi devlet tekelindeydi. Dış ticaret SSCB ekonomisindeki diğer kalemler gibi maddî denge plânı

¹⁰ Sergei Glaziev, "The Origin of Russian Trade Policy", *Trade in the New Independent States*, Edited by Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, The International Bank of Reconstruction and Development/The World Bank, Washington, D.C.1994, p. 58.

¹¹ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *Russian and Soviet Economic Performance and Structure*, Addison-Wesley Educational Publishers, Inc., 1998, p. 177-178.

¹² Tomas J.T Balino, David S.Hoelscher and Jacop Horder, "Evolution of Monetary Policy Instruments in Russia", *IMF Working Paper (WP/97/180)*, 1997, p. 36.

¹³ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *ibid*, p. 178-179.

¹⁴ Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, "Summary and Overview of Developments Since Independence", *Trade in the New Independent States*, edited by Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, The International Bank of Reconstruction and Development/The World Bank, Washington, D.C, 1994, p. 6.

sisteminin bir parçasıydı. Plâncılar genelde ithalât ve ihracata fazlaca bağımlı kalmaktan kaçındılar. Dış ticaretin plânda dengelenmesi gerekiyordu. Hedeflenen dış ticaret üç plânla ortaya çıkartılırdı; ihracat-ithalât plânı, dış projelere malzeme ve hizmet sağlama plânı, ödemeler dengesi plânı. Bu plânlar dış ticaret yapılan ülke gruplarına göre ayrılırdı.¹⁵

Uzun dönemli plân, gerekli ithalâtın bedelini ödeyecek ihracat düzeyi için gereken şartları içermek zorundaydı. Gosplan, yabancı piyasalarla ilgili olarak Dış Ticaret Bakanlığında, ihtiyaçlar ve imkânlar hakkında Sanayi Bakanlığında elde edilen bilgilere göre gerekli hesaplamaları yapardı. Siyasî nedenler doğal olarak plânlarda göz önünde bulunduruluyordu: Meselâ, COMECON entegrasyonu hakkında veya ABD ile büyük ölçekli değişim olanak ya da isteği... Uzun dönemli plân, ihracatı artırmak için yapılacak yatırımları içermeliydi ya da çeşitli türdeki makineler, gıda maddesi, malzemeler için yabancı kredi gerekiyordu.¹⁶ Toplam dış ticarete COMECON'un payı yarından fazlaydı ve büyük oranda bu ticaret, hükümetler arası iki taraflı takas anlaşmaları temelinde yürütülüyordu. Bu takas anlaşmalarını Sovyetler Birliği dışına merkezi plân mekanizması taşıdı.¹⁷

Dış ticaret plânları ayrıntılı hedefler içerirdi. İhracat ve ithalâtın bölgelere dağılımı, her teşkilâtın (bakanlıklar ve DTB) vazifeleri ve teslim listesi ihracat-ithalât plânında yer alırdı. Dış Ticaret Bakanlığı ödemeler dengesi plânını Maliye Bakanlığı ile birlikte hazırlardı. Mal ve hizmetlerin çeşitli tasnifleri için para türlerine göre,-özellikle uluslararası kabul gören paralar ve transfer edilebilir Ruble olarak- ödemeler ve tahsilâtlar plânda gösterilirdi. Ölçü aracı olarak kullanılan transfer edilebilir Rublenin, (valuta ruble) yurt içinde kullanılan ruble kıymeti ile çok az bir bağlantısı vardı. Ödemeler dengesi plânına ek olarak, Maliye Bakanlığı, Gosplan ve Vneşekonbank tarafından hazırlanan sermaye plânı, yıllık borçları ve alacakları derleyip toplardı.¹⁸ 1990 öncesine kadar Sovyetler Birliği'nde döviz piyasası yoktu. 1990'da bankaların dövizle işlem yapmalarına ve yabancı para mevduatı kabul etmelerine müsaade edildi.¹⁹

DTB mekanizması; iç üretici veya tüketiciler ile dış dünyayı birbirine bağlayan bir mekanizma idi. Bu mekanizmada yer almak tamamıyla devletin takdiri idi. DTB'lere müsaade edilen ihraç ürünlerini, iç üreticilerden iç ruble

¹⁵ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *ibid*, p. 179.

¹⁶ Alec Nove, *ibid*, p. 279.

¹⁷ Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, *ibid*, p. 6-7.

¹⁸ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *ibid*, p. 179.

¹⁹ Tomas J.T. Balino, David S. Hoelscher and Jacop Horder, "Evolution of Monetary Policy Instruments in Russia", *IMF Working Paper (WP/97/180)*, 1997, p. 36.

fiyatlarından satın alıyorlar ve bu ürünleri dış piyasalarda alıcılara uzlaşılabilir fiyatlardan (genellikle dünya piyasa fiyatları) satıyorlardı. COMECON ülkeleri arasındaki ticarete, valuta ruble kullanılıyordu. İthalatta ise bir DTB, bir malı dış piyasadan satıcı ile uzlaşılabilir fiyattan satın alıyor; fakat iç tüketiciler bu ithal edilen mallar için iç ruble fiyatını ödüyorlardı. Bu alışverişlerin malî yönü Dış Ticaret Bakanlığı ile beraber, dış ticaretle ilgili çeşitli malî organların sorumluluğu altındaydı. Eğer ithal edilen ürünler iç fiyatlardan satılırsa, bu da DTB'nin ödediği fiyattan daha yüksekse, aradaki artı fark devlet bütçesine gelir kaydedilirdi. 1970 sonlarında artı fark devlet gelirlerinin %10'unu teşkil ediyordu.²⁰

1.2. Dış Ticaret Politikaları

SSCB'nin dış ticaret hacmi, GSYİH'sına bölününce, çıkan sonuca bakılarak SSCB'nin kasıtlı olarak ticaretten kaçınma politikası takip ettiği sıkça iddia edilirdi. Çünkü oranlama sonucu piyasa ekonomilerine göre oldukça küçüktü. Çeşitli etkenler (doğal kaynaklar gibi) bu tür farklılıkları açıklasa da başka sebepler vardı.

Öncelikle, Marksist-Leninist düşünce dünyası, uluslararası ticaretin muhtemel faydaları hususundaki geleneksel Batı savlarını, özellikle karşılaştırmalı üstünlükler fikrini reddeder. Bu tutum tuhaf değildi. Çoğu Batı iktisâdi yasası plânlamaya uygulanamayınca reddedildi. Özellikle Batı piyasaları düzensiz dalgalanmalara maruz kaldıkça, dışa açık ekonominin Sovyet iktisâdi başarısını tehlikeye atabileceği düşünüldü. Ticaretten kaçınmada ikinci önemli etken, Sovyetlerin düşman kapitalist kuşatma algılaması idi. Siyasî hâdiseler bu görüşünü kuvvetlendirdi. Batı, Sovyet rejimine düşmandı ve kısıtlama, ambargo gibi tutumlar takınacaktı.²¹ Üçüncü önemli etken, Sovyetler Birliği'nin kendisini, dünya piyasa ekonomisinin olumsuz olarak gördüğü taraflarından yalıtma arzusu idi. Özellikle enflasyon ve işsizlik gibi “şeytan”lardan, bunları ileten mekanizma devre dışı bırakılarak kaçınılabileceği savunuldu. Dördüncü etken, SSCB dış ticaret politikaları tamamen farklıydı. Sovyet iç üretici ve tüketicileri, dünya yüzeyindeki diğer üretici ve tüketicilerden tecrit edilmişlerdi. Dış ticaret örgütlenmesinin, ticareti epeyce sınırlandıracağı da savunuluyordu. Sovyet üreticileri dünya piyasalarından soyutlandığından dış piyasalar hakkında bilgi temin etmeleri oldukça güçtü; böyle olunca da rekabet şansları azaldı. Son olarak, plânlı dönemin ilk yıllarında yaşanan olaylar, Sovyet dış ticaret politikaları üzerinde oldukça güçlü etki bıraktı. Büyük çöküntü sırasında,

²⁰ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *ibid*, p. 179.

²¹ *Ibid*, p.180.

ticaret hadleri, Sovyetler Birliđi aleyhine değişti. Bundan dolayı 1930'lar başında Sovyet dış ticaret hacminin Sovyet i üretimine oranı aniden dūřtu. Ayrıca özellikle ticaretin finansmanı da başka bir etkendi.²²

1.3. Dış Ticarete İ Engeller

Sovyet i fiyat sistemi, dūnya piyasa fiyatlarından keskin hatlarla tecrit edilmişti. Örneđin, 1973-1974'teki petrol ve çođu diğer maddelerin dūnya fiyatlarındaki devasa artışına rağmen 1982'ye kadar bu kalemlerin i fiyatları yeterince artırılmadı. Sovyet ithalât ve ihracatı, resmi istatistiklerde ruble kıymetiyle (bunlar “dış ticaret” ya da “valuta” rublelerdir) görünüyorken istatistiklerdeki rublelerin i ruble fiyatları ile katiyen alâkası yoktu.²³

Konvertibl olmayan ruble ile bir arada keyfi fiyatlama mekanizmasının anlamı; dış ticaret fiyatlarının ne yurtiçi ekonomide ne de dūnya ekonomisinde nispi kıtlıklara işaret edememesiydi. Bunun mühim birkaç neticesi vardı: İlkin, bir dış ticaret kararının muhtemel fayda veya zararını tayin etmeye yarayacak müşterek bir ölçüt yoktu. Dış ticaretin avantajlı mı yoksa dezavantajlı mı; Sovyet ekonomisi için yararlı mı, zararlı mı olduğuna karar vermek imkânsızdı. Bu durumun anlamı ülkenin uluslararası uzmanlaşmadan sağlayacağı kazançların bilinmemesiydi. Örneđin Sovyet makineleri ile Bulgar tüketim malları ticareti epeyce kazançlı olsa bile, bu kazancı Sovyet fiyat ve maliyet düzenlemeleri sebebiyle görmek, tespit etmek imkânsızdı. Bu durumda uluslararası uzmanlaşmadan elde edilecek kazançlar, Sovyet tecrübesinde genel olarak ortaya çıkmadı. İkincisi, rasyonel ticari kararlar almak için uluslararası ödemelerde kabul gören bir paranın bulunmaması nedeniyle, Sovyet ticareti büyük oranda iki taraflı veya takas anlaşmaları ile gerçekleştiriliyordu. Bu tür işlemler, oldukça hantal ve yavaş yürüyor, ticareti sınırlandırılıyordu. Sovyet yetkilileri bu mahzurları yenmek, ithalât ve ihracatı rasyonel bir temel üzerinde değerlendirmek için dış ticaret etkinlik endekslerini (DTEE) geliştirdiler. Bu endeksler, 1960'larda COMECON ülkeleri arasında potansiyel ihraç ve ithal ürünlerin i ve dış maliyetlerinin oranını hesaplamaya yarayacak cetvelleri hazırlamak için kullanıldı. Üçüncüsü, Sovyet dış ticaretinin büyümesine bir diğer önemli i engel, ticaret açıklarını kapatmak için uygun ödeme düzenlemeleri tasarlanmanın zorluğuydu. Mal ve hizmet bedeli ödemelerinde konvertibl olmayan bir para kullanıldığı için her dış ticaret tarafıyla ticaret dengelenmek zorundaydı. Cari işlemler açığı verilen ülkeye ödemeler, konvertibl bir para, altın veya kredi anlaşmaları ile yapılıyordu.²⁴

²² *Ibid*, p. 180.

²³ Alec Nove, *ibid*, p. 281.

²⁴ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *ibid*, p. 181.

1.4. İktisâdi Birliktelik Sorunları

SSCB, 25 Ocak 1949'da COMECON'u kurarak Doğu Avrupa ile iktisâdi entegrasyonu pekiştirmeyi denedi. Plânlı Doğu Avrupa sosyalist sistemleri ile SSCB, aralarında üretim ve ticarete uzmanlaşarak entegrasyonu sağlama niyetindeydi. SSCB'nin COMECON üyeleriyle ticareti yıllık dış ticaretinin %50'sinden fazla idi. Buna karşın, çok çeşitli sebeplerden dolayı sınırlı ölçüde entegrasyon sağlandı. İlkın, entegrasyon için yapılan iktisadi ve siyasi baskıya rağmen, Doğu Avrupa ülkeleri iktisadi bağımsızlıklarını kaybetmekten korkuyorlardı. Bu çerçevede sanayide çeşitlilik ve ağır sanayi dâhil, kendi ekonomilerini geliştirme stratejisi izlediler. COMECON anlaşması üye ülkeler üzerinde uluslararası bir otorite öngörmüyordu, ülkelerin veto hakkı vardı. İkincisi, koordinasyon için tedbir alınsa da bir entegrasyon planı yoktu. Sadece ortak ölçü cetvelleri (müşterek maliyetler gibi) belirlemek için adımlar atıldı, ama bir ortak para birimi var olmadı. COMECON üyeleri arasında benzer plân ve fiyat mekanizmaları olsa bile, yukarıda sözünü ettiğimiz dış ticaret engelleri yine mevcuttu. Ticaret iki taraflı anlaşmalar yoluyla yürütülüyordu. Çok taraflı bir sistem için 1964'te Uluslararası İşbirliği Bankası kuruldu. Ödemeler COMECON'a dâhil ülkeler arasında valuta ruble ile gerçekleştiriliyordu. Ticarete konvertibl para kullanım oranı çok düşüktü. Böyle olunca da COMECON ülkeleri arasında istenmeyen ürünlerin (konvertibl paralar karşılığı satılamayan) takası gerçekleştiriliyordu. COMECON ülkeleri arasında iki taraflı ticaret açıkları doğduğunda gelecek yıllar için ticaret hedefleri belirlenerek ya da istenmeyen ürünleri (konvertibl para karşılığı satılamayan) satarak denge sağlanıyordu.²⁵

COMECON ülkeleri arası ticarete fayda-maliyet ilkesi ya hiç belirleyici olmuyor ya da çok az belirleyici oluyordu. Plânlı ekonomilerde, iç fiyatlar ile nispî kıtlıklar ya da dünya fiyatları arasında bağlantı olmadığı için, iç fiyatları kullanarak ülke yararına dış ticaret kararları vermek mümkün değildi. Fiyatlar hususundaki belirsizlik dolayısıyla COMECON içi ticaretin hangi ülke/ülkelerin faydasına olduğu tartışması sürüp gidiyordu.²⁶

²⁵ *Ibid*, pp. 182-183.

²⁶ *Ibid*, p. 184.

Tablo 1: Sovyet Dış Ticaretinin Ülke Gruplarına Göre Dağılımı, 1946-1988 (% olarak)

	1946	1950	1953	1956	1959	1962	1965	1970	1975	1982	1988
Sosyalist*	54,5	81,1	83,2	75,7	75,3	70,2	68,8	65,2	56,3	54,3	65,3
COMECON	40,6	57,4	59,3	49,6	52,0	57,5	58,0	55,6	51,7	49,1	59,7
Kapitalist	45,5	18,9	6,8	24,3	24,7	29,8	31,2	34,7	43,6	45,7	34,7
Gelişmiş	38,4	15,1	14,5	16,8	15,9	18,1	19,3	21,2	31,2	31,6	23,4
Az gel.	7,1	3,8	2,3	7,5	8,8	11,7	11,9	13,5	12,4	14,1	11,3

Kaynak: Gregory, Paul R. and Robert C. Stuart. *Russian and Soviet Economic Performance and Structure*, Addison and Wesley Educational Publishers, Inc., 1998, p. 184.

1.5. Batıyla Ticaret

Batıyla ticaret sınırlıydı ve bazen ham maddelerin mamul maddelerle takası gerekirdi. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü müteakiben çarpıcı şekilde değişti.²⁷ Sovyetlerin kapitalist ülkelerle ticareti II. Dünya Savaşı sonrasında artış gösterdi; 1959'da ~% 25 iken, 1988'de ~% 35'e çıktı. Sovyetler Birliğinin sosyalist ülkelerle ticaretinde düşme eğilimi 1980'den sonra arttı. 1970 ve 1980'lerdeki ticaret eğilimleri dünya petrol piyasasındaki önemli değişimden ve Sovyet tarafının teknoloji ithalâtına bağımlılığa isteksizliğinden etkilendi. 1980 ortalarında Sovyetler Birliği'nin konvertibl paralarla gerçekleştirdiği dış ticaret hacmi 50 milyar USD civarındaydı. Konvertibl para karşılığı ticaretin büyük kısmı gelişmiş kapitalist ülkelerle; özellikle Batı Almanya, Fransa, İtalya ve Japonya bu ülkeler arasındaydı. 1980'lerde Sovyetlerin konvertibl para karşılığı gerçekleştirdiği ihracatında petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz ve askeri malzeme büyük yer tutuyordu. Makine, teçhizat ve kimyasalların ihracattaki payı daha azdı. Dış ticaretin ithalât tarafında ise, tarım ürünleri, konvertibl para karşılığında ithal edilen ürünlerin 1/3'ünü teşkil ediyordu. Geri kalan 2/3'ü ise makine ve teçhizat, kimyasallar, metaller ve yakıtlardan oluşuyordu. Sovyetlerin artan yüksek teknoloji ve tahıl ürünleri ithalâtı bedellerini ödemek için, ihracatını artırması gerekliliği üzerinde duruluyordu.²⁸

Sovyetlerin az gelişmiş ülkelerle ticareti 1950'lerde oldukça düşük seviyede; AGÜ'in Sovyet dış ticaretindeki payı % 11-14 arasında salındı; 1980'lerde bu oran % 11 civarında gerçekleşti. SSCB'nin AGÜ'lerle dış ticaretinde Asya başta gelen kıta, Hindistan başta gelen ülkeydi. Afrika ikinci, Lâtin Amerika üçüncü sıradaydı. Arjantin tarım ürünlerinde

²⁷ The Economist Intelligence Unit, *Country Profile*, 1999-2000, p. 37.

²⁸ Paul R. Gregory and Robert C. Stuart, *ibid*, pp. 184-185.

SSCB'nin önemli ticaret tarafıydı. Sovyetler Birliği OPEC'ten tekrar ihraç etmek üzere petrol aldığından Orta Doğu, Sovyet dış ticaretinde önemli bir yer tutuyordu. SSCB, Az Gelişmiş Ülkelere yakıt ve makine ihraç ediyor ve yiyecek maddeleri satın alıyordu.²⁹

1.6. Dış Ticaret Dengesi

Kâğıt üzerinde idarî komuta ekonomileri ödemeler dengesi sorunu yoktu. Dış ticaret plânı, uluslararası ödemeler dengesini içeren bir plân da içeriyordu. Eğer öngörülen konvertibl para tahsilatı, ödemeleri karşılamaya yetmez ise, ticaret dengesine ulaşmak için öngörülen ithalât azaltılır ve/veya ihracat artırılırdı. COMECON içi ticarete, iki taraflı dengeleme dolayısıyla, ödemeler dengesi problemi genel olarak yaşanmıyordu. Ödemeler dengesi problemi daha çok konvertibl para ödemelerinde yaşanıyordu. Batı ile dış ticaret açık veriyordu. Doğu Bloğu ülkeleri mamulleri, Batı piyasalarında kalite ve servis yeterliliği problemleriyle karşılaşıyordu.³⁰

1970 başlarında Batı ile ticaret dengesinde iyileşmeler yaşandı. 1970'lerde ve 1980'lerin başında hammadde fiyatlarındaki artış sayesinde SSCB ihraç ettiği ürünler karşılığında konvertibl para kazanımını artırdı. Batı Avrupa ülke hükümetleri, işletmelerin Doğu Avrupa pazarlarına girmeleri için kredi garantileri vermeye razı olunca 1975-80 arasında Doğu Avrupa'nın konvertibl para borçları arttı. Batı ekonomilerindeki daralma ve karşılıklı yumuşama (detant) politikası, borçların artmasına neden oldu. Verilen bu borçların konvertibl para olarak geri ödenmesinde sorunlar yaşandı. 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında yaşanan dünya ekonomisindeki daralma, uluslararası borç alış verişini olumsuz etkiledi. Doğu Avrupa ekonomileri neden ihraç sıkıntılarıyla karşılaştılar? Sorunun büyük bölümü, özellikle imalât sanayi malları ile ilgili olanlar, dış ticaretin örgütlenmesiyle açıklanabilir: Sosyalist üreticiler ile Batı tüketicileri arasında iletişim sınırlıydı. Sosyalist işletmeler ihracat için üretime, özellikle yedek parça ihracına isteksizdi. Doğu Avrupa hükümetleri, Batı hükümetlerinin sosyalist ülke ihracatına karşı tutum sergilediklerini savunuyorlardı.³¹

²⁹ *Ibid*, p. 185.

³⁰ *Ibid*, p. 185.

³¹ *Ibid*, pp. 185-186.

Tablo 2: Dış Ticaret, (yıllık ortalama % değişim)

	1986-89	1986	1987	1988	1989
İhracat hacmi	4,5	10,0	3,3	4,8	-
COMECON	1,7	3,9	0,9	-	1,9
Sosyalist harici ¹	6,5	15,5	6,0	6,3	-1,0
İthalat hacmi	1,3	-6,0	-1,6	4,0	9,3
COMECON	1,0	0,7	1,5	-	2,0
Sosyalist harici	1,8	-14,3	-2,3	8,6	18,5
Ticaret Hadleri	-5,2	-10,5	-2,0	-9,0	1,1
COMECON	-3,7	1,9	-5,6	-6,3	-4,5
Sosyalist harici	-6,4	-22,4	7,8	-11,2	3,3

¹ Sosyalist harici ülkeler: COMECON, Çin Halk Cumhuriyeti, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Yugoslavya haricindeki tüm ülkeler.

Kaynak: *The Economy of The USSR*, 50.

1.7. SSCB'nin Dış Borcu

Sanayileşmiş Batı'dan Sovyet ithalâtı artışı iki alanda yoğunlaştı: Sovyet ekonomisinin teknolojik ihtiyaçlarını desteklemek için sanayi malları ve hizmetleri ile tarımda verimlilik artışını ateşlemek ve beklenmeyen hasatları dengelemek için tarımsal mallar-büyük ölçüde tahıl ve gübre-. SSCB'nin konvertibl para karşılığı ithalâtı 1970'lerde hızla arttı; konvertibl para karşılığı ithalat toplamında USD'nin payı 1980'ler başında zirveye ulaştı ve ondan sonra 1980'ler ortaları boyunca geriledi. SSCB'nin konvertibl para karşılığı ihracatı bir süre yatay seyrettikten sonra 1980 ortalarında gerilerken Sovyet brüt borçları oldukça arttı. 1975'te 12,5 milyar USD olan brüt borç, 1980'ler başında 22 milyar USD'a, 1980'ler ortalarında kadar 38 milyar USD'ye, ve 1989'da ise 47,8 milyar USD'ye yükseldi.³²

Sovyet konvertibl para borcu yükü iki yolla ölçülebilir. Borç yükünün yaygın ölçüsü, borç ödeme nispetidir: Konvertibl para borç ödemelerinin (faiz ve ana para ödemeleri) toplam konvertibl para kazançlarına oranı... Bu göstergeye göre, Sovyet konvertibl para borç vaziyeti 1980'ler başında endişe verici değildi. Borç yükünün ikinci ölçüsü; konvertibl para borcunun konvertibl para kazançlarına oranıydı. Bu oran 1980'de %73 iken 1985'e kadar %115'e çıktı. 1980'lerdeki Sovyet konvertibl para borcundaki artış, konvertibl para ihracat gelirlerinin azalması ve Sovyet borçlanmasının büyümesinin bir sonucuydu. Sovyetler Birliği çöktüğünde, petrol ihracatı düşüyordu, nakit kazançlar üzerinde merkezi kontrol dağılmıştı, borç yükü idare edilemez haldeydi. Sovyetler Birliği 1990'lı yıllara dış borçlarını ödeyemez halde girdi.³³ Enerji üretim ve ihracatındaki düşüş SSCB'nin kredi

³² *Ibid*, p. 186.

³³ *Ibid*, p. 186.

değerliliğindeki kötüleşmeyle beraber 1991’de ödemeler dengesi krizini doğurdu. 1991’de İktisâdi Yardım Konseyi’nin (COMECON) dağılması Sovyet işletmeleri için tedarik bağlarını daha da aksattı ve ödeme krizini depreştirdi. Sovyetler Birliği dış borç ödemesi yükümlülüğünü yerine getiremedi. Bu etkenlerin sonucu olarak Sovyet ithalatı, 1990’da 83 milyar USD’den 1991’de 45 milyar USD’ye düştü.³⁴ Kasım 1991’de SSCB Dış Devlet Borçlarına Halefiyet Anlaşması’nda belirtilen SSCB’nin dış borcu 81 milyar USD idi.³⁵ SSCB çöktüğünde Rusya 104 milyar USD dış borç yükümlülüğünü kabul etti.³⁶

Tablo 3: RF’na Devrolan SSCB Dış Borçları (milyar USD, 1998 sonu)

Sovyet devri	Paris Kulübü	40.0
	COMECON	14.7
	Diğer resmi borç verenler	4.7
	Ticari borç verenler (Çoğunluğu Londra Kulübü)	35.2
	Maliye Bakanlığı	7.6
	Diğer	0.5
	Toplam	102.8

Kaynak: <http://www.springerlink.com/content/g4287811p2l74644/fulltext.pdf>, Erişim: 07.8.2009.

Tablo 4: Dış Borç ve Rezervler (milyar USD)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990 (personel çıkarsamaları) ¹
Dış borç ²	28.9	31.4	39.2	43.0	54.0	52.2
Kısa vadeli olanlar	6.9	7.4	8.6	11.2	17.7	10.0
Dış borç ödemesi ³	-	7.8	8.8	8.2	9.4	13.4
(Mal ve hizmetlerin oranı) ⁴	(-)	(27.7)	(26.5)	(23.1)	(24.2)	(33.0)
Yabancı para rezervleri ⁵	12.9	14.7	14.1	15.3	14.7	5.1

¹ Haziran 1990.

² Vneshekonombankın imzaladığı veya garanti verdiği borçlar.

³ Vneshekonombankın imzaladığı veya garanti verdiği borçlardan toplam borç ödemeleri, kısa dönemli ödemeler hariç.

⁴ Konvertibl paralarla.

⁵ BIS verileri 1990’nı içermiyor, 1990 personel çıkarsamaları.

Kaynak: *The Economy of the USSR*, p. 50.

³⁴ Peter Mieszkowski and Ronald Sligo. “Economic Change in Russia: 1985-1995”, *Problems of Post-Communism*, May/June 1996, Vol. 43, No: 3, p. 3.

³⁵ Andrei L. Kostin, “External Debt”, *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998, pp. 9-10.

³⁶ Vladimir L. Kvint and Jacqueline E Gallus, “Russian Federation Opportunities and Risks for Foreign Investors”, *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998, pp. 1-9.

1.8. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Yabancı sermaye Çarlık Rusyasında sanayileşmeyi finanse etmekte kullanıldı; ama idarî komuta ekonomisinde bu durum gerçekleşmedi. Sovyet ekonomisinin çekmekte başarılı olduğu tek sermaye, çoğu kez yabancı bir hükümetçe kefil olunan banka kredileriydi. Pazar ekonomilerinde oldukça önemli olan dışarıdan doğrudan yabancı yatırımlar SSCB’de yoktu.

2. İktisadî Sistemin Eleştirisi ve Çöküşü, 1992-1996 Arasında Dış Ticaret

1975-1985 arası, SSCB iktisat tarihinde durgunluk yılları olarak anılır.³⁷ Uzun Brejnev’li yılları kısa süreli Çernenko ve Andropov’un genel sekreterliği takip etti. Andropov, ulusal ruh halini Brejnev döneminde artan gevşeklikten kurtarmayı, ekonomik reform ve parti içindeki çürümeye karşı sıkı bir kampanya vaat etti. Ay sonlarında, aylıklar ve ayyaşlar çalışkan bir işçiyle neredeyse aynı ücreti alıyorlardı. Andropov’un kısa iktidarında reformcular bu fikirde birleşti. Andropov iş saatlerinde barları ve saunaları taramaları için polisleri gönderiyor ve izinli olmayanları tutuklatıyordu.³⁸

Andropov’dan sonra genel sekreterliğe getirilen Gorbaçov’a göre gelenekçi Sovyet modelinde belirgin iki kusur, iktisadî gerilemenin müsebbibiydi: İlki, merkezden idarî komuta geleneği sisteminin “katı merkeziyetçiliği” idi. İkinci kusur ise, etkin çalışma güdüsünün yokluğu- iş disiplininin eksikliği idi. Gorbaçov bu kabuller temeli üzerine çözümler önerdi. Önerdiği çözümler Sovyet iktisadî sisteminin baştan aşağı yeniden yapılandırılmasını gerektiriyordu. Gorbaçov sistem içinde kalarak yeniden inşa taraftarıydı; sistemi yıkma taraftarı değildi: “Bütün bunlardan yola çıkarak şu sonuca vardım: Var olan model, totaliterdi. Bu da ülkeye dayatılmış bir modeldi; insanları bağlıyor zincire vuruyordu ve biz, bu zinciri çözmek zorundaydık. Ben, yıkma taraftarı değildim, zincirleri çözmeye taraftarıydım. Bu çözmeye sürecinin nasıl geliştiğini biliyordunuz. Ne var ki, o süreci kontrol altında tutamadım.”³⁹

“Gorbaçov hükümetinin ilk çabaları; gevşek çalışma gayreti, rüşvet ve sarhoşluğa karşı kampanya üzerine kuruluydu.⁴⁰ 1986’nın güzünde Gorbaçov bir ücret reformu başlattı; bu reform, yetenek düzeyleri arasında

³⁷ Ömer Kocaman, *The Russian Economic Transformation in the Early 1990s and Some Assessment in the West*, Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000, s. 16.

³⁸ Martin Walker, *The Waiking Giant*, Abascus, Londra, 1986, (Çev. Abdullah YILMAZ), 1995, çeviri başlığı “Parti Liderliğinde Yeni Kuşak”, s. 35-47, çevirinin yer aldığı eser *Gorbaçov’un Rusya’sı*, (Haz. Cem Akaş ve Sevin Okyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 43-44.

³⁹ Mihail Sergiyeviç Gorbaçov, *age*, s. 27.

⁴⁰ Ömer Kocaman, *age*, s. 17-18.

ödeme farklılıklarını artırarak ve mavi yakalıların ücretlerinden daha yüksek oranlarda, idarecilerin ve uzmanların maaşlarını yükselterek sanayi ücret politikasının eğilimlerini tersine çevirdi. Gorbaçov reformları dizisinin ikinci evresinin, genellikle, Gorbaçov'un Merkezi Komite Plenumu'na bir nutuk verdiğinde başladığı kabul edilir. Bu plenum 1987 Haziranı'nda iktisâdi reform sürecini ele almak üzere toplanmıştı. Bu plenumda kabul edilen en mühim vaka, 1988'de yürürlüğe girecek olan "Devlet Kuruluşları Yasası"nın benimsenmesiydi.⁴¹ Gorbaçov idaresindeki bir diğer önemli iktisâdi reform, Mayıs 1988'de gerçekleştirilen Kooperatifler Kanunuydu.⁴²

Merkezi plânlama yapısının sökülmesi, 1987'de devlet kesimini serbestleştiren Devlet Kuruluşları Yasası'nın kabulüyle başladı. Devlet kuruluşlarına, kendi başlarına ticaret yapma hakkı tanındı ve diğer geniş bir faaliyet dizisi için (araştırma ve geliştirme, emek yönetimi, verimlilik ve kârlılığı artırma) yetki verildi. Yurtdışı fiyatlar ile yurtiçi fiyatlar arasındaki devasa fark nedeniyle kaynakların kendiliğinden, aniden dışarı akması tehlikesinden korunmak ve geçişi pürüzsüz kılmak amacıyla dış ticaret işlemleri için çoklu döviz kuru ve izin belgeleri yürürlüğe kondu. Bu yeni dış ticaret rejimi, süregelen merkezi plânlama sisteminden daha karmaşık ve daha az güvenilirlikti. Çoklu döviz kuru sistemi, evvelki rejimin benzer çarpıklıklarını üretti; desteklenen malların ithalat artışı ile piyasa ve resmi kurlar arasındaki fark karaborsanın büyümesini teşvik etti.⁴³

Aralık 1988'de Bakanlar Konseyi'nden geçen "Devlet, Kooperatif ve Diğer Kuruluşların Dış Ticaret Faaliyetleri Kararı"ndan sonra özel işletmelerin çok para kazanma fırsatı fevkalâde kolaylaştı. Bundan önce tüm dış ticaret, sıkı devlet denetimi altındaydı. Bu karar, hem devlet işletmelerine hem de özel firmalara dışarıyla doğrudan ticaret yapma izni veriyse de dış ticaret üzerindeki bazı sınırlamalar kaldı; kalan sınırlamalardan biri, çoğu ürün için Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'ndan ihracat ve ithalât izin belgeleri teminiydi. 1988'deki dış ticaret kararı zengin olmak isteyenler için önemli bir vasıtaydı. Devlet denetimindeki fiyatlar, çoğu Sovyet malını, özellikle petrol ve metalleri, toplum zararına zengin olmak isteyen kimseler tarafından kullanılacak fırsatlar haline getirdi. Bu karardan sonra dış ticaret özel firmalara açıldı, ithalât ihracat şirketleri yasal kooperatifler şeklinde teşkil edildi. Bu şirketler kısmen bahsi geçen fırsatları yakalamak için faaliyete geçtiler. 3000'den fazla bu tür işletme kuruldu. Hammadde ihracatı Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'ndan izin belgesi gerektirdiğinden, izin

⁴¹ Linda C. Cook, "Social Contract and Gorbachev Reforms", *Soviet Studies*, Vol. 44, 1992, p. 6.

⁴² Ömer Kocaman, *age*, s. 21.

⁴³ Sergei Glaziev, *ibid*, p. 58.

belgeleri karşılığında memurlar rüşvet almaya başladılar. 1990-91'e kadar esasen dış dünya ile bağlantılar yoluyla zenginleşen yeni bir özel kesim türedi.⁴⁴

1987 tarihli "Kuruluşlar Yasası"nın etkisiyle 1988-89'da büyük bir bütçe açığı oluştu. 1989'da iktisâdi reformların yönü üzerine mücadelede bir yol ayrımına gelindi. 1989'da iktisâdi reform üzerindeki münakaşa iki husus üzerine yoğunlaştı: Bu münakaşa, ekonomide devletin rolünün derecesi ve üretim araçlarında kamu ya da özel mülkiyetin yeriyle ilgiliydi. 1989 ortasında iktisâdi durum ciddiye kötüleştii. İktisatçılar arasında krizlerin üstesinden gelecek usuller hakkında açık mutabakat yoktu. Hazırlanan çok sayıdaki plân/programdan birkaçından kısaca söz edelim: İlk öneriler bütünü, 1989'da ekonomik reformdan sorumlu devlet bakanı olarak atanan iktisatçı Leonid Abalkin tarafından sunuldu. Başbakan Nikolay Ruzkkov hükümeti Abalkin Plânı'nı reddetti ve Halkın Temsilcileri Kongresine Aralık 1989'da kendi programını sundu. Ciddî problemlerden sonra 1990-91'de ekonomi buhrana girdi. Ağustos 1990'da Gorbaçov ile Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Yüksek Sovyeti'nin başkanı Boris Yeltsin, yeni bir ekonomik reform plânı geliştirmeleri için bir iktisatçılar ekibi oluşturdular. Ekibin başına da Gorbaçov'un danışmanı Stanislav Şatalin ile Yeltsin'in danışmanı Grigory Yavlinsky getirildi. Bu ekip, Eylül 1990'da 500 günlük plânı açıkladı. Gorbaçov planı reddetse de, Yeltsin Rusya Cumhuriyeti Meclisi'nden onay elde etti. Haziran 1991'de Gregory Yavlinsky Harvard Üniversitesi iktisatçılarından bir grupla birlikte serbest piyasa ve özel işe geçişi hızlandıran bir başka plân önerdi. Temmuz 1991'de ekonomik plânlama yapısının sökülme süreci Gosplan ve Gosstab'ın lâğvedilmesiyle doruğa ulaştı. Onların yerine yenileri oluşturulmadı. Gorbaçov'un Ağustos 1991'de IMF ve Dünya Bankası'na üyelik müracaatı tüm dünyada şaşkınlığa yol açtı. Böylece SSCB ekonomisinin dünya kapitalist sistemine eklenme niyeti artık açıklık kazandı.⁴⁵

Eski SSCB ülkeleri, genelde federatif cumhuriyetler, egemenliklerini ilân edip Sovyet merkezi otoriteleri ile iktisâdi hakları için mücadeleye başlayınca, 1987'de Devlet Kuruluşları Yasası'yla kurulan yeni dış ticaret rejimi, 1991'de çöktü. SSCB cumhuriyetleri için dış ticaret, bağımsızlık yönünde ilerlemede çok önemliydi. Cumhuriyet otoriteleri kendi işletmeleri için izin belgeleri düzenlemeye başladılar. SSCB'nin Cumhuriyet otoriteleri yurtiçi şirketlerin fiyat farklılıklarını istismar etmelerine ve çok kârlı ihracat işlemleri yürütmelerine müsaade ettiler. Bunun karşılığında müsaade edilen

⁴⁴ Ömer Kocaman, *age*, s. 22-23.

⁴⁵ *Age*, s. 24-29.

şirketlerden yurtiçi tüketim için tüketim malları ithalâtı teslim etmeleri bekleniyordu. Ağustos 1991'deki askeri darbenin başarısızlığından sonra, bu süreç hızlandı ve Kasım 1991'de merkez ve cumhuriyet idareleri ticaret dengesini ve dış gelirlerin kontrolünü kaybettiler, sistem kaosa sürüklendi.⁴⁶

Enerji üretimindeki azalış ve ihracattaki düşüşle birlikte SSCB'nin kredi itibarındaki kötüye gidiş 1991'de ödemeler dengesi krizini doğurdu. COMECON ülkeleri arasında ticaretin 1991'de çöküşü Sovyet işletmeleri için tedarik bağlarını iyice kesintiye uğrattı ve ödeme krizini derinleştirdi. Son toplantılarını Nisan 1991'de gerçekleştiren COMECON, Ağustos 1991'den sonra tekrar, sadece tasfiye ve borçların hesaplanması için toplandı. Moskova'da bulunan dev COMECON binası özelleştirme kapsamına alınarak satıldı ve bir iş merkezine dönüştürüldü.⁴⁷

25 Aralık 1991'de SSCB'nin dağıtılmasında başrolü oynayan Yeltsin, ekonomik bir çöküntü devraldı. 1991'de GSYİH %12 düştü, bütçe açığı GSYİH'nın %26'sına ulaştı. Döviz rezervleri ise Rusya Federasyonu'nun ancak 10 saatlik ithalâtını karşılamaya yeten 60 milyon USD seviyesine kadar geriledi. 1992'de Yegor Gaidar hükümeti tarafından piyasa ekonomisine geçiş için köklü ekonomik reformlar uygulanmaya başlandı.⁴⁸ RF hükümeti iktisadî faaliyetlerin tüm alanlarını serbestleştirmeye başladı; ama yapısal engeller, özellikle de iç ve dış fiyatlar arasındaki devasa fark, bu çabaları etkisizleştirdi. Dünya piyasaları ve uluslararası rekabetten tecritle geçmiş 70 yıldan sonra, işletmelerin enerji ve hammadde fiyatlarının dünya piyasası seviyesine fırlamasına uyum sağlayamayacağı öngörüldü. Dış ticaretin hızlı serbestleştirilmesi, hükümeti korkuttu. Hükümet bu şokların maliyetinin dış ticaretten elde edilecek yararlardan daha ağır basacağı kanısına vardı. Eski SSCB cumhuriyetlerarası ticaretin kesilmesi, reformlar için ayrı bir engeldi. Eski SSCB cumhuriyetleri ile ticaret, RF dış ticaretinin yarısından fazlasına tekabül ediyordu. Eski SSCB cumhuriyetleri ile dış ticareti dünya fiyatları seviyesine yükseltmenin, cumhuriyet işletmeleri arasında SSCB devrinde oluşan bağları koparacağından duyulan kaygı nedeniyle cumhuriyetlerarası ticaret iç fiyatlardan yürütülüyordu. COMECON ticaretinin yıkılması örneği, fiyatları serbestleştirmenin doğuracağı (dünya fiyatları seviyesine çıkarmanın) tehlikenin uyarıcı bir musibeti olarak görüldü.⁴⁹

⁴⁶ Sergei Glaziev, *ibid*, p. 58.

⁴⁷ Elif Hatun Kılıçbeyli, "Rusya-AB Diyalogunda Açılımlar", Ağustos 2003, http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/08_2003_02.pdf. Erişim: 14.08.2009.

⁴⁸ Sevilay Bayar, *Rusya Federasyonu Ülke Raporu*, Ankara, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2000, s. 4.

⁴⁹ Sergei Glaziev, *ibid*, p. 58-59.

Yetkililer, hızlı serbestleştirmenin iç piyasada aşırı dış rekabete ve sermayenin dışa akmasına neden olacağından da korktular. Tüm bu nedenlerden dolayı, dış ticaretin tamamen serbestleştirilmesi aşırı tehlikeli olarak görüldü. Geçiş kolaylaştırmak için bazı kısıtlamalar ve belli kısmî düzenlemeler gerekecekti. Vergi ve vergi dışı önlemler fiyat şoklarını azaltmak için kullanılabilirdi. Para kontrolleri devasa sermaye kaçışlarından korunmak için gerekecekti. İleri teknoloji malları ihracatını finanse etmek için ihracat kredileri ve garantileri verilecekti. İthalat düzeyini sürdürebilecek ve hükümet için konvertibl para sağlayacak bir mekanizmanın kurulması şarttı.⁵⁰

Ekonomideki liberalleşme, dış ticaret yapısında da önemli değişikliklere neden oldu. Bu değişiklikler, dış ticaretin gerek yönünde, gerek kompozisyonunda çok belirgin bir şekilde kendini gösterdi. COMECON'un dağılmasından sonra RF, dış ticaretin yönünü Batı'ya çevirdi. Ruble alanının çöküşü ise Batı ile dış ticarete yeni bir ivme daha kazandırdı. RF'nin eski SSCB dışındaki ülkelerle dış ticareti, bu ülkelerle olan dış ticaretine oranla daha hızlı bir gelişme göstermekteydi.⁵¹ COMECON ülkeleri ile ticaret SSCB dış ticaretinin yaklaşık % 50'sine tekabül ediyordu. 1995'e gelindiğinde RF'nin eski COMECON ülkeleri ile ticareti % 8'e kadar geriledi.⁵²

2.1. RF Dış Ticaret Rejiminin Kuruluşu

SSCB'de Gorbaçov'la başlayan dış ticaret rejiminin değişimi RF'de Yeltsin ile devam etti. Değişim Batı uygulamaları yönünde seyretti. Değişimde Batılı danışmanlar etkili oldu. Danışmanların ve Batılı uluslararası kuruluşların önerileri büyük ölçüde yerine getirildi. Bu dönemdeki ithalat ve ihracat politikalarını ele almadan önce danışmanların önerilerine bir göz atmak gerekiyor:

Rusya iktisadi bağımsızlığının kazanılması için gerekli stratejiyi de belirlemeye yönelik ilk reform programı, 1991 Eylül-Ekim aylarında Arkhangelsk'de bulunan RSFSC Bakanlar Konseyi Devlet Daçası'nda (15'inci Daça olarak bilinir) Y. Gaidar önderliğinde A. Chubais, S. Vasiliev, K. Kagalovsky, A. Nechaev, V. Mashchits, A. Golovkov ve A. Ulyukaev'in de içinde bulunduğu bir grup tarafından, A. Shokhin, S. Glaziev, P. Aven, L. Grigoriev, A. Lopukhin, A. Vavilov ve diğerleri ile yakın işbirliğiyle hazırlandı.⁵³

⁵⁰ *Ibid*, p. 59.

⁵¹ T.C. Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *Yıllık Rapor 1995*, Moskova, Ekim 1996, s. 5.

⁵² Yevgeni Maksimoviç Primakov, (1998), "Economic Diplomacy", *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998, pp. 7-3.

⁵³ Aleksei Ulyukaev, *Reforming The Russian Economy 1991-1995*, Published by the Centre For Research Into Post-Communist Economies, 2 Lord North Street, London SW1P 3LB, Printed in Great Britain by

1991'in güzünde ileride RF hükümetinin ekonomi ve dış ticaretin serbestleşmesinde önde gelen Batılı danışmanları olacak Anders Aslund, Jeffrey Sachs ve David Lipton Moskova'ya hareket ettiler. Bu danışmanlar şok tedavinin yürütülmesinde görev aldılar. Diğer danışmanlık yapabilecek kabiliyetteki Batılı iktisatçılar Marek Dabrowski, Jacek Rostowski, Andrei Shleifer ve Richard Layard idi. Hükümet atanır atanmaz IMF, Yegor Gaidar ve diğer Rus hükümet önde gelenleri ile toplantılara başladı. IMF görevlileri hızlı tam serbestleşme (liberalizasyon, dünyaya açılma), istikrar ve özelleştirme gibi sert eylemler üzerine vurgu yaptılar. Onlar RF'nin, süregelen ekonomik sorunları çözmesi için Polonya tipi şok tedaviyi takip etmesini tavsiye ettiler.⁵⁴

Danışmanlar, ithalât üzerindeki tüm kısıtlamaların tek oranlı (tektip) bir vergi ile yer değiştirmesini önerdiler. Uzun vadede rekabetçi olması beklenen, fakat hali hazırda rekabetçi olmayan işletmeleri dış rekabetin anî şokundan korumak için tektip oranlar yerine geçiş oranları da konabilirdi. Geçiş oranları % 20, % 40 ve % 60 olabilirdi. Ürüne göre, işletmelerin ilk rekabetçiliklerinin hesabına bağlı olarak 5 ila 7 yıllık bir dönemde tedricen geçiş, oranlar teke ulaşacak şekilde, indirilmeliydi.⁵⁵

Danışmanlar yurt içi sanayii korumanın bir yolu olarak vergilerin kotalardan daha tarafsız olması gerektiğini vurguladılar. Ayrıca vergiler hükümet gelirlerinin önemli bir kaynağı olabilirdi. Ek gelir temini ya da tüketimi geriletme amacıyla birkaç metâya daha yüksek vergiler yüklenebilme imkânı vardı. Özellikle, amaç lüks malların tüketimini caydırmaksa, tüm lüks kalemlere tatbik edilecek tüketim vergisi, ister yurt içinde üretilsin ister ithal edilsin, öteki vergilerden daha yüksek oranda uygulanmalıydı. Uluslararası ticaretin yarından fazlasını ara ürünleri oluşturduğundan ithalât vergilerinin ara ürünleri fiyatlarının yükselmesi bu malları satın alıp işleyen işletmelerin maliyetlerini yükseltecekti. Yeni kurda ihracat hevesinin körlenmesinden sakınmak için önerilen, ithalât mahsurlarını giderici bir sistemin yürürlüğe konmasıydı. Şöyle ki, ihraç edilen bir üründe ithal girdi varsa, ithalât vergisi iskonto edilmeliydi.⁵⁶

Devalüasyonun iç fiyatlar üstüne etkisine ihtimam gösterilmesi ile birlikte, göz önünde tutulması gereken iki husus daha vardı: İlki, petrol ve

St Edmundsbury Press Limited, Bury St Edmunds, Suffolk, 1996, p. 11.

⁵⁴David M. Kotz and Fred Weir, *Revolution From Above: The Demise of the Soviet System*, London, Routledge, 1997, p. 168.

⁵⁵Merton J. Peck and Thomas J. Richardson, *What is to be Done? Proposals for the Soviet Transition to the Market*, New Haven, Yale University Press, 1991, p. 123.

⁵⁶Ömer Kocaman, *age*, s. 57.

gazla, ikincisi, tahıl ve nebatî yağ ile ilgiliydi. SSCB daha sonra RF, büyük bir petrol ve gaz ihracatçısı ve büyük bir tahıl ve nebatî yağ ithalâtçısıydı. Batılı uzmanların bu husustaki önerisi:

“Aile için olağanüstü mühim ekmek ve nebatî yağ gibi bazı yiyeceklerin yurt içi üretimi yanında ithalâtını da desteklemek arzuya şayan olabilir. Kaynakları ihracata yöneltecek ve önemli bir ihracat kazancı doğuracak yurtiçi enerji fiyatlarının er geç dünya düzeyine çıkışına müsaade edilse dahi -ki bunu hararetle tavsiye ettik- büyük fiyat artışlarının darbesini yurtiçi tüketiciler için yumuşatıcı geçici bir ihracat vergisine ihtiyaç olabilir.”⁵⁷

Piyasalar ticaret yoluyla yabancı piyasalara bağlandığında, iç fiyatlar arz ve talep tarafından belirlendiğinde, iç enerji fiyatlarının dünya fiyatlarına yükseleceği değerlendirilmesi yapıldı. Tekliflerinde îma edilen fiyat artışının büyüklüğü enerji tüketen kuruluşlara büyük bir şok olacaktı. Bu şoku zamana yaymak için, ham petrol, gaz ve petrol ürünlerinin ihracatı üzerine gümrük vergisi konulmasını önerdiler. Bu gümrük vergisi hükümet gelirlerini artıracak ve istikrarı kolaylaştıracaktı.⁵⁸

Batılı danışmanlar, Batı malî yardımının başarılı dönüşüm için şansın yükselmesinde önemli bir rol oynayabileceğini düşündüler. G-7 ülkeleri Batı yardımının koordinasyonunda IMF’yi önderliğe getirdi; IMF’ye RF’da verilen ana görevler, reform tedbirlerinin yürütülmesine bağlı olarak teknik yardım sağlamak ve uluslararası malî yardımın akışına yardımcı olmaktı. Maalesef IMF her iki görevi de başaramadığından, RF ekonomik dönüşüm fiyaskosuna tuz biber ekti. Dünya Bankası’na (IBRD), ekonominin, askeri üretimin dönüşümü, mali hizmetler, iletişim ve nakliyyeyi kapsayan anahtar işkollarının kayda değer şekilde yeniden yapılandırılması için fonların akmasına yardım etmesi görevi takdir edildi. Aynı zamanda Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası’na (EBRD) özel sektörün hızlı tekâmülünü destekleme görevi verildi.⁵⁹

Hükümet, ihracat ya da ithalat tahditleri arasında veya ikisinin bir karışımını yurtiçi üretim ve tüketimi korumak için seçmek zorundaydı. Makroekonomik istikrarsızlık ve iç rekabetin yokluğu ithalât kısıtlamalarının seçilmesine karşı ileri sürülen iddialardı. Fiyat kontrollerinden sonra fiyatların karmaşık artışı, ithalât tarifelerinin uygun biçimde hesaplanmasını imkânsızlaştırdı. Karar vericiler, ayrıca, ithalât kısıtlamalarının fırsatçıların ekmeğine yağ süreceğinden de çekindiler. Fırsatçılar, ithalât kısıtlamaları

⁵⁷ Merton J. Peck and Thomas J. Richardson, *ibid*, p. 127.

⁵⁸ *Ibid*, s. 36.

⁵⁹ Ömer Kocaman, *age*, s. 59.

nedeniyle ithal edecekleri ürünleri RF’da yüksek fiyatla satarak RF tüketicilerin zararına avantaj elde edeceklerdi. Dünya üzerindeki tecrübeler, ithalât kısıtları konulmasının kolay; ama kaldırılmasının çok zor olduğunu göstermişti. İthalâtçıların çıkarları yerleştikçe ithalât kısıtlarının devamı için çetin kulis yapacaklardı. İthalât kısıtları milli ekonominin rekabetçiliğine da zarar verebilirdi.⁶⁰ Bu bakış açısı ikinci seçeneğin şansını artırıyordu; enerji ve hammadde ihracatında kısıtlama... Bu seçenek kısıtlamaların kaldırılmasını önlemeye çalışacak güçlü rant gözeten topluluk kulisinin doğmasına meydan vermeden, dış rekabetten korunmayı temin ediyordu. İhracat kısıtlarıyla ihraç edilebilecek ürünler (enerji ve hammadde) yurt içinde daha ucuza satın alınabilecekti. İhracatçılar ihracat kısıtlarının kaldırılması yönünde baskıya yöneldiklerinde ise, tüketiciler genellikle ihracat kısıtlarının devamını etkin bir şekilde savunacak derecede teşkilâtlı değildiler.⁶¹

İhracat kısıtlamalarının tabii sınırları vardı; bu tabii sınırlar yapısal avantajlardan doğan getirileri aşmamalıydı. Bu sınırların yükselmesine müsaade etmeden, ihracat kısıtlamaları kârlı yürütülen ihracatı tıkamazken, enerji ve hammadde fiyatlarını nispeten düşük tutacaktı. Bu yolla, ihracat kısıtlamaları, imalât sanayinin rekabetçiliğini ilerletip aynı zamanda devlet bütçesine yarar sağlayacaktı. Eğer kısıtlamalar bu tabii sınırları aşarsa, çıkar çevreleri itiraz edecek ve kısıtlamaların azaltılması için güçlü bir tepki gösterecekti. Böylece kendiliğinden ayarlama mekanizması ihracatın önündeki tahditlerin aşırı yükselmesine engel olacaktı.⁶²

2.1.1. İthalât Rejimi

Yabancı danışmanlara (Anders Aslund, Jeffery Sacks, Andrey Shleifer, Richard Layard, Stanley Fischer) göre dış ticaretin serbestleştirilmesi RF ekonomisinin kavşak noktasıydı. Danışmanlara göre RF’ye yabancı mal girişinin artışıyla, ülke içinde tekeli güçler dizginlenecek, devlet tekelleri ve devlet kontrolleri kalkacak, piyasaya kıt tüketim malları arzı sağlanacak, serbest piyasa oluşacak, dış fiyatlar sayesinde yurtiçi piyasada fiyatlar rekabet ortamında oluşacak, fiyat rekabeti vasıtasıyla üretimde verimlilik artışı sağlanacak, yurtdışından teknoloji girişi hızlanacak, böylece halkın refahı yükselecekti.

Başkan Boris Yeltsin’in, Halk Temsilcileri Kongresi’nin 28 Ekim 1991 tarihli toplantısında yaptığı konuşma ve 15 Kasım 1991’de yayınlanan bir

⁶⁰ Sergei Glaziev, *ibid*, p. 59.

⁶¹ *Ibid*, s. 59.

⁶² *Ibid*, s. 59.

başkanlık kararı RF dış ticaretinin serbestleşmesinde önemli adımlardı. Başkanlık kararı, gerçek ve tüzel kişilerin dış iktisadî ilişkilere girmesine imkân verdi. Anılan başkanlık kararı, dış ticarete devlet tekeli etkisizleştirdi, süregelen sınırlamaları kaldırdı. İşletmeciler süregelen dış ticaret yasaklarından kurtulduklarını söylediler. SSCB'nin dağıtılması sonrasında kararın etkinliği arttı, bavul ticaretine imkân tanıdı. Bavul ticareti, 1992'de serbest piyasaya geçişle birlikte ortaya çıktı. Başlangıçta bavul ticaretine dair bir kısıtlama yoktu. RF hükümeti 1993 ve 1996'da bavul ticaretini dizginlemek için önlemler aldı; ama bunu engelleyemedi. Hükümet böyle düzensiz bir ticaret hareketini dizginleyecek güçte değildi.⁶³

RF dış ticaret rejiminin çerçevesi SSCB'nin son yıllarında şekillense de milli bir dış ticaret rejimi haline ancak 1992'de geldi. RF dış ticaret rejiminde önceki kısıtlamalar kaldırıldı, RF dış ticaret mevzuatı uluslararası normlar ve kurullarla uyumlu hale getirildi.⁶⁴ İki federal kanun RF'nin ithalât rejimini şekillendirdi: Gümrük Vergileri Kanunu ve Gümrük Kodu Kanunu. Bu kanunlar Batılı gümrük uzmanlarının yakın iş birliğiyle hazırlandı. Harmonize mal cinsleri ve kod sistemi esasına dayanan gümrük sınıflandırması 1 Ocak 1992'de yürürlüğe girdi.⁶⁵ Eski SSCB ithalât vergileri 15 Ocak 1992'de kaldırıldı. Gürcistan hariç eski SSCB cumhuriyetlerinin hepsiyle iki taraflı ticaret anlaşmaları imzalandı. Bu, imzalanan 13 anlaşmadan 11'inde 1992'de ticareti yapılacak malların hacmi belirlendi.⁶⁶

RF dış ticaret rejiminin zayıf hukukî temeli sorun oluşturuyordu. Çerçeve kanunların benimsenmesinde adalete aykırı gecikmeler yaşanırken, ithalât rejimi de sık sık, biri diğeri ile çelişik, çeşitli kurumsal düşüncesizlikler temelinde yapılandırılıyordu. 1992'de, her kurum, dış ticaret kontrol ve düzenlemeleri üzerinde söz sahibi olmaya çabalıyordu.⁶⁷

1992-1994 arasında ithalat gümrük vergileri 4 kez değiştirildi. 1 Temmuz 1992'ye kadar RF'de ithalât kota ve vergileri yoktu, sadece % 0,15 idarî işlem masrafı alınıyordu. Vergi yokluğu iç üreticilerin bazılarında

⁶³ Akira Uegaki, "Russian Federation's Foreign Economic Relations", March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>. Erişim: 14.8.2009.

⁶⁴ Mikhail Safaranov and Valeriy Oreshkin, "Trade" *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Wiley and Sons, Inc. 1998, p. 36-6.

⁶⁵ Vladimir Konolov, "Russian Trade Policy", *Trade in the New Independent States*, edited by Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, The International Bank of Reconstruction and Development/THE WORLD BANK, Washington, D.C., 1994, pp. 37-38.

⁶⁶ Thomas Wolf, "Russian Federation", *Economic Review*, Washington, D.C., International Monetary Fund, 1992, p. 99.

⁶⁷ Mikhail Safaranov and Valeriy Oreshkin, *ibid*, p. 36-6.

korumacı baskıların gelmesine yol açtı. IMF de RF hükümetini bütçeye gelir temini için ithalâta gümrük vergileri koymaya zorladı. 1 Temmuz 1992’de RF düşük oranlı (% 5) tektip ithalât vergisini uygulamaya koydu. Alkollü içecek, otomobil, televizyon gibi mallar için % 15-25 arasında değişen daha yüksek tarife belirlenirken yiyecek ve ilaç için tarife % 0’dı. Gümrük tarifesi geri kalmış ülkelere % 0, gelişmekte olan ülkelere % 2,5, en çok kayırılan ülkelere % 5, diğer ülkelere ise % 10 olarak uygulanıyordu. Gümrük vergileri Rusya ithalâtının 3/4’üne uygulanıyordu. Gümrük vergisi ortalama oranı ise % 4 idi. 1 Eylülde tektip oran % 15’e yükseltildi.

Peter Aven’in ardından Sergei Glaziev’in Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı olması sonrası (Aralık 1992’den Eylül 1993’e kadar), çeşitli lobilerin etkisi atında, RF daha korumacı politikalara yöneldi. 1992 sonunda ortalama gümrük vergisi yükü % 11’e çıkarıldı. Katma değer vergisi önce yurtiçi üretime kondu, ithalâta konmadı. 1 Şubat 1993’ten itibaren bazı mallar (yüksek alkollü içecekler, tütün, otomobil, kürk, deri ve diğer tüketim malları) tüketim vergisi ve % 20 oranında KDV kapsamına alındı. İthalât vergilerine ek olarak tüketim vergileriyle toplam dış rekabetten korunma oranı % 100 tarife sınırını oldukça geçti.⁶⁸ KDV 1994’te yurtdışı ve yurtiçi için %20 olarak belirlendi. İthalât üzerindeki KDV, malların gümrük değeri üzerine, ithalât ve tüketim vergisi eklenerek hesaplanıyordu.⁶⁹

1 Temmuz 1993’te yeni bir tarife sistemi yürürlüğe kondu. Vergi yükü oranı % 8’e indirildi. Gümrük Vergileri Kanununa göre en fazla ithalât vergisi % 100 olarak belirlendi ve 3 sütunlu tarife cetveli oluşturuldu. Temel tarifeler en çok kayırılan ülkelere, temel tarife oranlarının % 50 fazlası gelişmekte olan ülkelere, temel tarife oranlarının iki katı diğer ülkelere uygulandı. Vergiden muaf yiyecek ve ilaçlara, tıbbî araç gereçler, çocuk giyimi ve diğer toplum için önemli mallar eklendi. Ara mallar, metaller, ulaşım araçları için temel tarife % 5 iken yatırım malları ve dayanıklı tüketim malları için 15’e kadar çıkıyordu. En yüksek tarife alkol oranı yüksek içeceklere % 100 olarak uygulandı.

1992 ve 1993’te RF ithalâtı aşırı serbest bir piyasa halindeydi. Dış ticaretin serbestleştirilmesi uygulamada dogmatik bir uygulamaya dönüştü ve ifrata kaçtı. Bu sürede yürürlüğe konan rejim, hükümetin dış ticaret işlemleri üzerindeki kontrolünü baltaladı. Sonuç olarak yenilenemeyen milli kaynakların çoğu heba edildi, SSCB’nin imalât sanayinin süregelen çoğu pazarını RF kaybetti. Önemli miktardaki döviz RF’den kaçtı. Rejim

⁶⁸ *Economic Bulletin for Europe*, 1994, Vol. 46.

⁶⁹ Sergei Glaziev, *ibid*, p. 61.

bürokraside bataklığa saplandı. RF'nin, SSCB'nin dış piyasalardaki paylarını kurtarma amaçlı çabaları rüşvet alan bürokrasi tarafından başarısızlığa uğrattıldı.⁷⁰

1994'e kadar ithalât rejimi ihracat rejimine göre daha serbestti. Ruble değerinin epeyce düşük olması ithal edilen tüketim malları fiyatını yükselttiğinden, yurtiçi üreticileri dış rekabetten koruyordu. Temmuz 1992'den sonra ve 1993'te ruble değerlenmeye başladı; ilk değerini 10'a katladı. Böylece yurtiçi imalâtın rekabetçiliği azaldı. Neticede ithalât sınırlamalarının önemi arttı. 1992 ve 1993'te ithalât sınırlamalarının azlığının nedeni COMECON ve SSCB'nin dağıtılmasının üretim ilişkilerini bozması, dolayısıyla RF'de üretimin düşmesi, yokluk, kıtlık, hatta Moskova'da açlık tehlikesinin belirmesiydi. Raflarda tereyağından başka bir yiyecek kalmadığından Moskovalılar daçalarında yetiştirdikleri sebzelerle hayatta kalmaya çabalıyordu. Yiyecek ithalâtı yokluk, kıtlık ve açlık için bir çözüm olarak görülüyordu.

1 Ocak 1994'te yürürlüğe giren Gümrük Vergisi Kanunu'yla, işletmelere verilen muafiyetler kaldırıldı. Mart 1994'te tarım ve sanayi sektörlerinden gelen baskı üzerine yeni tarife sistemi hükümetçe onaylandı. Vergiye tabi malların sayısı ve ortalama vergi yükü % 60 oranında artırıldı. En belirgin yükseliş, daha evvel vergiden muaf tutulan yiyecek kalemlerinde (% 15-20), tüketim ve yatırım mallarında görüldü. Bu vergi artışı liberal iktisatçılardan tepki görse de 1 Temmuz 1994'te yeni tarifeler yürürlüğe girdi. 1 Temmuz 1994 itibarıyla ortalama vergi oranı % 12'ye yükseltildi; gümrük vergisi oranları da çeşitlendirildi. Otomobillerden alınan vergi % 25'den % 40-46'ya, elektronik âletler ve parçalardan alınan vergi % 15'ten % 100'e, çeşitli makinelerden alınan vergi % 5'ten %25'e çıkarıldı. Eczalar için % 0, petrol ürünleri için % 1, plastikler, kimyasallar ve pamuk harici iplikler için % 1-10 arası, tarım ürünleri için % 5-10 arası, şeker için % 20, sigara için % 30, gübreler için % 10, ayakkabı ve kumaş için % 10-20, yün ve ham pamuk için % 20-25, makine ve ekipman içinse % 0-60 arası vergi getirildi. Tüketim vergileri lüks mallar, tütün mamulleri ve otomobiller için % 10'dan % 400'e kadar değişiyordu.⁷¹

1995 ilkbaharında tüketim vergisi ve KDV'nin uygulamaya konması ile 1995 yazında yiyeceklerden alınan gümrük vergilerinin yükseltilmesinin amacı; uzmanlara göre, ithalât vergilerinin üç temel işlevinden korumacılıktı. Yeni gümrük oranları koruma işlevini yerine getirmekten uzaktı; yine de

⁷⁰ Mikhail Safaranov and Valeriy Oreshkin, *ibid*, p. 36-6.

⁷¹ Vladimir Konolov, *ibid*, p. 40.

yeni vergilerle 1995 ortasında RF çiftçilerinin yararlarının arttığı iddiası ileri sürüldü.

Bazı tüketim malları ithalâtı (yiyecek, ev temizlik ürünleri, elektrikli âletler, elektronik âletler, ilâçlar) için kullanıcı güvenliğinin tasdiki zorunluymdu. Şubat 1995'te gelişmekte olan ülkeler için makul bir ithalât tarife rejimine ulaşıldı. Bu yeni politika doğrultusunda ithalat vergileri çoğu malda, özellikle yiyeceklerde, Mayıs 1995 itibariyle artırıldı. 1995 Nisan sonunda KDV ve yiyeceklere tüketim vergisinin konmasıyla, ithal değeri üzerinden tahsilatlar toplamı % 11,5'ten % 21,5'e yükseldi. 1995 ortasına kadar gümrük vergilerinin ortalama yükü % 12'ydi. 1 Haziran 1995'ten sonra yiyecekler ve diğer bazı zirai ürünler ile eczaların gümrük vergisi yükseltildiğinde ortalama gümrük vergisi yükü % 15'e çıktı.⁷² 1995'te ulaşılan makul ithalât vergisi oranları 1995 yazından sonra etkisizleşti. Temmuz 1995'te rublenin değeri belli bir hedef aralıkta kalmak kaydıyla USD'e bağlandı. Bu para politikası rublenin kıymetini artırdı.⁷³

2.1.2. İhracat (İhracat Vergileri, İzinleri ve Kotaları) Rejimi

RF'nin ihracat politikaları oldukça ilginçti. RF, toplam ihracatının yaklaşık % 90'nını teşkil eden malların ihracını engellemeye yönelik politikaları 1996'ya kadar sürdürdü. RF 3 temel araçla (vergi, kota ve izin) ihracatı engellemeye çalıştı. 31 Aralık 1991'de hükümet; ihracat vergileri, izin ve kotalarla ilgili ayrıntılı kararlar aldı. Bu ihracat engelleri dış ticaretin serbestleştirilmesinin getireceği tehlikeleri azaltmak, imalât sanayiinin iflâsını önlemek, nihaî ürünlerdeki rekabetçiliği sürdürmek için tasarlandı. Kuruluşlar enerji ve hammadde fiyatlarının nispi yüksekliğine ve rublenin kıymetinin artmasına uyum sağladıkça bu ihracat engelleri kaldırıldı.

İhracat vergisi 31 Aralık 1991'de, ihracat kotaları ve izinleri ile birlikte yürürlüğe girdi. 150 kalem mala ihracat vergisi getirildi: Bunlar arasında bazı hammaddeler, yakıt, ferro ve ferro olmayan metaller, kimyasallar, tomruk ürünleri, gıda maddeleri, havacılık mühendisliği ürünleri ve askeri malzeme vardı.⁷⁴ İhracat vergilerinin asıl amacı ihraç edilecek ürünlerin yurtiçi fiyatları ile yurtdışı fiyatları arasındaki aşırı farkın ortaya çıkardığı sorunları gidermekti. İhraç ürünlerinin vergilendirilmesine ihracatçı kuruluşlar tepki gösterdi.⁷⁵ İhracatçılar ihracat vergilerinden muaf tutulabilmek için hükümete ihracatı durdurma şantajı yaptı.

⁷² Mikhail Safaranov and Valeriy Oreshkin, *ibid*, p.36-6.

⁷³ Akira Uegaki, "Russian Federation's Foreign Economic Relations", March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>. Erişim: 14.08.2009.

⁷⁴ Sergei Glaziev, *ibid*, pp. 59-60.

⁷⁵ Ömer Kocaman, *age*, s. 68-69.

Dünya fiyatları ile iç fiyatlar arasındaki farktan kaynaklanan sorunun tek çaresi ihraç ürünlerinin iç fiyatlarını serbest bırakmaktır. Bu çözüm uygulanabilirlikten oldukça uzaktı ve hükümet bu politikayı uygulayacak itibar ve güçten yoksundu. Bu nedenle ihracat vergileri 1992’de beş kez değiştirildi. İhracat vergilerinin bir amacı da gelir temin etmektir.

Uluslararası kuruluşlar ihracat vergilerini eleştirdiler. IMF’nin talebine cevaben RF hükümeti, Temmuz 1992’ye kadar iktisadî reformların derinleştirilmesi programını ilân etti. Hükümet, imalât kuruluşları yüksek hammadde ve enerji fiyatlarına uyum sağladıkça ihracat tarifelerini aşamalı olarak düşürmeyi plânladı. Hükümet 1992 sonuna kadar ihracat vergilerinin % 20-30 oranında uygulanacağını, bundan sonra her 3 ayda bir oranların azaltılacağını, 1994 sonuna kadar, doğal gaz hariç, kaldırılacağını bildirdi. İhracat vergileri programlanandan daha yavaş kaldırıldı. Programa göre 1992’nin başında, % 25 olan ortalama vergi 1995’in sonunda % 0’a indirilecekti. 1992 ve 1994 arasında, hükümet ihracat vergilerini birkaç kez düşürdü, 31 Aralık 1991 tarihinde kararlaştırılan ilk oranın ortalama olarak 1/3’üne kadar indirdi. 1 Nisan 1996’da ihracat vergileri, petrol ve sıvı doğal gaz hariç, tamamen kalktı. İhracat vergi kaçakları sorun oldu, denetleyicilerin sayısı azdı ve bunlar da rüşvet alıyorlardı.

İhracatı düzenleme temel araçlarından bir diğeri, kotalardır. 1992’den 1994 ortasına kadar kotalar ihracatı düzenlemenin en önemli aygıtıydı. Büyük ölçüde, ihracat vergilerinin etkinliğine duyulan kaygıdan dolayı, bazı enerji ve hammaddeler üstüne kotalar kondu. Para çıkışını denetlemek, stratejik malların bedelinin yurda getirilmesini mecburî kılmak ve gelir temini diğer amaçlar arasındaydı. 31 Aralık 1991’de petrol, doğal gaz, kimya ve çelik mamulleri gibi RF ekonomisi için önemli mallar ihracat kotalarına bağlandı. İktisaden önemli kabul edilen bu mallar izin belgesi gerektiren mallar listesine dâhil edildi. Bu kararlar, hükümetten kota ve izin belgesi almadan önemli malların ihracatı imkânsızlaştı. Bu uygulama 15 Kasım 1991 tarihli “dış iktisadî ilişkilerin serbestleştirilmesi” kararına aykırıydı.⁷⁶

Haziran 1992 tarihli hükümet talimatıyla, stratejik mallar ihraç edecek işletme ve kuruluşların kaydı sistemi getirildi. Bu sistemin gerekçesi RF iktisadî çıkarlarını korumak, döviz kârlarının yabancı ülkelerde kanunsuz yatırıma dönüşümünü engellemek ve RF işletmelerini yabancı piyasalarda adil olmayan rekabetten korumaktır. Stratejik mallar tanımı içine petrol, sıvı doğal gaz, petrol ürünleri, doğal gaz, elektrik, kömür, kok, kereste,

⁷⁶ Akira Uegaki, “Russian Federation’s Foreign Economic Relations”, March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>. Erişim: 14.8.2009.

selüloz, nonferro metaller, dökme demir ve çelik, kimyasal gübreler, inorganik asit, kürk, tahıl, nebatî yağ posası alındı. Stratejik mallar ihracı, RF dış ödeme gereklerine göre ihraç malları arzı sistemi ile ilişkilendirildi. Hükümet RF ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak (dış borç ödemeleri gibi) ihraç edilecek malları seçecek, ihraç değerini tahmin edecekti. Sonra Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı, Gazprom ile üreticilere talimat verecek ve bu mallar toptan ihraç edilecekti. Bu sistem “merkezden ihracat” olarak adlandırıldı. 1 Ocak 1994’ten sonra ferro metal, odun, nadir metaller, tomruk ve biçilmiş kereste stratejik önemli maddeler listesine eklendi. Yaklaşık 200 dış ticaret birimi ve büyük işletmeye stratejik önemli malları ihraç etme yetkisi verildi. Mamul mallara ihracat engeli konmamıştı; tüm ihracat KDV ve tüketim vergisinin dışında tutulmuştu.⁷⁷ Hükümet ihracatı sınırlandırmak için stratejik mallar tanımlaması yaptı ve bu malların ihracat iznini sınırlı bir gruba, “özel ihracatçılara” vermeyi denedi; fakat bu araç da ihracatı sınırlamada işe yaramadı. Bu grubun dışında kalan işletmeler stratejik mal ihracatçısı olmak için baskı yaptılar. Stratejik mal ihracatçılarının sayısı hızla katlandı. Önde gelen özel ihracatçılar, vergi muafiyeti için, hükümet üyelerine yönelik lobi faaliyeti yaparak nüfuzlarını istismar ettiler.⁷⁸

Kotalar Ekonomi Bakanlığı’nca arz ve talep tahminlerine göre belirleniyordu. Kotalar üreticiler arasında Bakanlıklarca karneyle dağıtılıyordu; bazı mallar için kotalar Ekonomi Bakanlığı’nın talimatları doğrultusunda yerel yetkililerce dağıtılıyordu. 1992’de ihracat kotaları federal bütçeye ek gelir temini maksadıyla artırıldı. Bu ek kotalar malların satın alınması ve teslimi maliyetlerinden sonra bütçeye daha fazla ihracat girdisi sağlamayı taahhüt eden kuruluşlara tahsis edildi. Kotaların en büyük payı bakanlıklar tarafından dağıtıldı. Yerel yönetimler bazı malların-kereste gibi- kotalarını dağıttılar. Kotaların küçük bir payı ihalelerde satıldı. Satılan kota payının zamanla artırılması ve temel enerji kaynakları haricindeki kotaların 1993’ün başlarına kadar tedricen kaldırılması plânlandı. İhracat kotalarını kaldırmak tahmin edilenden daha zor gerçekleşti. İhracat kotalarının dağıtımı, devlet kesiminin 1987’de, iç ticaretin 1991’de ve 1992’de serbestleştirilmesinin ardından, işletmeler üzerinde en önemli denetim aygıtı olarak kalmıştı.⁷⁹ İhracat kotaları, tahsisat alan küçük bir grubun yararına idi. 1994’te petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz, kömür, elektrik, nonferro metaller, selüloz, un, likör, balık ve kâğıt dışındaki mallar

⁷⁷ Vladimir Konolov, *ibid*, p. 41.

⁷⁸ Anders Aslund, *How Russia Became a Market Economy*, Washington, D.C., The Brookings Institution Press, 1995, p. 144.

⁷⁹ Sergei Glaziev, *ibid*, p. 60.

için kotalar kaldırıldı. Böyle olsa da kotaya tabi mallar hâlâ RF ihracatının % 70'ine tekabül ediyordu.

Bir diğer temel ihracatı düzenleme aracı izin belgeleriydi. İzin belgesine bağlı ihracatın nedeni RF hükümetinin RF ekonomisi için önemli malların dışa akmasından korkmasıydı. 31 Aralık 1991'de petrol, doğal gaz, kimya ve çelik mamulleri gibi RF ekonomisi için mühim mallar ihracat kotalarına bağlandı ve izin belgesi gereken mallar listesine dâhil edildi. Önemli malların ihracatı hükümetten kota ve izin belgesi almadan imkânsızlaştı.⁸⁰ Başlıca ihraç kalemlerinin -meselâ petrol- maliyeti dünya piyasa fiyatının % 1'den daha az olduğundan, devlet, ihracatı izin belgeleriyle kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Öncelikle Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı belli bazı malların ihracı için kotalar belirleyecekti. Ardından ihracatçılar bir dış muhatapla bir sözleşme yapacaklar ve Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı bir ihracat izin belgesi düzenleyecekti. Aslında bu belge fiyatın doğruluğunu kontrol etmek içindi. Devlet, ihracatı izin belgeleriyle denetim altında tutmaya çabalıyordu; ama ihracat izin belgeleri rüşvet verilerek kolayca elde edilebiliyordu.⁸¹

İzin belgeleri Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığına tescilli kuruluşlara düzenleniyordu. İzin belgesine hak kazanan işletmeler, Bakanlığın hususî bir komitesi tarafından seçiliyordu. İhracat kotası tahsisi de gerekiyordu. Stratejik öneme haiz ham maddelerin satışından elde edilen döviz kazançlarının tayin edilen banka hesabına yatırılması zorunluydu.⁸² İhracat vergileri ve devlet ihracatı bütçe gelirlerinin yaklaşık % 28'ine tekabül ediyordu. Piyasa döviz kurunun % 40'ından, enerji ve hammadde ihracat bedellerinin % 50'sinin hükümete zorunlu satışından ek gelirler temin edildi. Bu zorunluluk 1992'nin ortasında kaldırıldı. 1992'nin ilk yarısında kuruluşlar ihracat kazançlarının % 40'ını ek % 20 ihracat vergisine denk olan bir döviz kurundan satmak zorundaydılar. Diğer tüm malların ihracı (silâhlar ve uyuşturucular gibi tehlikeli ürünler hariç) kısıtlamalara tabi değildi.

İhracatçı kuruluşları, ihracat bedeli sınırlamalarına göre konvertibl para kazançlarının belirli bir oranını, (genelde % 40) resmi kurdan merkezi otoritelere teslim etmeleri gerekiyordu. Bu durum ihracatçıları, konvertibl para kazançlarını yurt dışında tutmaya veya konvertibl para kazançlarını beyan etmemeye yönelterek sermaye kaçışını körüklüyordu. Benzer şekilde, takas ticareti üzerine yasak kondu. Takas ticareti ihracat bedeli

⁸⁰ Akira Uegaki, "Russian Federation's Foreign Economic Relations", March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>. Erişim: 14.8.2009.

⁸¹ Anders Aslund, *ibid*, p. 146.

⁸² Sergei Glaziev, *ibid*, p. 61.

sınırlamalarından kurtulmak için, ya da desteklenen veya düşük fiyatlı kıt mallar ihracatı üzerindeki kısıtlamalardan kurtulmak için kuruluşlar tarafından kullanılıyordu.⁸³

İhracata getirilen tahditlere (vergi, kota, izin belgesi) rağmen devasa RF'nin kaynakları ihraç edildi ve ihracat hâsılatı devasa rakamlara erişti. Kota, işletme kayıt sistemi ve merkezden ihracat, bazı kuruluşlar için menfaat kaynağı oldu. Uluslararası kuruluşlar ihracat kotaları, merkezden ihracat vb. sınırlamaların kaldırılması çağrısında bulundu. 23 Mayıs 1994 tarihli bir kararla 1 Temmuz 1994 itibarıyla kota ve izin belgeleri uygulaması petrol harici tüm mal ve hizmetler için kaldırıldı. 1 Ocak 1995 itibarıyla de petrol ürünleri ihracı üzerindeki kısıt ve izinlerin kaldırılması kararlaştırıldı. Sonuçta ihracat kotaları, izin ve işletme kayıtları Mart 1995'te kaldırılabilir.

2.1.3. Merkezden İhracat ve İthalât

Devlet doğrudan dış ticaret faaliyetlerinden zamanla çekildi. Merkezi dış ticaret eski plan sisteminde kullanılan desteklerin bir kalıntısıydı. Önceden dış ticaret birimleri, ihraç edeceği malları (çoğunlukla hammadde) yurtiçi fiyatlardan satın alır, konvertibl para karşılığında yurtdışı piyasalarda kolayca satardı. İhracat kârı, yiyecek ve makine ithalatını desteklemek için kullanılırdı.

Bu sistemin benzeri SSCB'yi müteakiben RF tarafından uygulandı. İhracat miktar kısıtları devlet ihtiyaçları için belirlendi. Hükümetin satın alma kuruluşu Roscontracti ihraç edilebilecek ürünleri iç fiyatlardan satın alıyordu. Merkezi ticaret, 1992'de üçüncü ülkelerle (BDT dışı) dış ticaretin yaklaşık % 40'ına, 1994'te % 20'sine tekabül ediyordu. Bu satışlardan sağlanan gelir, büyük oranda desteklenen merkezi ithalâtın finansmanında kullanılıyordu. Destekler sonradan kaldırılınca, merkezi ihracat kârları dış borç ödemeleri ve hükümete gelir temini için kullanıldı.

Merkezi ticaret, dış ticaret sistemini çarpıtıyor ve daha ileri adımlar için önemli bir engel teşkil ediyordu. Merkezi ticaret ithalât ve ihracat vergilerinden muaftı. 1994 için onaylanan merkezi ihracat 9 milyar USD civarındaydı. Merkezi ticarete konu malların sayısı 1993'te 33 iken 1994'te 14'e indi. 1994'te merkezi ticarete konu mallar listesinden kömür, gübre ve kereste çıkarıldı, tabii gaz ise dâhil edildi.

İthalâta verilen merkezi destekler önemli bir sorundu. 1992'de RF ihracatının % 45'i merkezden ve destekle gerçekleştiriliyordu. IMF verilerine

⁸³ Anders Aslund, *ibid*, p. 146.

göre 1992'de GSMH'nin % 17,5'i kadar ithalât desteği verildi. Bu desteğin çoğu bütçeye dâhil değildi. 12,5 milyar USD'lık kısmı mal kredileri ve Batı ülkeleri tarafından, kendi zirai lobileri yararına verilen kredilerle finanse edildi. Bu kredi ve ithalât destekleri sadece birkaç kişinin zenginleşmesine yardım etti; bu kimseler, dönüşümün sosyal maliyetlerini azaltan önemli bir öge olduğunu ileri sürerek destekleri haklı çıkarmaya çalıştılar.

Bahar 1993'te Maliye Bakanı Boris Fyodorov ve IMF, ithalât hacmini ve merkezden ithalâta desteği GSMH'nin küçük bir oranına düşürmek ve 1994'te desteği kaldırmak için güçlerini birleştirdiler.⁸⁴

İthalât, 1 USD'nin ~1,8 ruble gibi gerçekçi olmayan bir döviz kurunda (piyasa fiyatının % 1'i, 24 Haziran 1992'de Merkez Bankası kuru 100 ruble=56,2200 USD) konvertibl paraların merkezden tahsisatı yoluyla denetim altında tutuluyordu. Aslında, hükümet dünya piyasalarından mal satın alıyor ve satın aldığı bu malları, RF kuruluşlarına dünya piyasa fiyatlarının küçük bir oranından satıyordu. İç fiyatlardan emtiaları satan Ruslar, desteklerin çoğunu ceplerine indiriyor ve geri kalanını da rüşvet olarak dağıtıyorlardı. 1992'de RF ithalâtının % 45'i merkeziydi ve bu ithalât desteklendi. IMF rakamlarına göre toplam ithalât destekleri 1992'de Rusya GSYİH'nin % 17'sine tekabül ediyordu.⁸⁵

Sonuç

SSCB dışa kapalı, dış ticaretten kaçınan bir ülke iken, RF 1990'lı yıllar boyunca dünya ekonomisine eklemlenme yönünde ilerledi. RF, dünya ekonomisine eklemlenmenin bir unsuru olan dış ticaretini ve dış ticaretteki uygulamalarını 1990'lı yılların ortalarında dünya standartlarına yaklaştırmaya çalıştı. Batılı danışmanlar ve IMF, bu süreçte etkin rol aldı. Danışmanlara göre RF'ye yabancı mal girişinin artması, ülke içinde tekелci güçleri dizginleyecek, devlet tekelleri ve devlet kontrolleri kalkacak, kıt tüketim mallarının arzı artacak, serbest piyasa oluşacak, dış fiyatlar sayesinde yurtiçi piyasada fiyatlar rekabet ortamında oluşacak, fiyat rekabeti vasıtasıyla üretimde verimlilik artışı sağlanacak, yurtdışından teknoloji girişi hızlanacak ve böylece halkın refahı yükselecekti.

Doğu Bloğu ve COMECON ülkelerinin SSCB'nin dış ticaret hacminde önemli payı varken, bu ülkelerin RF'nin dış ticaretindeki oranı 1990'lı yıllar boyunca azaldı. COMECON ülkeleri ile ticaret SSCB dış ticaretinin yaklaşık % 50'ine tekabül ederken 1995'e gelindiğinde RF'nin eski COMECON ülkeleri ile ticareti % 8'e kadar geriledi. Ayrıca eski SSCB cumhuriyetleri

⁸⁴ Ömer Kocaman, *age*, s. 68-70.

⁸⁵ Anders Aslund, *ibid*, p. 146.

ile RF arasındaki dış ticaret hacmi de 1990'lı yıllar boyunca azaldı. Ticarete Batı ülkelerinin payı arttı.

1992 ve 1993'te RF dünyada en serbest ithalat rejimine sahip ülkeler arasındaydı. 1 Temmuz 1992'ye kadar RF'de ithalât kota ve vergileri yoktu, sadece % 0,15 oranında idarî işlem masrafı alınmıyordu. 1993'e kadar bavul ticaretinde kısıtlama yoktu. Dış ticaretin serbestleştirilmesi uygulamada dogmatik bir uygulamaya döndü ve ifrata kaçıldı. Bu sürede yürürlüğe konan rejim, hükümetin dış ticaret işlemleri üzerindeki kontrolünü baltaladı. Sonuç olarak yenilenemeyen milli kaynakların çoğu heba edildi. SSCB'nin imalât sanayinin süregelen çoğu pazarını RF kaybetti, önemli miktarda döviz RF'den kaçtı. Rejim bürokraside bataklığa saplandı, RF'nin SSCB'nin dış piyasalardaki paylarını kurtarma amaçlı çabaları rüşvet alan bürokrasi tarafından başarısızlığa uğratıldı.

RF hükümeti ihracat ya da ithalât tahditleri arasında veya ikisinin bir karışımını yurtiçi üretim ve tüketimi korumak için seçmek zorundaydı. Makroekonomik istikrarsızlık ve iç rekabetin yokluğu, ithalât kısıtlamalarının seçilmesine karşı ileri sürülen iddialardı. 1991'de belirsizliğe dalan ekonomi, SSCB'nin idari komuta ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş için 1 Ocak 1992'de fiyatların serbest bırakılmasıyla birlikte, fiyatların katlanarak arttığı hiper enflasyon ve dolarizasyon sürecine girdi. Fiyatların serbest bırakılması sonrası karmaşık fiyat artışları ithalât tarifelerinin doğru hesaplanmasını imkânsızlaştırdı. Karar vericiler, ithalât kısıtlamalarının fırsatçıların ekmeğine yağ süreceğinden de çekindiler. Karar vericilere göre fırsatçılar tüketiciler zararına bu gibi ithalât kısıtlamalarından avantaj elde edeceklerdi.

RF'de ithalâta serbestleşmenin ihracatta serbestleşmeye göre daha hızlı gerçekleşmesinin bir diğer nedeni, ihracattaki serbestleşmenin düşük iç fiyatlar dolayısıyla yurtiçi tabii kaynakların dışa akmasının yol açacağı sorunlardı. İç fiyatlarla dış fiyatlar arasındaki farkın kişi ve işletmelerin kasalarına gitmesinin yerine hazineye gelir temini için kullanılması uygun bulundu. Ayrıca ihracattaki serbestleşmenin bir süre sonra yurt içi fiyatları da yükselterek, yurt içinde üretim yapan işletmelerin girdi fiyatlarını da yükselteceği endişesi vardı. Bu sebeplerden dolayı 1994'e kadar ithalât rejimi, ihracat rejimine göre daha serbestti. Ayrıca ruble değerinin epeyce düşük olması, ithal edilen tüketim malları fiyatını yükselttiğinden yurtiçi üreticileri dış rekabetten koruyordu.

Merkezden dış ticaret, SSCB'den sonra RF tarafından da uygulandı. İhracat miktar kısıtları devlet ihtiyaçları için belirlendi, Hükümet'in satın

alma kuruluşu Roscontract, ihraç edilebilecek ürünleri iç fiyatlardan satın alıyordu. Merkezi ticaret 1992’de üçüncü ülkelerle (BDT dışı) dış ticaretin yaklaşık % 40’ına, 1994’de ise % 20’sine tekabül ediyordu. Bu satışlardan sağlanan gelir, büyük oranda desteklenen merkezi ithalâtın finansmanında kullanılıyordu. Destekler sonradan kaldırılınca, merkezi ihracat kârları dış borç ödemeleri ve hükümete gelir temini için kullanıldı. Merkezi ticaret, dış ticaret sistemini çarpıtıyor ve daha ileri adımlar için önemli bir engel teşkil ediyordu. Merkezi ticaret, ithalât ve ihracat vergilerinden muaftı. 1994 için onaylanan merkezi ihracat 9 milyar USD civarındaydı. Merkezi ticarete konu malların sayısı 1993’te 33 iken 1994’te 14’e indi. 1994’de merkezi ticarete konu mallar listesinden kömür, gübre ve kereste çıkarıldı, tabii gaz ise listeye dâhil edildi.

Kısaca SSCB’den devralınan iktisâdi miras, SSCB’nin idarî komuta ekonomisi, dünya fiyatları ile iç fiyatlar arasındaki fark ile 1992, 1993 ve 1994’teki GSYİH’deki büyük düşüş nedeniyle, 1990’lı yılların ortalarına kadar ihracatın sınırlandırılması, ithalâtta aşırı serbestlik politikasının izlenmesini gerekli kıldı. 1990’lı yılların ortalarına kadar RF dış ticaret mevzuat ve uygulamaları, uluslararası normlara yaklaştırılmaya çalışıldı.

KAYNAKÇA

- Aslund, Anders. *How Russia Became a Market Economy*, The Brooking Institution Press, Washington, D.C., 1995.
- Balino, Tomas J.T. and David S. Hoelscher and Jacop Horder. “Evolution of Monetary Policy Instruments in Russia”, *IMF Working Paper (WP/97/180)*, 1997.
- Bayar, Sevilay. *Rusya Federasyonu Ülke Raporu, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi*, Ankara, 2000.
- Cook, Linda C. “Social Contract and Gorbachev Reforms”, *Soviet Studies*, Vol. 44, 1992, pp. 37-56.
- Glaziev, Sergei. “The Origin of Russian Trade Policy”, *Trade in the New Independent States*, edited by Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, The International Bank of Reconstruction and Development/The World Bank, Washington, D.C., 1994.
- Gorbaçov, Mihail S. *Gorbaçov Türkiye’de İstanbul ve Ankara Konferansları, 24-30 Nisan 1995*, Haz. Ömer Çendeoğlu ve Aslıhan Dinç, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

- Gregory, Paul R. and Robert C. Stuart. *Russian and Soviet Economic Performance and Structure*, Addison and Wesley Educational Publishers, Inc., 1998.
- Kocaman, Ömer. *The Russian Economic Transformation in the Early 1990s and Some Assessment in the West*, Ankara, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Kılıçbeyli, Elif Hatun. "Rusya ve Avrupa Birliği İlişkilerinde Yeni Dönem", *KÖK Araştırmalar*, C. IV, No: 1, Bahar 2002, s. 177-201.
- Kılıçbeyli, Elif Hatun. "Rusya-AB Diyaloğunda Açılımlar", Ağustos 2003, http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/08_2003_02.pdf, Erişim: 14.8.2009.
- Konolov, Vladimir. "Russian Trade Policy", *Trade in the New Independent States*, edited by Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, The International Bank of Reconstruction and Development/The World Bank, Washington, D.C., 1994.
- Kostin, Andrei L. "External Debt", *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998.
- Kotz, David M. and Fred Weir. *Revolution From Above: The Demise of the Soviet System*, London, Routledge, 1997.
- Kvint, Vladimir L. and Gallus Jacqueline E. "Russian Federation Opportunities and Risks for Foreign Investors", *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998.
- Menshikov, Stanislav. "Russian Capitalism Today", *Monthly Review*, July-August 1999.
- Michalopoulos, Constantine and David G. Tarr. "Summary and Overview of Developments Since Independence", *Trade in the New Independent States*, edited by Constantine Michalopoulos and David G. Tarr, The International Bank of Reconstruction and Development/The World Bank, Washington, D.C., 1994.
- Mieszkowski, Peter and Ronald Sligo. "Economic Change in Russia: 1985-1995", *Problems of Post-Communism*, May/June 1996, Vol. 43, No: 3.
- Nove, Alec. "The Soviet Economic System", *Printed in Great Britain by Biddles of Guildford*, Published by the Academic Division of Unwin Hyman Ltd. 15/17 Broadwick Street, London W1V 1FP.1, 1986.

- Peck, Merton J. and Thomas J. Richardson. *What is to be Done? Proposals for the Soviet Transition to the Market*, New Haven, Yale University Press, 1991.
- Primakov, Yevgeni Maksimovich. "Economic Diplomacy", *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998.
- Safaranov, Mikhail and Valeriy Oreshkin. "Trade" *Emerging Market of Russia Sourcebook Trade and Investment*, Canada, John Willey and Sons, Inc., 1998.
- The Economist Intelligence Unit, *Country Profile 1999-2000*, London, Printed and Distributed by Redhouse Press Ltd, Unit 151, Dartford Trade Park, Dartford, Kent DA1 1QB, UK., 1999.
- The Economy of the USSR: a Study Undertaken in Response to a Request by the Houston Summit: Summary and Recommendations/International Monetary Fund ...* (et al.), First Printing December 1990.
- Тимошина, Т. М. *Экономическая История Россия*, Москва, Информационно-издателский Дом Филинь Юридический Дом Юстицинформ, 2000.
- T.C. Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. *Yıllık Rapor 1995*, Moskova, Ekim 1996.
- Uegaki, Akira. "Russian Federation's Foreign Economic Relations", March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>, Erişim: 15.8.2009.
- Ulyukaev, Aleksei. *Reforming The Russian Economy 1991-1995, Published by The Centre for Research into Post-Communist Economies, 2 Lord Norh Street*, London SW1P 3LB, Printed in Great Britain by St Edmundsbury Press Limited, Bury St Edmunds, Suffolk, 1996.
- Walker, Martin. *The Waiking Giant*, Abascus, Londra, 1986, çev. Abdullah YILMAZ, çeviri başlığı "Parti Liderliğinde Yeni Kuşak", s. 35-47; çevirinin yer aldığı eser *Gorbaçov'un Rusya'sı*, Haz. Cem Akaş ve Sevin Okyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Wolf, Thomas. "Russian Federation", *Economic Review*, Washington, D.C., International Monetary Fund, 1992.

Slovakya'daki Macar Azınlık ve Bunun Slovakya - Macaristan İlişkilerine Etkisi

Emre SARAL¹

Özet

Orta Avrupa'da iki komşu ülke Slovakya ve Macaristan arasında, Slovak ülkesinde yaşayan Macar azınlık konusunda anlaşmazlık yaşanmaktadır. Orta Avrupa'da Karpat Havzası'nın kuzeyinde yaklaşık bin yıl hükmeden Macarlar 1920 yılında imzalanan Trianon Antlaşması ile azınlık statüsüne düşmüştür. Günümüzde Slovak Cumhuriyeti'nin tabiyetinde olan Macar azınlık sosyal ve kültürel haklarından yeteri kadar istifade edemediğinden şikayetçidir. Slovaklar ise Macaristan'ı irredentist hareket etmekle ve kendi ülkesinde yaşayan Macar kökenli halkı bu doğrultuda kullanmakla suçlamaktadır. Böylece Tuna'nın iki yakasında çıkarılan yasalar komşu iki ülkenin arasında yeni krizlere sebep olmaktadır. Diğer taraftan, iki ülkede de aşırı milliyetçi hareketler ivme kazanmakta, yasadışı silahlı ve üniformalı gençlik örgütlenmeleri gözlemlenmektedir. Bunun neticesinde etnik kökeni nedeniyle insanlar tartaklanmakta, spor müsabakalarında olaylar çıkmaktadır. Sorunların en belirgin nedeni iki ulusun da tarihî kaygılarından kurtulamamış olmasıdır. Karpat Havzası'nın ve Slovak-Macar ilişkilerinin tarihinin iyi tahlili günümüzde yaşanan sorunların anlaşılmasına ışık tutacaktır. Bu makalenin konusu Slovak kimliğinin oluşumu, Macarlar'ın Slovak topraklarında azınlık statüsüne düşmesinin ardından yaşanan gelişmeler ve Macar azınlık çerçevesinde Slovakya ile Macaristan arasında yaşanan güncel sorunlar üzerinedir.

Anahtar kelimeler: *Slovakya, Macaristan, Macar, azınlık*

¹ Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Araştırma Görevlisi, saral@hacettepe.edu.tr

Hungarian Minority in Slovakia and Its Effect on Slovakia Hungary Relations

Abstract

There has been a conflict between Slovakia and Hungary, two neighboring countries at the Carpathian Basin concerning the Hungarian minority in Slovakia. In consequence of the Trianon Peace Treaty (1920) Hungarian origin people became the minorities at the territories where they had ruled nearly for a thousand year. In recent times the Hungarian minority under Slovak citizenship claims that the minority could not enjoy social and cultural rights given by the Constitution and are suppressed by the Slovak authorities. On the other hand, the Slovak authorities accuse Hungary of irredentism and assert that the Hungarian government seeks to interfere their internal affairs through the Hungarian minority in Slovakia. Therefore new laws introduced in both banks of the Danube has been paving a way for new crises. Another problem is the rising extremism among both Slovak and Hungarian nationalists that sows the seeds of illegal armed and uniformed youth organizations. Therefore, violence towards the members of the minority groups and fights in sport matches have been increasing. The main reason of those problems is the fact that both nations are incapable of erasing their mind from their historical solicitudes. Well understanding of history of the Carpathian Basin and Slovak-Hungarian relations would shed light upon the roots of the current problems. Thus this article aims to inform the reader on the emergence of the Slovak identity, the history of the Hungarian minority in Slovakia and recent developments concerning the relations between Slovakia and Hungary with respect to Hungarian minority in Slovakia.

Keywords: *Slovakia, Hungary, Hungarian, minority*

Giriş

Slovakya, Orta Avrupa’da, Karpatlar’ın kuzeybatı yamacında dağlarla çevrili bir kara devletidir. Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan ve Ukrayna’ya komşu olan ülkenin yüzölçümü 49 bin km²’dir. 31 Aralık 2009 itibarıyla ülkenin nüfusu 5 milyon 424 bin 925’tir.² Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda 1918 yılında kurulan Çekoslovakya’yı oluşturan iki devletten biri olan Slovakya, Soğuk Savaş’ın sona ermesinin ardından, 1 Ocak 1993 tarihinde Çekler’den ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir.

Slovakya’da toplam nüfusun yüzde 13’ünü azınlıklar teşkil etmektedir. 2001 yılı nüfus sayımına göre toplam nüfusun %85,8’ini Slovaklar, %9,7’sini Macarlar, %1,7’sini Romanlar, %1’ini ise Rutenler oluşturmaktadır.³ Slovakya’daki Macar azınlık ülkenin Macaristan ile olan güney sınırında, yaklaşık 400 km’lik hat boyunca yerleşiktir. Bu bölgede Slovakya’daki Macarların %99,2’lik bir kısmı yaşamaktadır ve bölge nüfusunun % 61’lik bir kesimini oluşturmaktadır. Bölgede yaşayan Macarlar, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Macaristan’ın yeni sınırlarını belirleyen Trianon Antlaşması (4 Haziran 1920) çerçevesinde bu toprakların Çekoslovakya idaresine bırakılmasıyla azınlık konumuna düşmüştür.⁴

Esasen, sözkonusu toprakların gerçek sahibinin kimler olduğu tartışılmaktadır. “Macarlar güneyden gelerek Slav kökenli bir halk olan Slovak topraklarını istila mı etmiştir, yoksa Slovaklar Macarlar’ın olduğu bölgeye sonradan mı yerleşmiştir?” sorusu akademik çevrelerde tartışılmalıdır. Bilinen nokta, bugünkü Slovakya’nın on yüzyıl boyunca Yukarı Macaristan, Kuzey Macaristan, Yukarı Ülke (Felvidék) olarak anıldığıdır. Diğer taraftan Slovaklar ise Aziz István tarafından kurulan ve kendi ülkelerini de içine alan tarihî Macaristan Krallığı’nı ifade etmek için Uhorsko, Trianon Antlaşması sonrasında bölünerek bugünkü sınırları belirlenen Macaristan için ise Mad’arsko adını kullanmaktadırlar.⁵ Bölgede yaşayan Macarlar, demokratik haklardan yeterince faydalanamadıklarını iddia ederken Slovak milliyetçileri ise Macaristan’ın yeniden büyük

² Slovak Cumhuriyeti İstatistik Ofisi, www.statistics.sk, Erişim: 27.05.2010

³ CIA World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/lo.html>, Erişim: 27.05.2010. Slovak Cumhuriyeti İstatistik Ofisi güncel verilerinde nüfusun etnik dağılımına ilişkin bir veriye rastlanamamıştır.

⁴ Macar azınlığın var olduğu tek devlet Slovakya değildir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Emre Saral, “Büyük Macaristan Projesi: Anavatan ve Komşu Ülkelerdeki Macar Azınlıkların Konumu”, 2023, S. 88, Ağustos 2008, s. 66-75.

⁵ “Uhorsko”, *The Slovak Spectator*, 31 Ağustos 2009, <http://www.spectator.sk/articles/view/36353>, Erişim: 3.1.2010.

Macaristan'ı, yani Uhorsko'yu yaratma düşüncesinden vazgeçmediğini ileri sürmektedir.

Bu tartışma ekseninde, bu makalenin konusu Macar ve Slovak uluslarının arasındaki ilişkilerin tarihi ve Slovakya'daki Macar azınlığın mevcut durumu üzerinedir.⁶ Çalışma iki ana başlıktan oluşmaktadır: Sorunun tarihsel altyapısının verildiği ilk bölümde Slovak ve Macarların anılan bölgeye yerleşimi, Habsburg idaresi altında Slovakların durumu ve Macarlarla olan ilişkileri, Slovak milliyetçiliğinin uyanışı ve Çekoslovakya'nın temelleri, Trianon Antlaşması sonrası oluşan düzende Çekoslovak-Macar ilişkilerinin seyri, sosyalist dönemde bu konuda yapılan düzenlemeler ve Slovakya'nın bağımsızlığını ilan etmesinden bu yana geçen sürede Slovaklar ile Macarlar arasındaki ilişkiler hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde ise bu konuda yaşanan güncel tartışmalar okuyucuya sunulacaktır.

1. Slovak-Macar İlişkilerinin Tarihçesi ve Macar Azınlık Sorununun Ortaya Çıkışı

1.1. İlk Yerleşimler

Karpat Havzası'na beşinci yüzyılda Slavlar yerleşmiş ve Slav kökenli Büyük Moravya İmparatorluğu bölgede dört yüzyıl hüküm sürmüştür. Macarların buraya gelişi bu büyük Slav imparatorluğunun çöktüğü dokuzuncu yüzyıla rastlamaktadır. Aynı dönemde günümüz Slovakya sınırları içindeki Karpat Havzası'nın kuzeyine (Trençin ve Nitra bölgesi) Macar yerleşiminden evvel bugünkü Slovakların atası olarak nitelendirilebilecek Slav grupların yaşadığı bilinmektedir. Slovaklar, kendilerini Büyük Moravya İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak görmektedirler. Buna göre, imparatorluğu oluşturan Slav gruplarından kendilerinin yaşadığı ülkenin güney sınırı Tuna Nehri'nin Komarom ve Estergon'dan geçer. Bu hat, doğuya doğru uzanarak Mátra ve Bükk Dağları'nı geçerek Tisza ve Bodrog Nehirleri'ni takip eder ve Polonya sınırına kadar olan bölgeyi kapsamaktadır. Bu konudaki Macar iddiası ise Slovakların atası olan halkın, Macarlar'ın Karpatlar'ı dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren yurt tutuşunun ardından bölgedeki farklı Slav gruplarının kaynaşmasıyla gerçekleştiği yönündedir.⁷

⁶ Yardım ve görüşleri ile çalışmaya yaptığı kıymetli katkıdan ötürü Szeged Üniversitesi Tarih Bölümü doktora öğrencisi Szabolcs Hadnagy'e teşekkürü bir borç bilirim.

⁷ Sándor A. Kostya, *Northern Hungary A Historical Study of the Czechoslovak Republic*, (Çev. Zoltán Leskowsky), *Associated Hungarian Teachers*, Toronto, 1992, *ibid.* 12-13.

Söz konusu Slav kökenli halk, onuncu yüzyılda Bohemya Düküne ve Prag Piskoposluğuna, on birinci yüzyılda ise Macarlar'a yenilmelerini takiben Estergon Piskoposluğu'na bağlanmıştır. Diğer yandan, on üçüncü yüzyıl ortalarında güney batı üzerinden Liptó-Túroc yaylalarına doğru Slav yerleşmesi başlamış, fakat avcı-balıkçı, yani göçebe hayat sürmelerinden ötürü burada siyasî bir örgütlenme kuramamışlardır.⁸ Macar Kralları 12-13. yüzyıldan itibaren bölgeye Cermen'leri yerleştirmiş, bunlar zengin maden yataklarına sahip Karpat Havzası'nda ormancılık ve madencilikle uğraşmış ve zamanla sanayi ve ticarete yönelmişlerdir. Slav kökenli halk ise tarımla geçinmiş, böylece Slav halkının çiftçi-köylü yapısı ortaya çıkmıştır. Daha sonra bölgeye Leh ve Rus kökenli Slavlar da gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Macaristan'ı fethiyle birlikte bölgeye göç eden Macarlar ile farklı etnik grupların birbiriyle kaynaştığı uzun bir dönem başlamıştır.⁹

1.2. Slovaklar'ın Habsburg İmparatorluğu'ndaki Konumu Ve Slovak Milliyetçiliği

Slovaklar, Romenler ve Sırlar gibi geniş topraklarda değil, dağlık alanlarda yaşamışlar, nüfus artış oranları düşük kalmıştır. Başka ülke tabiyetinde Slav kökenli gruplar olmasına rağmen Slovaklar ile ortak geçmiş paylaşan toplulukların olmaması Habsburg topraklarında yalnız kalmalarına neden olmuştur.¹⁰ Ayrıca, yaşadıkları arazi tarıma elverişli olmadığından zenginleşememişlerdir. Ayrıca, Slovaklar, sekizinci yüzyılda Büyük Moravya İmparatorluğu'nun yıkılışından itibaren bağımsız devlet kuramamış, gelişememiş ve Macarların idaresinde kalmıştır. Yukarıda belirtilen hususlar nedeniyle Slovaklar Habsburg hakimiyetindeki topraklarda baskıya uğramıştır.¹¹

⁸ F. Eckhardt, *Macaristan Tarihi*, (Çev. İbrahim Kafesoğlu), TTK, Ankara, 1949, s. 43.

⁹ Stanislav J. Kirschbaum, *A History of Slovakia The Struggle for Survival*, St.Martin's Griffin, New York, 1996, p. 87.

¹⁰ Slovakların Kardeş olarak nitelendirebilecekleri tek ulus ise Çekler'dir. Çekler, Avusturya'nın en gelişmiş ve eğitilmiş halkı iken, Slovaklar onların fakir kardeşi olarak kalmıştır; yani 'kardeş' olarak nitelendirilen iki ulus arasında belirgin bir uçurumdan söz edilebilir. Bkz. Wallis, "The Slavs of Northern Hungary", p. 272. Ayrıca, Toseviç'in Slovaklar ile Çekler'i karşılaştırdığı şu tespiti dikkat çekicidir: "*Slovak... klerikalizmi sever, santimental ve fatalisttir. Zevk u safaya münhemik olup yarını düşünmez. Çekin realist olması nispetinde, Slovak romantiktir. Çekin ciddiliği nispetinde o hafif meşreptir. Fakat bu iki Slav halk birbirlerini tamamlarlar. Beraber çalışmalarını birbirlerindeki fenalıkları atmağa yardım etmektedir. Slovak sevimlidir, fakat Çek muvaffakiyetlidir. Slovak herhangi bir fikre sahiptir, fakat Çek müteşebbistir. Dâhiyane fikirlere sahip olan Slovaklar, her işi noktası noktasına yapmağa alışmış olan Çeklerle birleştiği zaman bu fikirden istifade edebilir.*" D.J.Toseviç, *Orta Avrupa ile Balkan Avrupası'nın İttihadi ve Çekoslovakya'nın Rolü*, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 1940, s. 63.

¹¹ Robert Kann, *The Multinational Empire*, Vol.1, Octagon Books, New York, 1983, pp. 271-274.

Önceden Karpat Havzası'nın kuzeyinde yaşayan Slav grupları “Tót, Slaven” gibi isimlerle adlandırılıyorlardı. “Slovak” kelimesini ise ilk defa dilbilimci ve rahip Anton Bernolák telaffuz etmiştir. Slovak kimliği, on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren Avusturya İmparatoru II. Jozef'in mutlakiyetçiliği ve Almanlaştırma politikasının imparatorluk ulusları arasında hoşnutsuzluk yarattığı bir atmosferde doğmaya başlamıştır. Bölgedeki Slav grupları arasında farklı lehçelerde Slavca konuşulması nedeniyle bu dönemde Habsburg İmparatorluğu içerisinde yaşanan dil mücadelelerinde bu Slav kökenli topluluk kendini ifade edememiştir. Bu dönemde Anton Bernolák ilk defa Slav topluluğunu ifade etmek için “Slovak” kelimesini kullanarak Slovak dilinin tek bir lehçe altında düzenlenmesini teklif etmiştir. Almanca kanunların açıklamalarının tebaanın anadilinde yapılmasına müsaade eden yasanın 1790 yılında kabulü ve Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçi atmosfer Slovaklar arasında milliyetçi kıpırdanmaya yol açmıştır. Aynı zamanda, Slovak dilinde edebî ürünler verilmiş, Slovak Âlimler Cemiyeti kurulmuştur. Ansiklopedist Juraj Fándly, şair Ján Hollý, Kardinal Alexander Rudnay ve teoloji profesörü Juraj Palkovič'in bu sürece katkısı olmuştur. İncil Slovakça'ya tercüme edilmiştir. Bunları tüm Slovak bilincini etkileyen Ján Kollár ve Pavol Jozef Šafárik'in çalışmaları izlemiştir. Bu iki aydın, Slovak dilindeki reform çalışmasının öncüsü olmuş ve Slovak dilinin Çekçe'den farklılaşması gerektiğini dile getirmişlerdir. L'udovít Štúr ve Jozef Miloslav Hurban bu hareketin lideri olmuş ve Slovak dilini Macarca'nın tahakkümünden korumuşlardır. Bu dönemde Jan Botto, Samo Chalupka, Janko Král' ve Andrej Braxatoris-Sládkovič 1800'lü yılların ünlü Slovak şairleri olarak dikkat çekmiştir.¹²

Slovak milliyetçiliğinin tohumlarının atıldığı dönemde, Avusturya İmparatoru II. Leopold, 1790 yılında Macar topluluğun ulusal statüsünü kabul etmiş; Macaristan'ı imparatorluk içinde bir Krallık olarak tanımişti. Bu da ülkenin Macar unsurunun korunma saikini doğurmuş ve ‘Magyarizasyon’ (Macarlaştırma) terimiyle açıklanan politikaya yol açmıştı. Macarlaştırmanın devlet politikası olarak benimsenmesi durumu kötüleştirmiştir: Macarlar, Macar olmayan unsurları ve özellikle Slovakları varlıklarına karşı bir tehdit olarak algılamaya başlamışlardır. Örneğin, Macar Meclisi tarafından 1840'ta ilan edilen yasa ile, milliyet ayrımı gözetmeksizin, bir köylü tazminat ödemediği takdirde işlediği toprağın sahibi olabilecekti. Fakat, yukarıda da belirtildiği üzere fakir Slovak köylüsü

¹² Kirschbaum, *ibid*, p. 87-105.

işlediği toprağı satın alma gücüne sahip değildi. Macarlaştırma politikasına bağlı olarak yine, 1844 yılında alınan bir kararla Macaristan Krallığı'nın resmî dili Macarca olarak belirlenmiştir. Bu iki karar filizlenen Slovak milliyetçiliğini harekete geçiren unsurlar olarak düşünülebilir

1848 İhtilali ile başlayan Macar Özgürlük Savaşı'nda Liptovský Mikuláš (Macarca: Liptószentmiklós) şehrinde toplanan Slovak Meclisi Macaristan içinde dil ve siyasal özerklik talep etmiştir. Macar lider Lajos Kossuth'un bu talebi reddetmesi üzerine 1848 Haziran'ında Prag Slav Kongresi'ne katılan Slovak liderler, ayaklanan Macarlar'a karşı Avusturya ordusuna yardım etmişlerdir. Ne var ki, Habsburglar yükselen Panislavizm endişesinden ötürü kendisine destek veren uluslara ayrıcalık tanımamıştır. Macarlar, Slovakların bu tutumunu unutmamış ve 1867 yılında Avusturya ile Macaristan arasında sağlanan uzlaşa üzerine anlaşma sağlanmasının ardından Macarlaştırma politikalarını şiddetlendirmiştir. Bunun sonucunda Slovak soyluları Macarlaşırken, çiftçi ve köylüler de asimile edilmek istenmiştir. Bu meyanda, Slovak liseleri kapatılmış, Slovak kültür enstitüsü Matica Slovenská 1875'te lağvedilmiştir. Bu durumdan bunalan halkın %20'si Amerika'ya göç etmiştir.¹³

1.3. Çek-Slovak Ortak Hareketi Ve Çekoslovakya'nın Kuruluşu

Slovak milliyetçiliğini harekete geçiren diğer bir etkenin, yakın ilişkiler içinde oldukları Çeklerin Avusturya içinde yükselen milliyetçi değerlerine özenilmesi olduğu da ileri sürülmektedir.¹⁴ Slovakların Çekler'e olan yakınlığı, 16. yüzyılda Bohemya ve Slovakya'da yayılmaya başlayan Lutheranism ile başlamıştır. Ancak, karşı devrim sürecinde yükselen Protestanlığa karşı Slovakya'da Katolik düşünce üstün gelmiş ve Çeklerle Slovaklar arasında bir mesafe girmiştir. Cizvitler bu uçurumu kapamaya çalışmışlardır; böylece sorunların ortaya çıkmasının önüne geçilmiş, fakat iki ulus arasında siyasi birlik de sağlanamamıştır.¹⁵ Onuncu yüzyıldan beri ayrılmış Çek ve Slovak uluslarını tek bir devlette toplama fikri 1848 İhtilali sırasında ortaya çıkmıştır, fakat Prag'daki devlet adamları Bohemya krallığının tarihi haklarını savunmaya girişmekle, Slovakya'yı Macarlaştırmaya karşı mücadelesinde yalnız bırakmışlardır.¹⁶

¹³ Karen Henderson, *Slovakia The Escape From Invisibility*, Routledge, 2002, p. 4.

¹⁴ Kann, *ibid*, p. 273.

¹⁵ *Ibid*, p. 274.

¹⁶ Yılmaz Altuğ, *Çekoslovakya*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 6.

Çekler, 1848-49'dan beri İmparatorluk içinde federal bir düzenleme talep eden grup olarak İmparatorluk içinde Almanları ve Macarları egemen eşit iki ulus olarak kabul eden 1867 Uzlaşısı'na karşı çıkmıştır. Buna karşılık, kendilerine de egemen eşit statü verilen ve Hırvatlar ile Galiçya-Bukovina'daki Polonyalılar için de eşit hak ve statü öngörülen bir modeli Habsburg İmparatoru'na önermişlerdir. Çeklerin bu önerisi kabul edilmemişse de 1871 yılında onlara birtakım özerk imtiyazlar verilerek Bohemya Krallığı ile ilgili meselelerin Bohemya Meclisi'nde görüşülmesi ve idarenin Bohemyalılar tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda, bir milliyetler yasası taslağı hazırlanarak Bohemya'daki Çek ve Almanlar'a eşit haklar tanınması, memur ve hâkimlere Çekçe ve Almanca bilme zorunluluğu getirilmesi, ulusal meclisin Alman ve Çek kısımlarına ayrılması teklif edilmiştir. Bu teklifler İsviçre modeli yapısal reformlar ile tamamlanarak ulusların mutabakatına dayanan çok uluslu ve demokratik federasyon yaratılmak istenmiştir.

Bu düzenlemeler ve Çeklerin bu girişimleri Macarları önlem almaya sevk etmiştir, çünkü bu isteklerin Macarlar'ın hâkimiyetindeki Slovakları da benzer talepler yönünde harekete geçireceği düşünülmüştür. Keza, Çek aydınları arasında bir Çekoslovak ulusu yaratma yönünde fikir kıvılcımları vardı. Bu da Macarların mevcut plana karşı direnç göstermelerini beraberinde getirmiştir.¹⁷ Esasen bu hareketler Macarlar tarafından bilinmekte ve takip edilmekteydi. Bu konuda Macar hükümeti Kasım 1913'te tüm Slovak emellerini dile getiren ve tedbir alınması gerektiğini ortaya koyan, "Macaristan'da Yaşayan Slovak Ulusu Üzerine Sorunlar" başlıklı yirmi üç sayfalık bir rapor hazırlamıştır.¹⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın konjonktürü Çek ve Slovak revizyonistlere eyleme geçmek için uygun zemin hazırlamıştır. Hareketin öncülerinden Çek Tomáš Garrigue Masaryk 1915 yılında önce Londra'da, sonra Paris'te bir Dış Çekoslovak Komitesi kurmuştur. Bu komite 1916'da Slovak siyaset adamı Edvard Beneš, asker ve siyaset adamı Milan Rastislav Štefánik ve Štefan Osuský'nin katılımıyla "Çek Memleketleri Milli Konseyi" adını almıştır. Konsey 1917 yılında İtilaf devletlerinin tarafında savaşacak bir Çekoslovak ordusu örgütlemiştir. Yaşanan askeri başarısızlıklarla beraber federalizm fikri ise yerini tam bağımsızlığa bırakmıştır. Vavro Šrobar,

¹⁷ Ignác Romsics, *The Dismantling of Historic Hungary: The Peace Treaty of Trianon 1920*, East European Monographs, Columbia University Press, New York, 2002, p. 5-6.

¹⁸ Raporun içeriği hakkında bkz. Jozsef Galantai, *Hungary in the First World War*, Budapest, Akademiai Kiado, 1989, p. 99. Dipnot 56'dan *Református Egyház Zsinati Levéltára. Balogh Jenő Íratái* (Reformist Kilise Meclisi Arşivi, Jenő Balogh Belgeleri) 10. parsel.

Milan Hodža gibi siyaset adamları Slovakları Çekoslovak ‘ahali’sinin Macaristan ayağı olarak nitelendiriyor ve Slovakya’nın Macaristan’dan ayrıldığını, bunun geri dönüşünün olmadığını söylüyorlardı. Prag Milli Komitesi 28 Ekim 1918’de Prag’da iktidarı, Viyana’daki İmparatorluk hükümetinin çökmesi üzerine milliyetçi Çek liderlerden Karel Kramář’ın yönettiği kansız ve başarılı bir ihtilalle ele geçirmiştir.¹⁹

Bu dönemde Kuzey Macaristan’daki Slovakların ayrılıkçı eğilimleri ilk defa 31 Mayıs 1918’de Masaryk’in öngördüğü modele uygun olarak, bağımsız bir Slovakya yerine geniş yetkilere sahip özerk bir Slovakya biçiminde talep edilmiştir. 1918 Ekim’inde Macar Parlamentosu’nda bir konuşma yapan Ferdiš Juriga, Slovakların yerleşim alanlarında kendi devletlerini kurmak istediklerini ve Macar ulusu ile parlamentosunu temsilci olarak kabul etmediklerini ilan etmiştir. 30 Ekim 1918 tarihinde 1860’lı yıllardan itibaren Slovak örgütlenmesinin merkezi konumunda bulunan Turóianský Svätý Martin (Macarca: Túrócszentmárton) şehrinde yapılan kongrede Slovakların özgürlük ve Çeklerle birleşme talepleri dile getirilmiştir. Bu kongre, Slovak Ulusal Partisi başkanı Matúš Dula tarafından organize edilmiştir, ancak tüm Slovak hareket temsilcilerini kapsamıştır. Delegeler ayrılma ve tam bağımsızlık meselesinde hemfikir olmalarına rağmen bunun bir Çekoslovak devletinde özerklik biçiminde mi olacağı ve barış konferansına Slovak heyeti olarak katılıp katılmayacağı hususu üzerine tartışılmıştır. Başta iki fikir de kabul edilmesine rağmen, daha sonra Milan Hodža’nın ısrarıyla şu karar alınmıştır:

“Slovak ulusu birleşik Çek-Slovak ulusunun dilsel, tarihsel ve kültürel bir parçasıdır... Biz sınırsız self-determinasyon ve bu ulusun nezdinde tam bağımsızlık talep ediyoruz.”²⁰

Deklarasyon ayrıca o ana dek süregelen Macar politikalarını şu sözlerle kınamıştır:

“On yıllardır, Slovak olan her şey en önemli öncelikle baskı altına alınmış, ulusumuz için tek bir okula bile yetki verilip okul açılmamış, kamu kurumlarında Slovak kökenliler görevlendirilmemiş, halkımız iktisaden mahvedilmiş, feodal sistem ve politikalarla sömürülmüştür.”²¹

¹⁹ Romsics, *ibid*, pp. 48-49.

²⁰ Deklarasyon 103 delege tarafından imzalanmıştır. Bunların meslek dağılımı şu şekildedir: 15 avukat, 14 papaz, 13 sanayici ve tüccar, 13 memur, 7 çiftçi, 7 üniversite öğrencisi, 5 banker, 5 işçi, 4 doktor, öğretmen, mühendis, esnaf. Buradan hareketin, geniş meslek yelpazesine dayanan bir halk hareketi olduğunu söylemek mümkündür. Bkz. *Ibid*, p. 66.

²¹ *Ibid*, p. 66.

Bu deklarasyon ile Slovak Ulusal Konseyi kurulmuş ve üyelerinin Prag'daki Çek hükümeti ile bağlantı kurması kararlaştırılmıştır. Diğer bir ifadeyle, Çekoslovakya Cumhuriyeti, Slovak Milli Konseyi tarafından tanınmıştır. Sürecin sağlıklı işlenmesi için 5 Kasım'da geçici bir hükümet kurulmuş ve bu hükümet 14 Kasım'da Prag'da 201 Çek ve 69 Slovak'tan oluşan bir meclis toplanana kadar görev yapmıştır. Bohemya Almanları ve Slovakya Macarları yeni devleti tanımak istemediklerinden mecliste temsil edilmemişlerdir. Milletvekilleri Habsburgların iktidarının sonunu ilan edip Masaryk'i Cumhurbaşkanı seçmişlerdir. Kramář Başbakan, Beneš Dışişleri Bakanı olmuştur. Vavro Šrobar da Slovakların hükümetteki temsilcisi olmuştur.

1.4. Birinci Çekoslovak Cumhuriyeti (1918-1938) ve Macar Azınlığın Durumu

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Tuna Havzası'nda birbirine zıt sosyal-siyasal sisteme sahip iki devlet ortaya çıkmıştır: Muhafazakar ve revizyonist Macaristan ile demokratik ve liberal Çekoslovakya. Borsody, bunların arasında uzlaşma ve işbirliğinin olmamasının kısa zamanda Hitler'in Orta Avrupa'nın küçük devletlerini yutmasına yol açtığı tespitinde bulunmaktadır.²² Versay düzeninin bozulması, Macaristan'ın bu düzeni yıkması ve Macaristan'da Habsburg İmparatorluğu'nun yeniden kurulması halinde Çekoslovakya'nın dağılması işten bile olmazdı. Bu yüzden, Çekoslovakya, bölgede bir yandan Bolşevizm tehlikesini öte yandan olası Alman yayılmacılığını önleyecek bir güç arayışında olan Fransa ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu durumun Çekoslovakya'ya bölgenin hayati demiryollarının kontrolünü elde etmek, Tuna Nehri'ne sahip olmak ve sanayii için yeterli kömürü elde etmek olanağını da verdiği söylenebilir.²³

Versay (1919), Saint-Germain (1919), Trianon (1920) Antlaşmaları Almanya, Avusturya ve Macaristan'a karşı Çekoslovakya'yı avantajlı duruma sokmuştur. Bohemya, Moravya, Silezya ve Slovakya'yı kazanan Çekoslovakya bundan sonra azınlıklar meselesinin çözümüne dönmüştür. 1921 nüfus sayımı sonuçlarına göre Çekoslovak devletini oluşturan unsurlar: %51 Çekler, % 23 Almanlar, %14 Slovaklar, %5,5 Macarlar biçimindeydi.²⁴

²² Stephen Borsody, *The New Central Europe Triumphs and Tragedies*, Columbia University Press, New York, 1993, p. 48.

²³ Margaret Macmillan, *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, (Çev. Belkıs Dişbudak), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 230.

²⁴ "Slovakya", *Meydan Larousse*, C. XI, Meydan Yayınevi, 1973, s. 413-414.

1920'lerin başındaki genel manzara şu şekildeydi: Kuzey Macaristan bölgesinde Macarlar, Almanlar, Yahudiler, Romenler ve Hırvatlar yaşamaktaydı. Okullarda eğitim dili Macarca, din ise Katolik ve Protestan'dı. Bölgenin en fakir ve en az itibar sahibi halkı Slovaklar çiftçilik ve çobanlık yapmaktaydı. Ağır Macar bürokrasisi altında ezilmişler ve asimilasyon tehlikesi yaşamışlardı. Bölgeye bu döneme kadarki kırk elli sene içerisinde şiddetli bir Macar göçü yaşanmış, bu da bölgedeki Macarlaştırma politikasını daha sağlam temele oturtmuştu.²⁵ İbre, Trianon Antlaşması ile tersine dönmüştür.

Çekoslovakya yirmi bir vilayetin herhangi birinde nüfusun yüzde yirmisini bulan azınlıkların mahkemeler ve idari makamlar önünde dillerini kullanmalarına müsaade etmiştir. Bunun dışında, Macar işçi ve köylü kesimine az da olsa sosyal ve demokratik haklar verilmiş, yapılan toprak reformundan Macar kökenli çiftçi ve köylünün az bir kısmı da yararlanmıştı. Bu dönemde, eğitim koşullarının yetersizliği, Macar kökenli kimselerin kamu hizmetine alınmaması ve azınlık mensuplarına kamu görevlileri tarafından kötü muamelenin gösterilmesi biçiminde özetlenebilecek sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca, Bratislava Üniversitesi de tasfiye edilerek Macar unsurlardan arındırılmıştır. Yine de 1930'lu yıllarda toprağını işleyen Macar çiftçinin durumu dağlık kesimde yaşayan Slovak'a göre iyileşmiş, bu durum 1938 yılında güney Slovak topraklarının Macaristan'a ilhakıyla Macar çiftçi üzerindeki olumlu etkisini göstermiştir.²⁶

Trianon Antlaşması sonrası oluşturulan düzende Macaristan ise komşularıyla düştüğü uzlaşmazlık konularını çözüme kavuşturamamıştır. Macarlar, her zaman için kendilerini buldukları coğrafyanın tek kültür sahibi ulusu olarak görmüşler, Macarların kendilerinden daha aşağı uygarlıkların yönetimi altında yaşamak zorunda bırakıldıklarını iddia etmişlerdir.²⁷ Bu bağlamda, Çekoslovakya devleti Macarlar için uluslararası konjonktürün yarattığı, statüko değiştiği anda yıkılacak olan 'mevsimlik bir devlet' (saisonstaat) konumundaydı.²⁸ Bu dönemde, Macar hükümetinin amaçları üç grupta toplanabilir: Azınlık haklarının iyileştirilmesi, sınır

²⁵ Wallis, *ibid*, p. 281.

²⁶ Hugh-Seton Watson, *Eastern Europe Between The Wars 1918-1941*, Cambridge, 1945, pp. 344-345.

²⁷ Bununla beraber, çıkış yolu olarak da kültür yayılmacılığını seçerek iki savaş arası dönemde ikili ilişkiler alanında kültür ve entelektüel mücadele konularına ağırlık vermiştir. Bkz., G.C.Paikert, "Hungarian Foreign Policy in Intercultural Relations, 1919-1944", *American Slavic and East European Review*, Vol. 11, No. 1, February 1952, p. 42-65.

²⁸ Borsody, *ibid*, p.57.

hattında değişiklik yapılması ve Büyük Macaristan'ın sınırlarına yeniden ulaşılması.²⁹

Esasen, Slovakya'da yaşayan Macarların da anavatana dönüş gibi bir umudu olmamıştır. Macar azınlık arasında ise bu dönemde üç farklı görüş mevcuttu: Birinci grup, revizyonist bir Macaristan'a bağlı olmaktansa daha özgür bir ortamda yaşadıklarını düşündükleri Çekoslovakya'ya bağlılık göstermiştir.³⁰ Diğer iki grup ise her koşul altında Macaristan ile birleşilmesi gerektiğini savunurken, bunların birbirlerinden ayrıldıkları husus, bir grubun Çekoslovak otoriteleriyle işbirliği yanlısıyken, diğer grubun ise kesin bir biçimde Çekoslovak otoriteleriyle teması reddetmesidir.³¹

Çekoslovakya'nın Almanya'ya ilhakı sürecinde Macarlar kaybettikleri topraklar için girişimde bulunmuşlardır. 9 Ekim 1938'de Macar tarafı ile Çekoslovak tarafı 9 Ekim 1938'de güney Slovakya'daki Macarların durumunu görüşmek üzere bir araya gelmişlerdir. Slovak tarafı Macarların yoğun yaşadığı topraklara özerklik önerirken, Macarlar bu bölgenin kendilerine ilhakını talep ediyorlardı. Bu da müzakerelerin sonuçsuz kalmasını beraberinde getirmiştir.³² Daha sonra 2 Kasım 1938'de Birinci Viyana tahkimi Slovakya'nın güneyinde 12 bin 400 km²'lik bir alanı Macaristan'a vermiştir.³³ 14 Mart 1939'da Berlin'in desteğiyle ayrılıkçı Slovak lider Jozef Tiso Slovakya'nın bağımsızlığını ilan edip Alman himayesine girmiştir. 15 Mart'ta da Macar kıtaları Rutenya'ya girerek, buranın bağımsızlığını ilan etmişlerdir. Böylece Trianon Antlaşması'nın belirlediği sınırlarda düzenlemeye gidilmiş, bölgede yaşayan Macarlar anavatan dahil edilmiştir.

²⁹ Seton-Watson, *ibid*, p. 346.

³⁰ Bu konuda D.J.Toseviç'in tespiti şu şekildedir: "Altmış bin Macar, vaktile Slovak ve Karpat Rusları topraklarında yerleşip kalmışlardı. Bunlar çiftçilerdir. Şurası aşikardır ki bu Macarlar'dan mühim bir kısmı, Macarlara karşı pek tabii olarak bir empati beslemekte idiler. Fakat bunların Macarlar'a iltihak etmek istediklerini iddia etmek doğru olamaz; çünkü Çekler büyük prenslerin ellerinden topraklarını alarak köylülere dağıtmışlardı. Macarlara iltihak, bu toprakların tekrar istirdadı demek olacaktı. 1935 senesinde, Macar rüesasile bir anlaşma yapılmıştı. Macarlar'dan büyük bir kısmı reisicumhur intihabında rey vermişlerdi. O vakitten itibaren dostça bir kaynaşma hâsil olmuştu." D. J. Toseviç, *ibid*, p.70.

³¹ Seton-Watson, *ibid*, p.346.

³² Gyula Juhasz, *Hungarian Foreign Policy 1939-1945*, Akademiai Kiado, 1985, p.143.

³³ Birinci Viyana Tahkimi: İtalyan Dışişleri Bakanı Galeazzo di Ciano ve Alman Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop başkanlığındaki heyet, Çekoslovakya'nın Südet bölgesini Almanya'ya ilhak eden Münih Anlaşması (30 Eylül 1938) kapsamında Çekoslovakya'nın Slovakya tarafında kalan ve Macarların yaşadığı güney toprakları ile yine Çekoslovakya'nın doğu topraklarını oluşturan Rutenya'nın Macaristan'a verilmesine hükmetmiştir. Bu karar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Paris Barış Antlaşması (1947) hükmünce geçerliliğini yitirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın son safhasında Kızılordu'nun 4 Ekim 1944'te Slovakya'ya girmesinin ardından Kösice'de (Slovakça: Košice; Macarca: Kassa) bir Çekoslovak Hükümeti kurulmuştur. Çek ve Slovak uluslarının eşitliğini esas alan bu hükümet azınlıkların kovulacağını ve toprakların millileştirileceğini duyurmuştur. Çekoslovakya 1945 Haziranında diğer müttefiklerce Rusya'ya terk edilmiş, Trianon Antlaşması ile belirlenen sınırlara dönmüş, bölgedeki Macarlar yine azınlık statüsüne düşmüşlerdir. Slovakya özerk kurumlar kazanmıştır. 1945 Haziranında yeni bir toprak kanunu ile Alman ve Macarlar'a ait bir milyon yedi yüz bin hektar toprak fakir Slovak köylülere dağıtılmış. 1948 Ekim'inde ise bankalar, madenler ve 500 kişiden fazla çalışanı olan fabrikalar devletleştirilmiştir.³⁴

1.5. Sosyalist Dönemde Macar Azınlık

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde Slovakların tüm iddiası kendilerine asimilasyon politikası uygulandığı biçimindeydi. Bu yüzden, 1945 yılında Macarlar bölgedeki kıyımdan sorumlu tutularak ülkeden atılmak istenmiştir. Bunun altyapısı ise İkinci Dünya Savaşı devam ederken Almanların Çekoslovak topraklarını işgal etmesiyle ülkeden kaçan Edvard Beneš'in çabalarıyla hazırlanan yasalar bütünüyle sağlanmıştır. Beneš Yasaları, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Çekoslovakya topraklarında yaşayan Alman ve Macarlar azınlıkları savaş suçlusu olarak gören ve bunlara yönelik çıkarılan yasaların tümünü içeren yasal düzenlemelerdir. Yasalardan Macarlar açısından en ağır hükümler içereni 2 Ağustos 1945 tarihli 33/1945 Sayılı "Alman ve Macar Kökenlilerin Çekoslovak Vatandaşlığının Düzenlenmesi" isimli kanundur. Buna göre Macar kökenliler mahkemeye verilmiş, vatandaşlık hakları ellerinden alınmış, Macarlar'a ekonomik kısıtlamalar getirilmiş, eğitim hakları engellenmiştir.

Beneš Yasaları'nın, Kösice Planı (5 Mayıs 1945) uyarınca hayata geçirilmesi planlanmıştır. Buna göre Macarların üç gruba bölünmesi öngörülmüştür. Birinci grup, Macaristan'daki Slovak azınlık ile Slovakya'daki Macar azınlığın eşit miktarda mübadelesi suretiyle gönderilecekti. Önceden Slovak kökenli olup sonradan Macarlaşan Macar ailelerden oluşan ikinci grubun ise yeniden Slovaştırılması planlanmıştır. İki grubun da dışında kalan son grup Macarlar ise ülkeden çıkarılacaktı. Bu meyanda Çekoslovakya ve Macaristan arasında 1946 yılının Şubat ayında bir nüfus mübadele anlaşması yapılmıştır. Slovak tarafının iddiası Macaristan'da yerleşik dört yüz bin Slovak'ın olduğu

³⁴ Altuğ, *age*, s.10.

yönündeydi ve ülkeden eşit sayıda Macar'ın gönderilmesini planlıyordu. Halbuki, Macar tarafı ülkelerindeki Slovak azınlığın sayısının çok daha az olduğunu ileri sürüyordu. Üstelik, dört yüz bin Macar'ı yerleştirebilecek imkanlarının ve istihdamlarının olmadığını da ekliyorlardı. Başlangıçta sayı üzerinde anlaşma sağlanamasa da 1947 yılından başlayarak beş yüz bin kişiye yakın Macar ülkeden çıkartılmıştır. Çekoslovaklar için çalışan ve Cumhuriyet'e bağlılığını bildiren Macar kökenlilere ise Çekoslovak vatandaşlığı verilmiştir.³⁵

Diğer taraftan, 1947'de Macaristan genelinde yaşananlar ve 1948 Prag olayları neticesinde komünist yönetimlerin güçlerini pekiştirmeleriyle iki ülke arasında antlaşma zemini bulmak kolaylaşmış, 1949 yılında iki ülke arasında bir antlaşma imzalanmış, Macar azınlığın konumu da güvence altına alınmıştır. Diğer bir deyişle, Stalin terörü, sorunların üzerini kısa sürede ve etkili biçimde örtmeyi başarmıştır.³⁶

Sosyalist Çekoslovakya'da 1950 yılından itibaren azınlıklara kültürel dernek kurma hakkı verilmiştir, ancak bunların işlevselliği tartışmaya açıktır. Şöyle ki, siyasal rejim bu kuruluşlara ulusal cephe veya siyasî birlik olarak hareket etme hakkı vermemiş, dernekler komünist partilerin ulusal grup temsilcileri ya da sözcüleri gibi faaliyet göstermişlerdir. Bu meyanda Macar İşçiler Kültürel Birliği (Csemadok) 1950 yılında kurulmuştur. Ne var ki Macar azınlık bu derneğin bir baskı grubu vazifesi görmediğinden şikayet ederek, bunun etkinliklerinden tatmin olmamıştır. Ayrıca, Slovak Yazarlar Birliği'nin Macar yazarlar kolu ve Új Szó (Yeni Sözcük) gazetesi, Macarlar'ın hakkını gözeten diğer örgütlenmeler olarak rol oynamışlardır.

1968 yılındaki Prag Baharı'nda 1960 Çekoslovak Anayasası'nın 144. maddesinde yapılan değişiklik ile azınlıklara birtakım haklar verilmiştir. Bunlardan biri de anadilde eğitim hakkıdır. Bu dönemde dil ayrımı olmamıştır, çünkü komünist yönetimler bunu halkların kendilerine sadakati için kullanmışlardır. Sözgelimi, Macar kökenlilerin çoğunluğu teşkil ettikleri yerlerde devlet işlerinde 'de facto' Macarca kullanmakta veya duyuruları azınlık dilinde yapmakta sakınca görmemişlerdir. Durum

³⁵ Bu dönemde Sovyetler Birliği, sosyalist rejimin sağlamlştırılması adına Doğu Avrupa'da sert politikalar uygulamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution*, Praeger, 3rd ed., p. 344. Aynı konuda Janics Kálman da bölgenin Slovaklaştırılması adına, kaos ortamından da faydalanılarak Macarlar haklarından yoksun bırakılmış, yargılanmış ve zor şartlar altında yaşadıklarını yazmaktadır. Bkz. Janics Kálman, *Czechoslovak Policy and the Hungarian Minority, 1945-1948*, Columbia University Press, 1982, (Elektronik Versiyon) <http://www.hungarian-history.hu/lib/jani/jani00.htm>, Erişim: 15.10.2009

³⁶ Henderson, *ibid*, p. 74.

aynı bölgelerde yaşayan Slovaklar için sıkıntılı olmuştur, çünkü bir Macar askerlik hizmeti veya okul vesilesiyle Slovakça öğrenme imkanına sahipken, anadili Slovakça olan birisi için bu mümkün değildi. Bu durumu resmileştiren yazılı bir kanunun olmadığı da altını çizmek gerekir.³⁷

Bu dönemde, Új Szó gazetesinde Macar cemaat, basın özgürlüğü, self-determinasyon ilkesinin doğru uygulanması, anayasanın azınlıkları kültürel entite olarak değil, Slav unsurların altında statüye sahip uluslar olarak değerlendirmesi gibi konularda şikayetlerini dile getirmişlerdir. Ayrıca, Slovak Yazarlar Birliği de kültürel hakların genişletilmesi, televizyonda Macarca programların sayısının artırılması ve Slovaklaştırmaya politikasından zarar görenlerin tazmin edilmesi gibi taleplerde bulunmuşlardır. Ayrıca, Çekoslovak Hükümetinde ulusları temsil eden bir organ ya da yüksek komiserliğin kurulması, ulusların karışık biçimde oturduğu bölgelerde yeni bir idarî yapılandırılmaya gidilmesi ve azınlık okullarına, Macaristan öğrenim kurumlarıyla denklik verilmesi gibi taleplerde bulunulmuştur.³⁸ 1978 yılına gelindiğinde ise Sosyalizm karşıtı muhalefet hareketleri kapsamında Miklós Duray önderliğinde Çekoslovak Macar Azınlığı Hukuk Koruma Komisyonu (Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága / CSMKJB) kurulmuştur.

Diğer taraftan Prag Baharı sonrası esen demokratik rüzgâr, bir bakıma, Slovak ve Macarların birbirleriyle münakaşa etmelerine zemin hazırlamıştır. Slovaklar, Macar faaliyetlerine karşı kendi kültürel grupları olan Matica Slovenská (Kültürel Slovak)'ı oluşturmuş, özellikle Macar azınlığın yoğun olduğu bölgelerde yaşayan Slovak gençlerin kimliklerini kaybetmemeleri için mücadele etmiştir. Bu dönemde otuz sekiz Slovak aydın ortak bir bildiri yayınlarak Csemadok hareketini kınamış, Macarları “şoven, aşırı milliyetçi ve irredentist” olmakla suçlamışlardır.³⁹

1.6. Sosyalist Rejimin Sonu ve Slovakya'nın Bağımsızlığını İlan Etmesiyle Yaşanan Gelişmeler

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Slovakya'nın Avrupa bütünleşmesi macerasında diğer ülkelere nazaran zayıf karnı azınlıklar meselesi olmuştur. Özellikle Çekoslovakya'nın dağılma sürecinde Slovakya'nın bağımsızlığını ilan etmesine paralel olarak yükselen milliyetçi eğilimler neticesinde bölgede yaşayan Macar azınlığın çeşitli sorunlarla karşılaştığı

³⁷ *Ibid*, p. 74.

³⁸ Galia Golan, *Reform Rule In Czechoslovakia The Dubček Era 1968-69*, Cambridge, 1973, pp. 95-97.

³⁹ *Ibid*, p. 98.

ve Slovaklar'a da sorunlar yaşattığı görülebilir. Burada Macarlar baskı altına alınma endişesi taşımakta ve kimliklerini kaybetmeye yönelik bir tehdit algılamaktadırlar. Slovaklar ise Macarların varlığını ulusal egemenliklerinin zararına yorumlamaktadırlar.

Slovakya, Haziran 1993'ten beri Avrupa Konseyi'nin (CoE) üyesidir ve 1992 yılının Mart ayında Çekoslovakya'nın imzaladığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraftır; bunun sonucu olarak vatandaşlarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gitme hakkı vardır. Ayrıca, Azınlıkların Korunması Çerçeve Anlaşması ve İşkencenin Önlenmesine Dair Anlaşma ile BM'nin ilgili sözleşmelerine de imza atmıştır. Bunu takiben 22 Haziran 1998 tarihinde Avrupa Sosyal Şartı'nı imzalamıştır.

1989 yılında değişen siyasi konjonktürle Soğuk Savaş döneminde uygulanan 'de facto' hakların kanunlaşması gündeme gelmiştir. Bu dönemde Sovyet yönetimine karşı çıkan Slovak Şiddete Karşı Halk Hareketi'nin bünyesinde gelişen Macar Bağımsız Girişimi 19 Kasım 1989'da kurulmuştur ve Macar haklarının savunmasını üstlenmiştir. 1992 seçimlerine Macar Hıristiyan Demokrat Hareketi olarak katılan bu oluşum seçimlerde %7,4 oranında oy kazanmış fakat başbakan Mečiar tarafından Macar toplumunun temsilcisi olarak kabul edilmemiştir. Bu dönemde, Macarlar'ın attığı adımlar irredentist ve ayrılıkçı addedilmiş, Slovak tarafı Macar kökenli vekillerle doğrudan müzakerelerde bulunmayı reddetmiştir.⁴⁰

Macar azınlık 1994 yılındaki seçimlere Macar Koalisyonu adı altında katılmıştır; koalisyon daha sonra partileşerek (Macar Koalisyon Partisi / MKP-SMK) 1998 seçimlerine de girmiş, hükümet ortaklarından biri haline gelmiştir. Merkez sağ eğilimli bir partidir. İktidar ortağı olsalar da seslerini pek fazla duyurma imkanları olmamıştır. Şöyle ki, 1998 yılında hazırlanan Slovak Anayasası'nın dibacesinde yer alan "Slovak halkları" ifadesini değiştirmeyi başaramamışlar, dil yasasında kendi çıkarlarına olan düzenlemeler konusunda hükümet ortaklarını ikna edememişler, Toprak Yasası'nın hazırlanması esnasında sessiz kalmışlar, Macarların çoğunlukta yaşadığı bölgelerde Macar idarecilerden mürekkep yerel yönetimler kurmaya muktedir olamamışlardır.⁴¹

⁴⁰ Paul G. Lewis, *Central Europe Since 1945*, Longman, 1994, p. 300.

⁴¹ Henderson, *ibid*, p. 49. Ayrıca, Macar Koalisyon Partisi hükümet ortaklığını iki dönem sürdürmüş, 2006 seçimlerinde ise hükümete girememiştir.

2. Slovakya'daki Macar Azınlık Konusunda Güncel Sorunlar

2.1. Slovak Dil Yasası

2001 nüfus sayımına göre Slovakya'da halkın %83'ü Slovakça, %9'u Macarca konuşmaktadır.⁴² Slovak hükümeti ile Macarlar arasında dillerinin serbestçe kullanımı hususunda sorun yaşanmaktadır.

Slovakya, 1995 yılında Macaristan ile Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamıştır. Slovak Meclisi, 1996 yılının Mart ayında antlaşmayı onaylamıştır. Ancak, antlaşmada yer alan azınlıklar için toplu hakların tanınması maddesi reddedilmiş, etnik tabanlı özerk idari yapıların kurulmasına olanak sağlayan madde ise antlaşmadan çıkarılmıştır. 1995 yılı itibarıyla mecliste azınlıkların temsiline yönelik hukuki bir düzenleme olmamasına rağmen koalisyondaki üç değişik partide toplam on yedi Macar milletvekili görev yapmıştır. Slovakya bu dönemden itibaren Avrupa Konseyi'nin isim kullanımına yönelik tavsiye kararlarına uyumuş ve Macarların isimlerini Slovakça'ya uyarlamaları zorunluluğunu kaldırmıştır. Yine, nüfusun %20'den fazlasını azınlıkların teşkil ettiği bölgelerde sokak isimlerinin Slovakça'nın yanı sıra azınlık dilinde de yazılabileceği tavsiyesine de uyumuştur.

Bu konudaki ilk girişim Ekim 1990'da taslağı hazırlanan dil yasasıdır. Halkın %20'den fazlasını azınlıkların teşkil ettiği bölgelerde azınlık dilinin resmi yazışmalarda kullanılmasına müsaade edilmesi memurlara bu dili bilme zorunluluğu getirilmeksizin öngörülmüştür. Çek ve Slovak devletinin ayrılmasının ardından ise Slovakya'da 1995 Kasım'ında yürürlüğe giren Ulusal Dil Yasası'ndan bu imkanı tanıyan maddeler geri çekilmiştir. Hâlbuki Slovak Anayasası'nın 34. maddesinin 2. paragrafı azınlıkların resmi iletişimlerinde kendi dillerini kullanabilme imkânı tanımaktadır. Nitekim Slovak Anayasa Mahkemesi'nin Ağustos 1997 tarihli kararı Dil Yasası'nın 3. madde 5. paragrafının anayasaya aykırı olduğuna hükmetmiştir. 10 Temmuz 1999 tarihinde Azınlık Dillerinin Kullanımına Dair Yasa kabul edilerek 1 Eylül 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁴³

Avrupa Komisyonu'nun Slovakya'nın adaylık başvurusunu değerlendirdiği görüş raporunda, Slovakya'nın, AB ve AGİT Azınlıklar Yüksek Komiserliği'ne azınlık dillerinin kullanımına dair yeni bir yasa hazırlayacağına dair taahhütte bulunduğu, ancak, mahkemeler, radyo ve televizyon,

⁴² Geriye kalan nüfus Çekçe, Romanca, Ukraynaca ile başka dilleri konuşmaktadır. *CIA World Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/lo.html>, Erişim: 27.05.2010.

⁴³ Söz konusu yasa için bkz. http://www.culture.gov.sk/uploads/pE/07/pE071V59b5_SZDqXyakQRQ/act_languageminorities.pdf, Erişim: 15.11.2009.

devlet okulları ve yol levhaları gibi belirli alanlarda azınlık dillerinin kullanımına olanak veren çeşitli düzenlemeler olsa da kapsamlı bir yasa henüz hazırlanmadığı tespitine yer verilmiştir.⁴⁴ Macar azınlık hususu ilerleme raporuna son olarak 2002 yılında girmiş, Macar azınlığın konumunun iyileştirilmesi yönünde olumlu adımlar atıldığı belirtilirken, reformların aksatılmadan devam ettirilmesi önerisinde bulunulmuştur. 2003 yılındaki son ilerleme raporunda ise bu konuya ilişkin bilgi bulunmamaktadır.⁴⁵

İkinci sorun mezuniyet belgelerinin dili hususunda yaşanmıştır. Haziran 1997’de azınlıkların aldıkları mezuniyet belgelerinin iki dilli olma özelliği kaldırılmış, 20 Ocak 1998’de yapılan düzenleme ile belgenin azınlık dilindeki tercümesinin belirli bir fiyat karşılığında verilmesi ve bu belgenin resmi niteliğinin olmayacağına hükmedilmiştir. Ancak bu dönemde iktidara gelen yeni hükümete Macar kökenli isimlerin girmesi Avrupa Komisyonu tarafından ilişkileri düzelterek olumlu bir adım olarak nitelendirilmiştir.⁴⁶

Bunların dışında köy isimlerinin hem Macarca hem de Slovakça tanımlanması, Macar kökenli olsa bile kadınların soyadlarının sonuna ‘-ová’ takısını almaları hususunda dırtilmesi ve okullardan faaliyet raporlarının Slovakça yazmalarının istenmesi genel olarak bakıldığında dil üzerine yaşanan diğer sorunlar olarak nitelendirilebilir. Mečiar Hükümetinin politikalarından Macar azınlığın varlığından pek hoşnut olmadıkları anlaşılabilir. Hükümet, azınlıkların kültürel fonlarını kesmiş, Slovak gazetelerinde Macarları aşağılayan ırkçı karikatürlerin yayımlanmasına göz yummuştur. Buna gerekçe olarak da Macarların Slovakları asimile edebileceği tehlikesini göstermiştir.⁴⁷

Avrupa kamuoyunda Yeni Dil Yasası olarak bilinen, doğru tabiriyle yürürlükte olan yasanın AB mevzuatı ve Slovak Anayasa Mahkemesi kararlarının ışığında gözden geçirilmesi suretiyle 30 Haziran 2009 tarihinde kabul edilen ve 1 Eylül 2009 tarihinde yürürlüğe giren konsolide edilmiş hali şu önemli değişiklikleri içermektedir:⁴⁸

⁴⁴ *Avrupa Komisyonu Slovakya’nın Adaylık Başvurusuna İlişkin Rapor DOC/97/20*, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/dwn/opinions/slovakia/sk-op_en.pdf, Erişim: 15.10.2009.

⁴⁵ *Avrupa Komisyonu 2002 Yılı Slovakya İlerleme Raporu SEC (2002) 1410*, s. 32, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2002/sk_en.pdf, Erişim: 15.10.2009.

⁴⁶ *Agf*, s. 12.

⁴⁷ Henderson, *ibid*, p. 78.

⁴⁸ Slovak Dil Yasası’nın resmi olmayan İngilizce tercümesi için bkz. http://www.felvidek.ma/images/stories/cikkkehhez/szkont-1995-270_2009-en.pdf, Erişim: 1.6.2010.

- Devlet yetkilileri ve yerel yönetimler, devlet dili olan Slovakça'yı koruyup gözetecek, kanunu uygulayacaklardır.
- Slovakça'nın güçlendirilmesi için ülkedeki tüm öğretmenler, gazeteciler ve bazı meslek erbabı, devlet diline hakim olmak zorundadır.
- Ulaştırma, posta, telekomünikasyon, silahlı kuvvetler ve itfaiye hizmetlerinde devlet dili kullanılacaktır.
- Sokak isimleri, kamusal alana dahil isimler, coğrafi terimler ve yeryüzü şekilleri, kadastro haritaları, pafta dökümleri ve imaret dili öncelik Slovakça'ya verilmek üzere kanunla belirlenmiş biçimde azınlık dilinde de yazılabilir.
- Azınlık dilinde eğitim veren okullarda pedagojik tüm raporlar hem Slovakça hem de azınlık dilinde tutulacaktır.
- Azınlık dilinde yayın yapan televizyon programlarında aynı anda Slovakça altyazı geçecektir.
- Azınlık dilindeki radyo programının hemen devamında aynı programın Slovakçası yayınlanacaktır.
- Yarışmalarda azınlık dili kullanıldığı takdirde Slovakça'ya anında tercüme yapılacaktır.
- Halkı bilgilendirmeye yönelik afiş, ilan, broşür ve benzeri döküman öncelikle Slovakça yazılacaktır. Azınlık dili, Slovakça puntoları geçmemek üzere eşit karakterle yazılabilir. Aynı nitelikteki radyo ve televizyon konuşmalarında da devlet dili Slovakça kullanılacaktır.
- Anıt, heykel, abide gibi eserlerin üzeri devlet dili ile yazılacaktır. Azınlık dili, Slovakça puntoları geçememek üzere eşit karakterle yazılabilir.
- Yargının vatandaşla olan ilişkilerinde ve kamu yönetiminde Slovakça kullanılacaktır. Slovak diline hakim olmayan azınlıklar ve yabancılar ise çevirmen aracılığıyla dillerini kullanabilirler.
- Sağlık personelinin vatandaşlarla Slovak dilinde iletişim kurması gerekmektedir. Ancak, azınlıklara mensup hastalarla anlaşabileceği dilden konuşulabilir.
- İlanlar, afişler, tabelalar, bilgilendirici ibareler, dükkân isimleri,

lokantalar, spor salonları isimleri Slovakça yazılacaktır. Azınlık dillerinde yazılmak istenirse içerik Slovakça ile aynı olacak, yazı karakteri de eşit büyüklükte yahut daha küçük olacaktır.

- Kanun hükümlerine uymayanlar hakkında cezai işlem uygulanacak ve sorumlular 100 ila 5000 Euro arasında değişen para cezalarına çarptırılacaklardır. Cezaya rağmen yasal olmayan durum ortadan kaldırılmadığı takdirde, önceden verilen cezanın iki katı kadar daha para cezası uygulanacaktır. Cezadan elde edilen meblağ devlet bütçesine gelir olarak aktarılacaktır. Ceza, ihlalin tespit edilmesinin ardından bir sene içerisinde uygulanabilir.
- Kanunun yürütülmesinden Slovak Kültür Bakanlığı sorumludur ve iki senede bir dilin kullanımı ve yasanın işlerliği konusunda hükümete bir rapor sunacaktır.

Slovak Dil Yasası, yürürlüğe girdiği tarih olan 1 Eylül 2009'da Macarların en yoğun yaşadığı Dunajská Streda şehrinde (Macarca Dunaszerdahely) yaklaşık on bin Macar'ın katıldığı bir gösteriyle protesto edilmiştir. Kanunda yer alan “Yer adları, cadde ve sokak adları ve kadastro haritalarında yalnızca devlet dilinde kullanılır” maddesi Macarların tepkisine neden olmuştur. Slovak tarafı bu gösteriyi ve Macarların tutumunu hak iddiası olarak değil, bir siyasi duruş ve güç gösterisi olarak görmektedir.⁴⁹

Bu konuda Macaristan Dışişleri Bakanı Péter Balázs'ın Alman Süddeutsche Zeitung gazetesine verdiği beyanat tartışmayı daha da alevlendirmiştir. Balázs, özetle Slovakya'yı Çavuşesku dönemindeki Romanya'ya benzeterek, “küçük kardeşimizin Avrupa adetleri konusunda eğitime ihtiyacı var” demiş ve Slovak tarafının sert tepkisini çekmiştir. Bu gelişme üzerine Macaristan'ın Bratislava Büyükelçisi Antal Heizer'e Slovakya tarafından sert bir nota verilmiştir.⁵⁰

Slovak ve Macarların arasındaki sorunun çözülememesinin altında yatan etmenin, sosyalist kültürden gelen iki devlette de bireysel hak ve hürriyet kavramının sağlıklı yerleşmemiş olmasından kaynaklandığı ileri

⁴⁹ Bu olayın anısına bölgeye bir de anıt dikilmiştir. Bkz. “Hungarians Turn To U.S. About Slovak Language Law Amid Demos”, *Digital Journal*, 2.9.2009, <http://www.digitaljournal.com/article/278656>, Erişim: 10.10.2009.

⁵⁰ “Slovakia Expresses Outrage Over Hungarian Foreign Minister's Statements”, *The Slovak Spectator*, 18.9.2009, http://www.spectator.sk/articles/view/36548/10/slovakia_expresses_outrage_over_hungarian_foreign_ministers_statements.html, Erişim: 10.10.2009.

sürülebilir, çünkü kanunun işletilebilmesi için halkın yaşadığı bölgenin %20'sinden fazlasının azınlıktan müteşekkil olması şartı öne sürülmektedir. Hâlbuki dil kullanma özgürlüğü bireysel bir hürriyettir.

İkinci sorun ise Macarların ikili müzakere yerine sorunların çözümü için sürekli uluslararası topluma çağrıda bulunması ve bu konuda örgütlere başvurmasıdır. Nitekim yeni Dil Yasası hususunda Macarlar, sözkonusu kanunun Avrupa Birliği hukukuna aykırılık teşkil ettiğini ileri sürerek, Avrupa Komisyonu'ndan Slovakya aleyhine, bu ülkeye yükümlülüklerinin hatırlatılmasına dair bir açıklama talep etmiştir. Buna mukabil, Avrupa Komisyonu Adalet İşlerinden Sorumlu Başkan Yardımcısı Jacques Barrot, meselenin iki ülke arasında müzakere edilerek çözülmesi gerektiğini söylemiştir. Barrot, basın toplantısında sorunun yeniden tekrarlanmamasını temenni ettiğini, bunu da iki ülkenin karşılıklı müzakereler ile halledebileceğini beyan etmiştir.⁵¹ Benzer bir yaklaşım da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'ndan gelmiştir. AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri Knut Vollebaek, 16 Eylül günü Bratislava'da düzenlediği basın toplantısında Slovak Dil Yasası'ndaki düzenlemenin uluslararası normlar ve standartlarla çelişmediğini, kimseyi tehdit etmediğini ve ayrımcılık yapmadığını söylemiştir. Yasanın kusursuz olmadığını ama doğru yürütülmesi halinde sakıncasının da olmadığını işaret etmiştir.⁵² Kısacası, bu taktik Slovakya'nın AB ile üyelik müzakereleri yürüttüğü dönemlerde ve İlerleme Raporları'nın yayınlandığı geçtiğimiz 15 senede etkiliyken günümüzde pek işlerliği kalmamıştır.⁵³

2.2. Macar Çifte Vatandaşlık Yasası

Macaristan Anayasası'nın altıncı maddesinin üçüncü bendi Macaristan Cumhuriyeti'nin sınırları dışında yaşayan Macarlarla ilgilendiğini ve onların Macaristan ile olan ilişkilerini tesis ve teşvik etme sorumluluğunu üzerine aldığını yazmaktadır.⁵⁴ Buna ek olarak, 2001 yılında Macaristan'da Viktor Orban Hükümeti kamuoyunda Statü Yasası olarak bilinen 62/2001

⁵¹ “Kétoldalúnak és Lezártnak Tekintette Eddig a Sólyom-ügyet a Brüsszeli Bizottság”, *MTI*, 14.10.2009, <http://www.bumm.sk/34482/ketoldalunak-es-lezartnak-tekintette-eddig-a-solyom-ugyet-a-brusszeli-bizottsag.html>, Erişim: 11.11.2009.

⁵² “Vollebaek: Slovak Language Act non-discriminatory if Properly Implemented”, *The Slovak Spectator*, 17.9.2009, http://www.spectator.sk/articles/view/36539/10/vollebaek_slovak_language_act_non_discriminatory_if_properly_implemented.html, Erişim: 20.1.2010.

⁵³ Aday ülke konumundaki Türkiye'nin insan hakları ve azınlıkların korunması hususunda sert biçimde eleştirilip denetlenmesi konusu göz önüne alındığında, AB'nin soruna olan yaklaşımı da tartışmaya açık başka bir meseledir.

⁵⁴ Macaristan Cumhuriyeti Anayasası için bkz. <http://www.lectlaw.com/files/int05.htm>, Erişim: 1.12.2009

Sayı 11 “Komşu Ülkelerde Yaşayan Macarlar Yasası”nı çıkarmıştır. Haziran 2001’de Macar Meclisi’nden geçen ve Ocak 2002’de yürürlüğe giren “Tercih Yasası” da komşu ülkelerde yaşayan yaklaşık üç buçuk milyon Macar azınlıktan dileyenlerin Macar kimliği alabilmesini sağlamaktadır. Buna göre, bu yasadan yararlanan Macar kökenliler anavatanda geçici çalışma izni, eğitim, ucuz seyahat ve sağlık sigortası gibi imkanlardan istifade edebilmektedir. Her ne kadar Macar tarafının amacı Macar kültür ve kimliğinin korunması olarak ifade edilse de⁵⁵ bu eylemler Macaristan’ın komşularının iç işlerine müdahale etme kuşkusunu da uyandırmaktadır. Slovak Hükümeti de bu durum karşısında hoşnutsuzluğunu dile getirmekte, bunun egemenlik ilkesiyle bağdaşmadığını öne sürmektedir.⁵⁶

Nitekim, 2010 yılının Nisan ayında Macaristan’da yapılan genel seçimler sonucunda yeniden iktidara gelen Viktor Orban ve partisi Genç Demokratlar (FIDESZ)’ın ilk icraatı yurtdışındaki Macarlar’a vatandaşlık hakkını veren yasayı çıkarmak olmuştur. 26 Mayıs 2010 tarihinde kabul edilen yasaya göre komşu ülke vatandaşı Macarlar’ın istedikleri takdirde Macaristan vatandaşı olmaları kolaylaştırılmıştır.⁵⁷ Slovakya Hükümeti bu yasayı Macaristan’ın Trianon Antlaşması öncesindeki sınırları yeniden kazanma girişiminin yeni bir adımı olarak yorumlamıştır. Ayrıca, Slovak Başbakanı Fico ise Macaristan’ın kendisine göre daha iyi durumda olan Slovakya’yı zayıflatmak için böyle bir girişimde bulunduğunu iddia etmiştir.⁵⁸ Bu konuda Slovak Parlamentosu’nun girişimi Macaristan’ı kınamak ve derhal alternatif bir yasa çıkarmak olmuştur. 17 Temmuz 2010 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülen yasa Slovak vatandaşlarının çifte vatandaşlık almalarını engellemek amacıyla hazırlanmıştır. Başka ülkenin vatandaşlığını kazanan bir Slovak vatandaşı, bunu Slovak yetkililere bildirmekle yükümlendirilmiştir. Aksi takdirde 3319 Euro para cezasına

⁵⁵ “Hungary 'Status Law' Irks Neighbours”, *BBC*, 19.6.2001, http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/monitoring/media_reports/1397385.stm, Erişim: 10.10.2009.

⁵⁶ Nick Thorpe, “Hungary and Slovakia Split in Rights Row”, *BBC*, 18.2.2002, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1827214.stm>, Erişim: 10.10.2009.

⁵⁷ Király Andras, “Elfogadták a Kettős állampolgárságot (Çifte vatandaşlık kabul edildi)”, *Index*, 26.5.2010, http://index.hu/belfold/2010/05/26/elfogadtak_a_kettos_allampolgarsagot/ Erişim: 1.6.2010. Bu yasa bir bakıma iktidara gelen FIDESZ’in seçim öncesi verdiği bir sözün yerine getirilmesidir. Yasa öte yandan Slovakya’da 12 Haziran 2010 tarihinde yapılacak genel seçimler öncesinde bu ülkedeki aşırı milliyetçi grupları da tahrik etmektedir. Bu yüzden Slovakya’daki Macar azınlığın temsilcisi olan gruplar yasanın çıkarılması için Slovakya’daki seçimlerin sonuçlanmasının beklenilmesini tavsiye etmişlerdir. Buna rağmen Macar yetkililer öneriyi dikkate almamışlardır.

⁵⁸ “Fico: A Kettős Állampolgársági Törvény Időzített Bomba (Fico: Çifte Vatandaşlık Yasası Saatli Bombadır)”, *Index*, 21.5.2010, http://index.hu/kulfold/2010/05/21/fico_a_kettos_allampolgarsagi_torveny_idozitett_bomba/, Erişim: 1.6.2010.

çarpıtılarak vatandaşlıktan çıkarılacaktır. Çifte vatandaşlık sahibi bir Slovak vatandaşı ise bunu yetkililere bildirdiği takdirde para cezasına çarptırılmayacaktır, ama o da derhal Slovak vatandaşlığından çıkarılacaktır.⁵⁹ Görülüyor ki, bu aceleyle hazırlanmış bir yasadır. Nitekim yasa kabul edilir edilmez sıkıntı başgöstermiştir. Hem Slovak hem Çek vatandaşlığına sahip kişilerin de yasadaki olumsuz etkilenmesi söz konusudur. Bu konuda Çek ve Slovak yetkililer arasında müzakereler yürütülmektedir.⁶⁰ Ancak, kişiye veya zümreye yönelik yasa çıkarılmayacağı için bunun yeni sorunlara gebe olduğu açıktır.

İki ülkenin de Avrupa Birliği (AB) üyesi oldukları göz önüne alındığında, Slovak ve Macar vatandaşlarının aynı haklara sahip oldukları söylenebilir. Ancak, Macar kökenli başka ülke vatandaşları da vardır. Özellikle AB üyesi olmayan Sırbistan ve Ukrayna vatandaşı Macarlar'ın bu yasadaki faydalanabilecekleri açıktır. Ancak, Slovak kesiminin bu konuda en fazla itiraz eden ulus olması da dikkat çekmektedir. Keza, Macar kökenli bir Slovak vatandaşının Macaristan vatandaşı olmasının kendisine büyük avantajı olmayacaktır.

2.3. Devlet Başkanı Düzeyinde Yaşanan Bir Kriz

1 Eylül 2009 tarihinde Slovakya'da yürürlüğe giren Devlet Dil Yasası'nın hemen öncesinde 21 Ağustos 2009 tarihinde Macaristan Cumhurbaşkanı László Sólyom'un Slovakya'nın Komarno şehrinde yaşayan Macar azınlığın Aziz István Günü (20 Ağustos)⁶¹ nedeniyle düzenlediği bir etkinliğe katılmasına Slovak yetkililer tarafından izin verilmemesi ilişkilerin daha da gerginleşmesiyle neticelenmiş, hadise Macar tarafının şiddetli tepkisini beraberinde getirmiştir.⁶²

Slovakya, güney komşusu Macaristan'a bir nota göndererek Macar

⁵⁹ "A Szlovák Parlament Megrótta Magyarországot (Slovak Parlamentosu Macaristan'ı Kınadı)", *Index*, 25.5.2010, http://index.hu/kulfold/2010/05/25/a_szlovak_parlament_megrotta_magyarorszagot/, Erişim: 1.6.2010.

⁶⁰ "A csehek a Kettős Állampolgárságról Targyalnak a Szlovákokkal (Çekler Çifte Vatandaşlık Konusunda Slovaklarla Müzakere Ediyorlar)", *Index*, 29.5.2010, http://index.hu/kulfold/2010/05/29/a_csehek_az_allampolgarsagrol_targyalnak_a_szlovakokkal/, Erişim: 29.5.2010

⁶¹ Aziz István Günü, her sene 20 Ağustos'ta tarihî Macaristan Devletinin kuruluşunu kutladıkları bayramdır.

⁶² Benzer bir durum da Romanya'nın 15 Mart 2009 tarihinde bu ülkedeki Macar azınlığın etkinliğine katılmak üzere Romanya'ya gidecek Sólyom'un uçağına önce iniş izni vermesine rağmen bu izni kaldırmasıyla yaşanmış; bunun üzerine Sólyom, sınırı karayoluyla ve normal bir vatandaş gibi kimlik kontrolü sonrası geçerek etkinliğe katılabildi. "Hungarian President Calls off Tense Slovak Visit", *Reuters*, 21.8.2009, <http://www.reuters.com/article/idUSTRE57K4K020090821>, Erişim: 10.10.2009.

Cumhurbaşkanının Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'ya müdahale etmesinin⁶³ kırk birinci yıldönümüne denk gelen 21 Ağustos tarihinde Slovakya'ya ziyarette bulunması halinde ülke sınırından içeri kabul edilmeyeceğini bildirmiştir. Slovakya Başbakanı Robert Fico, işgal ordularının arasında Macar birliklerin de yer aldığını ileri sürerek Sólyom'un ziyaretinin uygunsuzluğuna dikkat çekmiştir. Fico, basın toplantısında Macar Cumhurbaşkanının Slovak egemenliğindeki topraklarda Macar varlığına vurgu yapmak istemesini de eleştirmiştir. Fico, bu durumun AB'nin ve Slovakya'nın ilgili yasal mevzuatına aykırı bir durum teşkil etmediğini, Macar elçilik temsilcisinin bu konuda Slovakya Dışişleri Bakanlığı tarafından sabah saatlerinde bir notayla bilgilendirildiğini kaydetmiştir.⁶⁴ Diğer yandan, Macar tarafı da tüm detayların iki ay öncesinden belli olduğunu savunmaktadır.⁶⁵ Bu gelişmeler üzerine, Sólyom ise sınırı geçmeksizin Estergon'daki Maria-Valeria Köprüsü'nün⁶⁶ Macar tarafında bir basın açıklaması yaparak "müttefik ülkenin devlet başkanının ülkeyi ziyaretine izin vermemesi, duyulmamış, mazereti olmayan ve açıklanamaz bir durumdur" diyerek tepkisini dile getirmiştir.⁶⁷

Sólyom'un bir Cumhurbaşkanı olarak değil, AB üyesi bir ülkenin vatandaşı olarak Slovakya'ya girme hakkının bulunduğu, Slovak Hükümetinin bu yasal hakkı ihlal ettiği savunulmaktadır. AB yasalarına göre Schengen üyesi bir ülkenin vatandaşı, AB'nin herhangi bir ülkesine serbestçe seyahat etme hakkına sahiptir.⁶⁸

⁶³ Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'ya müdahalesi hakkında bkz. Michel Salomon, *Prague Notebook : The Strangled Revolution*, Little, Brown, Boston, 1971. Bu konudaki yayınlanmış arşiv belgeleri için de bkz. *The Prague Spring 1968 : A National Security Archive Documents Reader*, (Editör: Jaromir Navratil), CEU Press, Budapest & New York, 1998.

⁶⁴ "Hungarian President Calls off Tense Slovak Visit", 21 Ağustos 2009.

⁶⁵ "Fico: Slovakia Denying Entry to Hungarian President László Sólyom", *The Slovak Spectator*, 22.8.2009, http://www.spectator.sk/articles/view/36285/10/fico_slovakia_denying_entry_to_hungarian_president_laszlo_solyom.html, Erişim: 10.10.2009.

⁶⁶ Maria-Valeria Köprüsü: Macaristan'ın Estergon şehri ile Slovakya'nın Štúrovo şehirlerini birbirine bağlayan sınır köprüsü. 20. yüzyılın başında yapılan köprü 1944 yılında Alman saldırısı sonucunda tahrip edilmiştir. Ruslar, sosyalist dönemde köprüyü restore ettirmemiş ve Çekoslovakya ile Macaristan sınırını birleştirmemiştir. Köprü, 2002 yılında onarılmış ve iki ülkenin Schengen Anlaşması kapsamına girene kadar gümrük ve sınır kapısı olarak işlemiştir.

⁶⁷ Christopher Szabo, "Slovak-Hungarian Relations Worsen As Hungary's President Barred", *Digital Journal*, 22.8.2009, <http://www.digitaljournal.com/article/278050>, Erişim: 10.10.2009.

⁶⁸ Tarık Demirkan, "Macar Cumhurbaşkanı Bir Vatandaş Olarak Slovakya'dan Hesap Soracak mı?", *Orient Express Türk Macar Kültürel Haber Sitesi*, (Tarih belirtilmemiş), <http://www.turkinfo.hu/index.php?oldal=hirek&&hiroldal=hirreszl&&adat=1972>, Erişim: 21.12.2009. Ayrıca Schengen Anlaşması için bkz. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/07/618&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>, Erişim: 17.10.2009.

2.4. Diğer Tartışma Konuları

Slovaklar ile Macarlar arasındaki kötü ilişkileri tetikleyen başka bir husus da Beneš Yasaları'nın mevcudiyetini sürdürmesidir. Beneš Yasaları, üst kısımda da belirtildiği gibi İkinci Dünya Savaşı sonrasında Çekoslovakya topraklarında yaşayan Alman ve Macar azınlıklara yönelik çıkarılan kanunların tümüne verilen ve dönemin Çekoslovakya Devlet Başkanı'nın adıyla anılan yasal düzenlemedir. Dar anlamda savaş sonrasında bu azınlıkların mallarına el konulması ve ülkeden çıkarılmasına yönelik alınan kararlar zamanla azınlık meselesine ilişkin tüm yasaları açıklamak için kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde Çek Cumhuriyeti'nde ve Slovakya'da bu kapsamda seksen dokuz adet yasa yürürlüktedir ve iki ülke de bunların yürürlükten kaldırılması yönünde isteksiz bir tutum sergilemektedir. Bu durum Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'nın komşuları Almanya, Avusturya ve Macaristan ile sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. 20 Eylül 2007 tarihinde aşırı milliyetçi parti Slovak Ulusal Partisi (SNS) lideri Ján Slota tarafından verilen ve söz konusu yasaların değiştirilemeyeceğini ve kaldırılmayacağını ifade eden bir yasa teklifi Slovak Parlamentosu'nda kabul edilmiş, bu durum Macaristan cephesinde tepkiyle karşılanmıştır.⁶⁹

İki ülke arasında ilişkiler, Slota'nın başkanlığındaki azınlıklara karşı sert tutumuyla bilinen Slovak Ulusal Partisi (SNS)'nin 2006 seçimleri sonrası koalisyon hükümetinin ortağı olarak iktidara gelmesiyle kötüleşmiştir. Bu dönemde sokakta anadilinde konuşan Hedvig Malina isimli Macar üniversite öğrencisi Slovak milliyetçiler tarafından üzerine hakaret ve ırkçılık içeren yazılar yazılarak tartaklanmış ve soyulmuştur. Slovak yetkililer bu öğrencinin kendisini dövürdüğünü ileri sürmüş ve konu iki ülke kamuoyunda gündemi bir süre meşgul etmiştir.⁷⁰

Ayrıca, 1 Kasım 2008 tarihinde Slovakya Birinci Futbol Ligi'nde Dunajská Streda şehrinin Macarlar tarafından desteklenen takımı DAC (Dunaszerdahely Athletic Club) ve Başkent Bratislava'nın takımı Slovan, Dunajská Streda'da karşı karşıya gelmiştir. Karşılaşmadan ziyade çıkan olaylar dikkat çekmiş, müsabaka spordan öte Macar ve Slovak

⁶⁹“Nem nyúlhatnak a Benes-dekrétumokhoz Szlovákiában” (Slovakya'da Beneš Yasaları'na Dokunulamayacak), *Index*, 20.9.2007, <http://index.hu/kulfold/benes5528>, Erişim: 3.1.2010.

⁷⁰“Megrugdostak Egy Magyar Diáklányt Szlovákiában” (Bir Macar Kız Öğrenci Slovakya'da Dövüldü), *Index*, 25.8.2006, <http://index.hu/kulfold/nyitra5601>, Erişim: 3.1.2010. Martina Jurinová, “Police: Hedviga Lied”, *The Slovak Spectator*, 18.9.2006, <http://www.spectator.sk/articles/view/24629>, Erişim: 3.1.2010.

milliyetçilerin birbirlerine tehdit ve hakaretlerde bulunduğu bir platforma dönüşmüştür. Macar taraftarlar tribüne giren Slovak polisi tarafından tartaklanmış, Slovak Emniyeti ve yetkililer bu konuda video kayıtlarının ellerinde olduğunu ancak Macar yetkililere bunu göstermeyeceklerini ifade etmiştir.⁷¹

Bunlara ek olarak, Slovakya’da 1 Nisan 2010 tarihinde yürürlüğe girmesi kararlaştırılan bir yasa Cumhurbaşkanı Ivan Gasparovic tarafından veto edilerek Parlamento’ya iade edilmiştir. Yasaya göre, Slovakya’daki tüm okullarda sınıflara Slovak bayrağı, arması ve Slovak devletine ait sembollerin yerleştirilmesi zorunluluğu getirilirken yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren her Pazartesi sabahı okullarda Slovak Milli Marşı’nın çalınması öngörülmekteydi. Cumhurbaşkanı Gasparovic, yasaya taraftar olduğunu ancak Slovak okullarında gerekli hazırlıkların yapılabilmesi açısından konunun Eylül ayında tekrar gündeme getirilmesini isteyerek yasayı veto ettiğini açıklamıştır. Ancak, otoriteler Slovakya ve Macaristan’da yapılacak seçimlerin hemen öncesinde iki ülkede de milliyetçi partilerin oy kazanmasına neden olabileceği düşünülerek yasanın şimdilik askıya alındığını ifade etmişlerdir.⁷²

MKP, anavatan ile işbirliğini savunan bir partidir. MKP Başkanı Csáky Pál Slovak muhalefet partileriyle işbirliği yapmamakla eleştirilmektedir. Başka bir eleştiri de MKP’nin Slovakya’daki Macarlar’ı bütünleştirici bir parti programının olmadığı yönündedir.⁷³ Bunun için Slovakya’daki seçimlerde Macar azınlığın hakkını savunmak üzere MKP’nin yeterli oyu alacağını düşünmeyen Macar kökenli siyasetçiler MKP’nin eski başkanı Bélá Bugár önderliğinde MKP ile yaptıkları müzakerelerden netice alamayarak partiden ayrılmışlar ve Most-Híd (Köprü) olarak adlandırılan Együttmüködés Pártja-Strana Spolupráce (EP-SS) (İşbirliği Partisi)’ni 2009 yılının Haziran ayında kurmuşlardır. Bu liberal parti, Macaristan’ın azınlık meselelerine karışmaması gerektiğini, sorunun Slovaklar ve Macar azınlık arasında çözülmesinin mümkün olduğunu savunmaktadır. 14

⁷¹ Szilvássy Jozsef, “Szlóvákia Nem Magyar Videokölcsönzö”, *Népszabadság*, 9.2.2009, http://nol.hu/lap/vilag/lap-20090209-20090209_2-22, Erişim: 1.6.2010.

⁷² Rob Cameron, “Slovak President Gasparovic Sends Back Patriotism Law”, *BBC*, 19.3.2010, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8577338.stm>, Erişim: 31.5.2010

⁷³ İki parti arasındaki fikir ayrılıkları için bkz. “MKP: Hányan Mennek le HÍD-ba?” (Köprüye Kaç Kişi Geçiyor?), *Kitekintő*, 10.2.2009, http://kitekinto.hu/karpat-medence/2009/06/10/mkp_hanyan_mennek_le_hid-ba Erişim: 1.6.2010. ve “Bugár visszatér? – “Ha Csáky Marad, a Párt Szakad (Bugár geri mi dönüyor?-Csáky kalırsa parti bölünür)”, *Kitekintő*, 11.2.2009, http://kitekinto.hu/karpat-medence/2009/02/11/bugar_visszater_ha_csaky_marad_a_part_szakad, Erişim: 1.6.2010.

Kasım 2009 tarihinde Slovakya'nın sekiz yerel idare bölgesinde seçimler yapılmıştır. Bu seçimlerde Macar azınlığın desteklediği Macar Koalisyon Partisi (MKP-SMK) Bratislava ilinde 26, Trnava ilinde 11, Nitra ilinde ise 13 milletvekilini yerel meclislere göndermiştir. Bununla beraber Macar kökenli vali adayları da hiçbir bölgede seçilememiştir.⁷⁴

İki ülke ilişkilerini geren azınlık meselesi konularından biri de iki ulusun aşırı Macar milliyetçilerinin örgütlenme girişimleridir. Slovakya'da Slovenská Pospolitos (Slovak Kardeşliği), Macaristan'da da Gárda aşırı milliyetçi ve irredentistlerin biraraya geldiği örgütler olmuşlardır. Her ne kadar kuruluş programlarında belirtilmese de tek tip kıyafet giymelerinden ve şiddete eğilimli olmalarından bu örgütlenmelerin paramiliter yapılar oldukları düşünülebilir.⁷⁵ Slovak Hükümeti Slovak Kardeşliği'nin eylemlerini 2006 yılında yasaklamıştır ama Slovak mahkemesi 2009 yılında bu konuda yürütmenin durdurulmasına hükmetmiştir. Bu olaydan bir gün sonra Macar Başkent Mahkemesi Gárda'nın faaliyetlerini yasaklamıştır. Buna rağmen, Slovak tarafı, Gárda'nın Slovakya'nın bazı şehirlerinde örgütlenmeye gittiğini ve silahlı taburlar oluşturduğunu iddia etmektedir.⁷⁶

Genel Değerlendirme

Kirschbaum, Orta Avrupa coğrafyasında milliyetçiliğin tanımının bir ulusun o coğrafyada ne zamandan beri devletleştiğine isnat edilerek açıklanmaya çalışıldığını vurgular. Bu şarta sahip olmayan ulusların ise tarihî iddiası yoktur.⁷⁷ Bu görüş ışığında Slovaklar ve Macarlar arasındaki tartışmayı açıklamak mümkündür. Slovaklar, kendilerini Büyük Moravya İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak kabul ederken, Macarlar bu görüşü kabul etmemiş, Slovak halkının Macar yurt tutuşu olan 896 tarihinden itibaren bölgeye göçen farklı kavimlerin Slavlaşması suretiyle meydana geldiğini

⁷⁴ Slovak idari yapılanmasında bölgeler şunlardır: Bratislava (Pozsony), Trnava (Nagyszombat), Nitra (Nyitra), Trenčín (Trencsén), Košice (Kassa), Prešov (Eperjes), Žilina (Zsolna), Banksá Bystrica (Besztercebánya). Parantez içinde verilen isimler bölgelerin Macarca isimleridir. Seçim öncesi haberler için bkz. Michaela Stanková, "Regional Elections Start: Eight Regions Hundreds of Candidates", *The Slovak Spectator*, 14.11.2009, http://www.spectator.sk/articles/view/37100/2/regional_elections_start_eight_regions_hundreds_of_candidates.html, Erişim: 14.11.2009. Seçim sonuçları için ise bkz. "Milyen Lesz az Egyes Megyei Önkormányzatok Összetétele?", 15.11.2009, http://www.felvidek.ma/index.php?option=com_content&task=view&id=18471&Itemid=1, Erişim: 15.11.2009.

⁷⁵ Bu konuda bkz. "A Magányos Gárda", *Index*, 1 Eylül 2007, <http://index.hu/belfold/grd1134/> Erişim: 1.6.2010. Ayrıca Gárda Derneği tüzüğü için bkz. www.magyardarda.hu, Erişim: 1.6.2010.

⁷⁶ "Fico: Szlovákiában is Toboroz Tagokat a Magyar Gárda", *Index*, 24.3.2009, http://index.hu/kulfold/2009/03/24/fico_szlovakiaban_is_toboroz_tagokat_a_magyar_garda/, Erişim: 1.6.2010.

⁷⁷ Kirschbaum, *ibid*, p.108.

öne sürmüşlerdir. Milliyetçi tartışmaların olduğu dönemde ise kendini arayan Slovak halkı önceleri ulusal bilinç güdüsü ve kaygısı taşımayan bir serf baskısıyla yüzleşmiş; on sekizinci yüzyıldan sonra yoğun bir sosyal ayrımcılığa ve Macarlaştırma politikasına maruz kalmıştır. Macarlar'ın aynı topraklarda birlikte yaşadığı Slovaklar'a yönelik ayrımcı tutumu ise on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış, Macarların kendilerini üstün görmesiyle büyümüş, Habsburg yönetimine karşı verilen 1848-49 Macar Özgürlük Savaşı'nın başarısız olması sonucunda daha da körüklenmiş ve 1867 yılında Macaristan'ın Habsburg topraklarında Cermen kökenlilerin yanında egemen eşit statü kazanmasıyla beraber doruğa çıkmıştır.

Orta Avrupa'daki Macarlar, Macaristan'a komşu ülkeler olan Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya'da Trianon Antlaşması sonucunda azınlık statüsüne düşmüşlerdir. Büyük güçler bölgedeki barışın tesisinin Macaristan Krallığı topraklarını bölerek mümkün olacağını düşünmüşlerdir. Dönemin Birleşik Krallık Başbakanı Lloyd George *“Eğer Macarları hatırı sayılır parçalara bölüp azınlık konumuna düşürmezsek Güneydoğu Avrupa'da barış asla kalıcı olmaz”* diyerek savaş sonrası olası bir Macar revizyonizminin önüne geçmek istemiştir. Böylece, yaklaşık on yüzyıl hakim ulus konumundaki Macarlar'ın bir kısmı, o güne kadar yönettikleri Slovaklar ile rolleri değişmiştir. Ayrıca, Çekoslovakya Orta Avrupa'ya huzur ve demokrasi getiren devlet olarak Batı'nın sempatisini kazanmış, Macaristan da günah keçisi konumunda olmuştur. İki ülke ilişkilerini incelerken bu husus mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Çekoslovaklar ise devletlerinin kurulmasının ardından o ülkede azınlık statüsüne düşen Macarlar'a ayrımcı davranmışlardır. 1950'li yıllardan itibaren Macar azınlığın durumunda geçmiş dönemlere oranla biraz iyileşme olsa da bu Macar azınlığı memnun etmemiş, Slav kökenli Çek ve Slovaklar'a göre daha aşağı bir muameleye maruz kaldıklarını ileri sürmüşlerdir.

İki ülke arasında, Macar azınlığın konumundan kaynaklanan sorunlar günümüzde de sürmektedir. Her şeyden önce Macarlar kendi anadillerini özgürce kullanamadıklarından şikayetçilerdir. Slovakya'nın özellikle dil konusunda takındığı tutum yeni değildir. Slovakya, 1990'ların başından beri benzeri yasaları hayata geçirmeye çalışmaktadır. Slovak Hükümetleri, devletin bütünlüğünün, kültürel yapısının ve kimliğinin bozulmasını istememektedir; Macarlar da kimliklerini yitirmemek için mücadele etmektedirler.

Slovakya'nın sembolü ve bayraklarında da mevcut olan çifte haç Macaristan'ın da sembolüdür. Sembolleri bile birbirine benzeyen, tarihleri iç içe geçmiş iki ulus arasındaki sorunların çözülememesinin altında yatan etmenler tarihlerinin etkisinden kurtulamamış iki ülkenin uzlaşmaz bir tutum sergilemesi, Tuna Nehri'nin iki yakasında şiddete eğilimli milliyetçi akımların yükselişe geçmesi ve uluslararası hukuk kurallarının çiğnenmesi biçiminde özetlenebilir. Sorunun anlaşılması, bölgenin ve iki ülkenin tarihinin iyi tahliliyle mümkündür.

Günümüzde Slovakya ve Macaristan AB, NATO, AGİT gibi örgütler vasıtasıyla müttefiklerdir; Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nin de katılımıyla bölgesel işbirliğini destekleyici Visegrád Dörtlüsü'nü kurmuşlardır. Bu ittifaklar, aralarındaki sorunu ortadan kaldırmasa da iki ülke yetkilileri arasında sorunla ilgili istişarelerde bulunulmasını sağlamaktadır. Bu özelliğiyle sorunun içinden çıkılmaz bir hale gelmesinin de en büyük engelleyicisi konumundadır. Yine de örneğin, AB ile ilgili oylama gerektiren meselelerde iki taraf aralarındaki sorunları ileri sürerek birbirlerine destek vermemektedirler.

Gazeteci Tarık Demirkan'ın, “*Eski düşmanlıkları ortadan kaldırmaya, sınırın her iki yakasında da dalgalanan AB'nin çok fiyakalı, çok yıldızlı bayrakları acaba yetecek miydi?*” sorusu durumu oldukça net biçimde açıklamaktadır.⁷⁸ Azınlık haklarının korunmasını isteyen, bu konuda Türkiye'yi gözleyip rapor yazan, Kopenhag Kriterleri'nin uygulanmasının bekçisi olduğunu ileri süren AB'nin meseleyi iki ülkenin işçileri kapsamında değerlendirmesi dikkat çekmektedir.

⁷⁸ Tarık Demirkan, “Cumhurbaşkanı Kapıda Kalınca...”, *Orient Express*, Türk-Macar Kültürel Haber Sitesi, <http://www.turkinfo.hu/index.php?oldal=hirek&&hioldal=hirreszl&&adat=1329>, Erişim: 21.1.2010.

KAYNAKÇA

- Altuğ, Yılmaz. *Çekoslovakya*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Borsody, Stephen. *The New Central Europe Triumphs and Tragedies*, Columbia University Press, 1993.
- Eckhardt, Ferenc. *Macaristan Tarihi*, (Çev. İbrahim Kafesoğlu), TTK, Ankara, 1949.
- Galantai, Jozsef. *Hungary in the First World War*, Akademiai Kiado, Budapest, 1989.
- Golan, Galia. *Reform Rule In Czechoslovakia The Dubček Era 1968-69*, Cambridge, 1973.
- Henderson, Karen. *Slovakia The Escape From Invisibility*, Routledge, 2002.
- Juhasz, Gyula. *Hungarian Foreign Policy 1939-1945*, Akademiai Kiado, 1985.
- Kann, Robert. *The Multinational Empire vol.1*, Octagon Books, New York, 1983.
- Kalman, Janics. *Czechoslovak Policy and the Hungarian Minority, 1945-1948*, Columbia University Press, 1982.
- Kirschbaum, Stanislav J. *A History of Slovakia The Struggle for Survival*, St. Martin's Griffin, New York, 1996.
- Kostya, Sándor A. *Northern Hungary A Historical Study of the Czechoslovak Republic*, (Çev. Zoltán Leskowsky), Associated Hungarian Teachers, Toronto, 1992.
- Lewis, Paul G. *Central Europe Since 1945*, Longman, 1994.
- Macmillan, Margaret. *Paris 1919: 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, (Çev. Belkıs Dişbudak), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2001.
- Panayi, Panikos. *An Ethnic History of Europe Since 1945 Nations, States and Minorities*, Longman, 2000.
- Romsics, Ignác. *The Dismantling of Historic Hungary: The Peace Treaty of Trianon 1920*, East European Monographs, Columbia University Press, New York, 2002.
- Saral, Emre. "Büyük Macaristan Projesi: Anavatan ve Komşu Ülkelerdeki Macar Azınlıkların Konumu", 2023, S. 88, Ağustos 2008, s. 66-75.

Toseviç, D.J. *Orta Avrupa ile Balkan Avrupası'nın İttihadı ve Çekoslovakya'nın Rolü*, Üniversite Kitabevi, İstanbul, 1940.

Wallis, B.C. "The Slavs of Northern Hungary", *Geographical Review*, Vol. 6, No. 3, September 1918, pp. 268-281.

Watson, Hugh-Seton. *Eastern Europe Between The Wars 1918-1941*, Cambridge, 1945.

İnternet Adresleri:

Avrupa Komisyonu. *Slovakya'nın Adaylık Başvurusuna İlişkin Rapor DOC/97/20*, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/dwn/opinions/slovakia/sk-op_en.pdf, Erişim: 15.10.2009

Avrupa Komisyonu. *2002 Yılı Slovakya İlerleme Raporu SEC (2002) 1410*, http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2002/sk_en.pdf, Erişim: 15.10.2009

BBC, www.bbc.co.uk

Index, www.index.hu

Kitekinfo, kitenkito.hu

MTI (Macar Haber Ajansı), www.mti.hu

Orient Ekspres Türk-Macar Haber Portalı, www.turkinfo.hu

The Slovak Spectator, www.spectator.sk

YAYIN İLKELERİ

1. Avrasya Etüdleri Dergisi TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya, askeri konular... vb. alanlarda makale, inceleme ve kitap tahlilleri yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

2. Makaleler 12 punto, Arial / Times New Roman yazım karakterinde, tek aralıkla yazılmalıdır.

3. Makaleler için standart bir uzunluk olmamakla birlikte son notlarla beraber kelime sayısı 6.000 -9.000 arası tercih edilmektedir.

4. Makalelerde yer alacak bütün diyagramlar, tablolar ve grafikler düzenli olarak numaralandırılmalıdır.

5. Makalenin başında makalenin adı, yazar(lar)ının ad(lar)ı, çalıştıkları yeri gösteren bilgi, elektronik ve posta adresleri, telefonları, TC kimlik ve banka hesap numaraları bulunan bir kapak sayfası olmalıdır.

6. Metnin başında, makalenin, Türkçe ve İngilizce olarak, adı, özeti ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

7. *Dipnot standardı:*

Dipnotlar, sayfa altında numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda “ekle” komutuyla verilmeli ve 10 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler tırnak içinde, kitaplar italik yazılmalıdır. Kitapların, makalelerin ve dokümanların başlıkları orijinal metne uygun olmalıdır. Yabancı dilde yayımlanmış çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil), izleyen dipnotlarda ‘*Age/agm, s...*’ şeklinde verilmelidir. Sonraki kullanımlarında tam künye verilebileceği gibi sadece yazar ve kaynak adı ile sayfa numarası da kullanılabilir. İnternette ulaşılan kaynaklarda erişim tarihi bulunmalıdır.

Kitaplar için örnek:

¹ Ergün Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990, s. 20.

Makaleler için örnek:

¹ Güngör Turan, “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdleri*, No: 18, Yaz 2001, s. 141.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

¹ Enver Bozkurt, “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

8. Kaynakça Standardı:

Yararlanılan kaynakların listesi “Kaynakça” başlığı altında makalenin sonuna eklenmelidir. Kaynakça, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Birden çok yazar bulunması halinde birinci yazarın soyadı esas alınmalı, diğer yazarlar ise (adı soyadı) biçiminde yazılmalıdır. Yazar adları açık olmalıdır.

Kitaplar için örnek:

Özbudun, Ergün. *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990.
 Çalış, Şaban, Birol Akgün ve Önder Kutlu. *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.
 Holbrooke, Richard. *Bir Savaşı Bitirmek*, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Makaleler için örnek:

Turan, Güngör. “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, No: 19, Yaz 2001, s. 141-162.
 Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 366-439.
 Kaiser, Robert and Elena Nikiforova. “Borderland Spaces of Identification and Dis/location: Multiscalar Narratives and Enactments of Seto Identity and Place in the Estonian-Russian Borderlands,” *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 29, No: 5, September 2006, pp. 928-958.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

Bozkurt, Enver. “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

9. Gönderilecek makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

10. Belirtilen formatta gönderilmeyen makaleler değerlendirmeye alınmaz; gönderilen makaleler yayımlansın veya yayımlanmasın geri iade edilmez.

11. Makaleler iki basılı nüsha halinde ve bir CD ile birlikte **TİKA (Avrasya Etüdleri Editörlüğü) Atatürk Bulvarı No:15 Ulus/Ankara** adresine veya **avrasyaetudleri@tika.gov.tr** elektronik posta adresine gönderilmelidir.

12. Avrasya Etüdleri Dergisi hakemli bir dergidir. Yayın Kurulu hakemlerin görüşlerini dikkate alarak yazıları yayımlama ya da yayımlamama hakkına sahiptir. Yayın Kurulu, dergide yayımlanacak makalelerin TİKA yayın politikası ile çelişmesi durumunda, yazılarda yazarın görüşleri de dikkate alınarak düzeltme ya da çıkarma yapmaya yetkilidir.

13. Yazı sahiplerine TİKA Yayın Yönetmeliği'nin 9. maddesine uygun olarak belirlenecek telif ücreti, derginin yayınından sonra ödenir.

14. Bu dergide yayımlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.